T.C.

VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI

SON DÖNEM OSMANLI SİYASÎ İSTİKRARSIZLIĞINA DAİR SÖYLEMLER: JÖN TÜRKLERİN RÜYALARI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

NAZLI CEYLAN

DANIŞMAN

DR. ÖĞR. ÜYESİ ERCÜMENT TOPUZ

VAN-2022

KABUL VE ONAY SAYFASI

<table>
<tr><td colspan="3">Nazlı CEYLAN tarafından hazırlanan “Son Dönem Osmanlı Siyasî İstikrarsızlığına Dair Söylemler: Jön Türklerin Rüyaları” adlı tez çalışması aşağıdaki jüri tarafından OY BİRLİĞİ / OY ÇOKLUĞU ile Yüzüncü Yıl Üniversitesi Yakınçağ Anabilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir</td></tr>
<tr><td colspan="2">Danışman:Dr. Öğr. Üyesi Ercüment TOPUZ
Tarih, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum/onaylamıyorum</td><td>...……..……</td></tr>
<tr><td colspan="2">Başkan : Doç. Dr. Ömer OBUZ
Tarih, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum/onaylamıyorum</td><td>……..…</td></tr>
<tr><td colspan="2">Üye :Doç. Dr. Cem DOĞAN
Tarih, Iğdır Üniversitesi
Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum/onaylamıyorum</td><td>...…….……</td></tr>
<tr><td colspan="2">Üye : Unvanı Adı SOYADI
AnabilimDalı,ÜniversiteAdı
Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum/onaylamıyorum</td><td>...……</td></tr>
<tr><td>TezSavunmaTarihi:</td><td>07/04/2022</td><td></td></tr>
<tr><td colspan="3">Jüri tarafından kabul edilen bu tezin Yüksek Lisans Tezi olması için gerekli şartları yerine getirdiğini onaylıyorum.

…….……
Prof. Dr. Bekir KOÇLAR
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü</td></tr>
</table>

ETİK BEYAN SAYFASI

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü **Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmasında;**

- Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Tez çalışmasında yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
- Kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu

bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim. 07/04/2022

Nazlı Ceylan

(Yüksek Lisans Tezi)

Nazlı CEYLAN

VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Nisan,2022

SON DÖNEM OSMANLI SİYASÎ İSTİKRARSIZLIĞINA DAİR BİR SÖYLEM: JÖN TÜRKLERİN RÜYALARI

ÖZET

Bu çalışma, "rüyanın" Osmanlı Devleti'nin sosyal ve siyasal alandaki karşılığına odaklanmıştır. Bahse konu sürece ilişkin bir değerlendirmeden evvel, rüyanın tarihi gelişimine dair bir çözümleme yapılmış ve Babil Krallığı'ndan itibaren vukuu bulan "rüya" unsurunun özellikle İslâmiyet ile nasıl bir üslup kazandığı ve İslâmî siyasal örgütlenmelerin inşasında katkılarının ne düzeyde olduğu tartışılmıştır. İslâmî siyasî örgütlenmelerin mütekâmil formlarını teşkil eden Türk-İslâm devletlerinde ise "rüyanın", kurucu bir mesaj olarak zamanın ve mekânın anlamına uygun olarak değişip değişmediği yorumlanmış ve bu devletlerin dâhili ve haricî dünyalarındaki meşruiyetlerine katkısının ne düzeyde olduğu araştırılmıştır. Osmanlı Devleti'nde ise "rüya" unsurunun halk ile devlet arasında adeta bir köprü görevi gördüğü belirtilmiştir. Bu unsurun kriz dönemlerinde veya inşa süreçlerinde sosyal ve siyasal bir sermaye olarak yer yer güncellenmesinin tarihî arka planı göz önünde bulundurularak bunun bir gelenek halini almış olduğu dikkatlere sunulmaya çalışılmıştır. Nihayetinde bu çalışmada klasik Osmanlı düzen algısından ve bu algının kaynaklarından bahsedilmiştir. Devletin kuruluş döneminden itibaren düzen kavramını oluşturmaya çalıştığı ve padişahlar döneminde yapılan ıslahatların istikrar, nizam ve adalet çemberinde yapıldığı, ilerleyen zamanlarda bu sistemin nasıl bozulduğu ve düzenin tesisi için neler yapılabileceği anlatılmıştır. Osmanlı Devleti'nde "Celali İsyanları'nın" etkisiyle sosyal sirkülasyonda yaşanan yatay hareketliliğin siyasal senkronizasyonu alt üst etmesi, kriz yüzyılının kapısını aralamış ve bu kargaşaya şahit olan Veysî'nin "Hâbnâme" isimli eseri kaleme alarak çözümü uyku hali üzerinden sunmaya çalışması "rüya" geleneğinin litaretüre dökülmüş bir haline temsil olmuştur. Veysî'nin Hâbnâmesi başta olmak üzere tebliğin referans kaynaklarını dönem müelliflerinin vekayinâmeleri ve konu hakkında yapılan akademik çalışmalar teşkil etmiştir. Bu çalışmaları ise bir takip niteliğinde olan son dönem Osmanlı dünyasına atıfta bulunan Jön Türklerin rüyaları izlemiştir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Düzen, İstikrar, Adalet, Hâbnâme, Meşruiyet, Rüya, Jön Türk.

Sayfa Adedi: X+119

Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Ercüment Topuz

(Master Degree Thesis)

Nazlı CEYLAN

VAN YUZUNCU YIL UNIVERSITY

SOCIAL SCIENCES INSTITUTE

April, 2022

A DISCOURSE ABOUT LATEST OTTOMAN POLITICAL INSTABILITY DREAM OF THE JON TURKS

ABSTRACT

In this study, the “dream”, which has come to the forefront as a means of legitimization in traditional political cultures. Focused on the social and political response of the Ottoman Empire. Before an assessment of the process, an analysis of the historical development of the dream was made and the style of the “dream” bulan element that has taken place since the Babylonian kingdom, especially with Islamand their contribution to the construction of Islamic political organizations.

In the Turkish-Islamic States, which constitute the mutual forms of Islamic political organizations, the ın “dream”, as a founding message, it has been interpreted whether time and space have changed according to the meaning and value bowl and the legitimacy of these states in their internal and external worlds contribution level was investigated. In the Ottoman Empire, it was stated that the “dream” acted as a bridge between the people and the state. It has been tried to be brought to the attention that this element has become a tradition considering the historical background of updating this element as a social and political capital in times of crisis or construction processes. The classical Ottoman perception of order and the sources of this perception are mentioned. It is explained that the state has tried to establish the concept of order since the establishment period, and that the reforms made during the reign of the sultans were made in the circle of stability, order and justice, how this order was disrupted in the future and what can be done for the establishment of order. Horizontal mobility in the social circulation under the influence of the ali Celali Rebellions de in the Ottoman Empire turned upside down the political synchronization, and the witness of this turmoil Veysî, who witnessed this turmoil, wrote the book “Habnâme” and tried to present the solution through the state of uyku dream”. It has been represented into a poured into lithium. The reference sources of the communique in particular Veysî's habnâmes, consisted of the authors of the period and the academic studies on the subject. These works were followed by the dreams of the Young Turks, who referred to the late Ottoman world, which was a follow-up.

Key words: Ottoman Empire, Order, Stability, Justice, Habnâme, legitimacy, Dream, Young Turk.

Quantity of Page: X+119

Supervisor: Dr. Öğr. Üyesi Ercüment Topuz

İÇİNDEKİLER

ÖZET ..... **IV**

ABSTRACT ..... **V**

İÇİNDEKİLER ..... **VII**

KISALTMALAR ..... **IX**

ÖNSÖZ ..... **X**

GİRİŞ **1**

1. OSMANLI DEVLETİ'NDE DÜZEN ALGISININ KAYNAKLARI **9**

1.1. Osmanlı Devleti'ni Etkileyen Kültürler **9**
1.1.1. İslâm 9
1.1.2. İran 13
1.1.3. Turan 16

1.2. OSMANLI DEVLETİ'NDE NİZAM VE İSTİKRAR **21**
1.2.1. Kuruluştan İstanbul'un Fethi'ne Kadar Osmanlı'da Düzen Algısı 21
1.2.2.Fetih'ten Celali İsyanlarına Kadar Osmanlı'da Düzen Algısı 28
1.2.3. İsyandan Islahata Kadar Osmanlı'da Düzen Algısı 37

2. OSMANLI'DA KURULAN DÜZEN VE TOPLUM YAPISININ BOZULMASI **49**

2.1. Doğu-Batı İkileminde Osmanlı'da Yeni Düzen algısı **49**
2.1.1. Düzenin Yeniden Tesisi İçin Atılan Adımlar 50
2.1.2. Mutlak İktidarın Bölünmesi: Sened-i İttifak 50
2.1.3. Islahatların Hukuki Meşruiyeti: 1839 Gülhane Hatt-ı Hümâyunu 54
2.1.4. Yeni bir Kimlik Politikası: 1856 Islahat Fermanı 56

3. YENİ OSMANLILAR **58**

3.1. Cemiyeti Ortaya Çıkaran Nedenler, Cemiyetin Teklifi, Teklif Nedeniyle Cemiyet Mensuplarının Sürgünü **58**

3.2. Namık Kemal'in Rüyası Ve Düzene İlişkin Teklifi 75
3.2.1. Siyasî Teklifi 78
3.2.2. İdari Teklifi 79
3.2.3. İçtimâî Teklifi 80
3.2.4. İktisadî Teklifi 81

3.3. Ziya Paşa'nın Rüyası Ve Düzene İlişkin Teklifi 83
3.3.1. Siyasî Teklifi 85
3.3.2. İdari Teklifi 86
3.3.3. İçtimâî Teklifi 88
3.3.4. İktisadî Teklifi 89

3.4. Âyetullah Efendi'nin Rüyası Ve Düzene İlişkin Teklifi 98

SONUÇ 107

KAYNAKÇA 110

ÖZGEÇMİŞ

TEZ ORİJİNALLİK RAPORU

KISALTMALAR

A.g.e.	Adı Geçen Eser
A.g.m.	Adı geçen Makale
Bkz.	Bakınız
Çev.	Çeviren
DİA.	Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
Ed.	Editör
Haz.	Hazırlayan
TTK	Türk Tarih Kurumu
TDAV	Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı
TDV	Türkiye Diyanet Vakfı
YKY	Yapı Kredi Yayınları
Yay.	Yayınlar

ÖNSÖZ

Rüya kavramı tarihin ilk dönemlerinden itibaren insanlar tarafından önemli ve kutsal saymıştır. İnsanlar rüyayı sığınma aracı olarak görmüş ve ilahî bir mesaj olduğuna inanmışlardır. Zamanla rüya dönemin siyasî ve içtimâî şartlarına uygun olarak insanların yaşantılarında yer edinmiştir. Türkler de rüya konusuna büyük ehemmiyet vermiş siyasal organizasyonlarını tesis edici bir araç olarak düşünmüşlerdir. Bu geleneği devralan Osmanlılar da ise rüya halk ile devlet arasında köprü görevi görmüştür. Osmanlı Devleti'nde rüyaya bu derece önem verilmesi dönem düşünürleri tarafından kullanılmıştır. Hükümdara öğüt niteliğinde olan rüyalar, dönemin siyasî, sosyal hayatının düzenine ilişkin kaleme alınmıştır. Bu konuya vakıf olan Jön Türkler de rüya üzerinden düşüncelerini dile getirip açıklamaya çalışmışlardır. "Son Dönem Osmanlı Siyasî İstikrarsızlığına Dair Söylemler: Jön Türklerin Rüyaları" başlıklı Yüksek Lisans Tez çalışmamızda, rüyanın hem sosyal açıdan hem siyasî açıdan Türk devletlerine ve Osmanlı Devleti'ne etkileri incelenmiş ve değerlendirilmiştir.

Yapılan bu tez çalışması, giriş ve sonuç hariç olmak üzere üç ana bölüm olarak ele alınmıştır. Giriş kısmında rüyanın tanımı ve tarihsel gelişimi ile ilgili bilgiler verilmiştir. İlk bölümde ise klasik Osmanlı düzen algısından ve bu algının kaynaklarından bahsedilmiştir. İkinci bölümde ise bozulan düzen algısından ve yeniden tesisi için yapılan çalışmalardan söz edilmiştir. Çalışmanın ana kısmını oluşturan üçüncü bölümde ise Jön Türklerden, cemiyet yapısından düşüncelerinden ve döneme ilişkin tekliflerini kaleme aldıkları rüyalarından bahsedilmiştir.

Yüksek Lisans eğitimim sırasında ve tez yazma sürecimde yaptığı yönlendirmeler, tavsiyeler ve deneyimleriyle yol gösteren, teşvik ve yardımlarını gördüğüm değerli hocam Dr. Öğr. Üyesi Ercüment Topuz'a teşekkür ediyorum. Yaptığım çalışmayı, okuyup değerlendiren bilgi ve birikimleriyle bana yardımcı olan değerli hocalarım Doç. Dr. Ömer Obuz'a ve Doç. Dr. Cem Doğan'a teşekkür ederim. Son olarak her zaman yanımda olan desteklerini hep hissettiğim kıymetli aileme; babam İsmail'e, annem Sare'ye kardeşlerim Ayşenur ve Mehmet Burak'a teşekkür ederim. **Nazlı Ceylan Van-2022**

GİRİŞ

Rüya mefhumu tarihin ilk dönemlerinden itibaren insanların ilgilendiği ve önem verdiği bir değer olmuştur. Bu değer insanlık tarihi boyunca çeşitli şekillerde adlandırılıp kullanılmıştır. Tarih öncesi dönemde yaşayan insanlar rüyaların; inandıkları insanüstü varlıklar dünyasıyla bağlantılı olduğunu ve tanrıların mesajları olduklarını düşünmüşlerdir. Bununla beraber rüya gören için rüyaların mühim bir amacı bulunduğu ve bu amacın da gelecekten haber vermek olduğunu belirtmişlerdir. Bu gelenek Antik Çağ döneminde de devam etmiştir. Fakat Aristoteles kendi döneminde rüyalara farklı bir bakış açısı kazandırmıştır. Onun, rüyaları adlandırma şekli psikolojik araştırmanın konusu olmuştur. Rüyaları, uyuyan kişinin uyuduğu süredeki ruhsal etkinliği olarak tanımlamıştır. Uyku esnasında meydana gelen küçük uyarılara fazla bir anlam yüklendiğini söylemiştir. *"İnsanlar ateşin içinde yürüdüklerini ve olağandışı ölçüde ateşli olduklarını sanırlar, oysa gerçekte bazı kısımlarda sadece hafif bir ısı vardır."*[1] Aristoteles, rüya gören insanın psikolojik ve fizyolojik durumundan kaynaklandığını vurgulamıştır. Ona göre rüyalar, kişinin kendi doğasındaki psikolojik faktörlere veya kişiliği etkileyen çevresel faktörlere bağlı olarak meydana gelmektedir.[2] Bununla birlikte "Rüyalarımızın, genel olarak tesadüf olduğunu ve bir anlam taşımadığını ifade etmektedir."[3] Aristoteles'in bulunduğu dönemden evvel insanlar rüyaları akıl tarafından meydana getirilen bir ürün olarak değil ilahi bir otoritenin gönderdiği mesaj olarak düşünmüşlerdir.[4]

Aristoteles'in hocası Platon'un rüyalara bakış açısı ise öğrencisi ile aynı minvaldedir. Platon, rüyaların beyin üzerinde etki bırakarak kişinin iç dünyası ile dış veya fiziksel durumu arasında bir ilişki olduğu varsayımında bulunmuş ve Aristoteles'in bu konudaki düşüncelerinin öncüsü olmuştur. Bu görüşlere yakın olmakla birlikte Çiçero ise, yenen ağır bir yemekten sonra görülen rüyaların dışında, öteki görülenlerin ilahi bir kökeni olduğunu düşünmektedir. Antik Çağ düşünürlerinin rüyalara yükledikleri anlam Orta Çağ boyunca da devam etmiştir.

[1] Sigmund Freud, *Rüyaların Yorumu*, Çev. Selçuk Budak, (3 Baskı), Öteki Yayınevi, İstanbul, 2016, I, 61.
[2] Manly p. Hall, *Rüya Sembolizmi*, Çev. Özgür Umut Hoşafçı, (1.Baskı), Mitra Yayınları, İstanbul, 2011, 7.
[3] Edgar Cayce, *Rüyaların Dili,* Çev. Acar Doğangün, (1. Baskı), Arıtan Yayınevi, İstanbul, 1998, 15.
[4] Freud I, 61.

Bahse konu dönemde bu konuya katkıda bulunacak çok fazla eser olmamıştır. Dönemin düşünce yapısı üzerinde etkili olan kilise de Aristoteles ve Platon'u takip etme eğiliminde olmuşlardır.[5] İlerleyen zamanlarda rüya mefhumu üzerinde yeterince bir araştırma yapılmadığı görülmektedir. Buna karşın son dört asırdır, pek çok filozof rüyalarla ilgilenmişler ve daha kapsamlı teorik üniteler üretme adınarüyalara ilgi göstermişlerdir.[6]

Günümüzde rüyaları bilimsel araştırma konusu yapan ilk kişi Sigmund Freud'dur. Rüyaları inceleme yöntemi, psikanalizdeki serbest çağrışım yöntemidir. Ona göre, rüyalarımızı oluşturan motifler, akıldışı arzu ve düşüncelerdir. Bilincimiz tarafından bastırılan ve dışlanan olumsuz duygular ve cinsel arzular, rüyalarda kendilerini açığa çıkarırlar. Bu akıldışı arzuları içimizde taşırız, ama toplumun baskısı yüzünden onları bilinçaltına atarız. Uyku sırasında bilincin kontrolü azaldığından, bu arzular canlanıp kendilerini gösterirler.[7] Aynı zamanda Freud'a göre bir rüyanın konusunu oluşturan sembollerin hepsi bir şekilde insan yaşantısından etkilenmektedir. Kimi zaman görülen rüyanın içeriği, bilgimizin veya tecrübelerimizin bir parçası olmaktan uzaktır. Şüphesiz görülen sembollerin gerçek hayatta yaşanıp yaşanmadığı ya da ne zaman yaşandığı hatırlanmaz. Dolayısıyla insan rüyanın hangi kaynaktan beslendiği konusunda kuşkuya düşer ve rüyaların, bağımsız bir mekanizmaya sahip olduğuna inanma eğilimi hisseder. Netice itibariyle bazı yeni yaşantılar görülen rüya ile ilgili unutulan belleği canlandırır, aynı zamanda rüyanın sahip olduğu kaynağı belirtir.[8] Yaşam boyunca karşılaşılmayan fakat rüya esnasında ilk defa ortaya çıkan bir cismin dahi bir şekilde insan hayatından ve tecrübelerinden meydana geldiğini belirten Freud bu durumu rüya örnekleriyle de detaylı bir şekilde açıklamıştır. Freud'a göre rüyalar, arzularımızı gerçekleşmiş olarak göstermek suretiyle, bizi geleceğe yöneltir. Ama rüya sahibinin şimdiki zaman olarak görüntülediği bu gelecek, yok edilemez arzusu tarafından, geçmişin kusursuz benzeri kalıbına dökülmüştür.[9]

---

[5] Hall, 8.
[6] Hall, 8.
[7] Cayce, 19.
[8] Freud, I, 71-72.
[9] Sigmund Freud, *Rüyaların Yorumu,* Çev. Selçuk Budak, (2. Baskı), Öteki Yayınevi, İstanbul, 2016, II, 259.

Freud, rüyaların birer arzu giderme olduğunu düşünür çünkü ona göre ruhsal mekanizmamızı sadece ve sadece bir arzu harekete geçirebilir. Rüyalarda geçekleşen arzuların nereden kaynaklandığını ise Freud üç şekilde açıklamıştır. Bunlardan ilki: Söz konusu arzu gün boyunca yükselmiş ve dış nedenlerle doyurulamamış olabilir, bu durumda varlığı kabul edilen ama doyurulmayan bir arzu geceye bırakılmıştır. İkincisi: Arzu gün boyunca yükselmiş, ama inkâr edilmiş olabilir; bu durumda geride kalan şey, doyurulmayan ama baskı altına alınan bir arzudur. Üçüncüsü ise, ruhun sadece bastırılan kısmından ortaya çıkan arzulardan birisi olabilir ve gece etkinleşebilir.[10] Uyku esnasında kontrol olmadığından dolayı bastırılan duygu ve düşünceler uyku sırasında rüyalar yolu ile kendini gösterir.

Freud, rüyaları geçmiş faktörlere ve giderilmeyen arzulara bağlamaktadır. Onun görüşlerine yakın olmakla beraber bir başka düşünür Jung'un yorumu ise şöyledir: "Ruhumuz bir geçiş yeridir bundan dolayı iki taraf açıktır. Hem bize geçmişteki olayları göstermekte, hem de aynı zaman da, geleceğimiz hakkında oluşturduğumuz bilinci ve bilgimizi vurgulamaktadır. Bu sonuca varabilmek için ruhumuzun, geleceği kendi başına yarattığına inanmamız gerektiğini söylemiştir. Her ikisinin de savundukları görüş şöyledir: "Rüyalar, kaynakları geçmiş yıllara uzanan arzuları temsil etmektedirler; ama rüyalar aynı zamanda geleceğe de yönelmişlerdir ve rüya gören kişinin hedef ve düşüncelerine ışık tutmaktadırlar."[11] Jung, rüyaların kaynağının geçmişle beslendiğini düşünmekle beraber geleceğe doğru bir vasıta olacağına inanmıştır.

Rüyalar konusuna farklı bir açıdan yaklaşan Sigmund Freud'un öğrencisi Alfred Adler'dir. İlk zamanlar Freud'un görüşlerini benimsemiş fakat sonraları rüyalar üzerine kendi tekniğini oluşturmuştur. Adler, Freud'a karşı çıkar ve rüyaları tam bir mantıkla çözümlemenin kendi yöntemiyle mümkün olduğunu söyler. Ona göre rüyalar dün ile yarını birbirini bağlayan bir köprü görevindedir. Freud rüyaların amacının arzu doyurmak olduğunu düşünse de, Adler'e göre rüyaların amacı, geleceğin planlanmasına yardımcı olmaktır. Herkesin kendi rüyalarının amacını kendisinde uyandırdığı duygularda araması gerektiğini ifade eder. Rüyalar, yaşam

[10] Freud, II, 327.
[11] Erich From, *Rüyalar Masallar Mitoslar*, Çev. Aydın Arıtan, Kaan H. Ökten, (2. Baskı), Arıtan Yayınevi, İstanbul, 1992, 113.

üslubunun oluşmasına ve daha sonra devam ettirilmesine, geleceğin planlanmasına yardım ederler.[12]

Rüyalar üzerine araştırma yapan bir başka düşünür ise Eric From'dur. Eric From'un rüyalara yüklediği anlam; ruhumuzun her türlü faaliyetinin, doğrudan doğruya rüyalarımıza ulaştığını söylemektedir. Ona göre: "Rüyalar en derin ve en yüce güçlerimiz ile yeteneklerimizin yansımalarıdır."[13]

Rüya lafzını çeşitli literatürler de mefhum düzeyinde farklı anlam değer çanaklarına tekabül ettiği yapılan çalışmalarda görülmektedir. Osmanlı Devleti'nin mensup olduğu İslâm medeniyeti'nin nokta-i nazarından bakıldığı zaman rüya; "görme", manasında rü'yet kökünden gelmekte olup[14] "uykuda görülen şeydir."[15] Uyku esnasında zihnin afişe ettiği düşünce ve görüntülerdir. İslâmî çerçeve anlayışı içerisinde "rüya" üç başlık altında toplanmıştır. Birincisi sahih rüya veya bir diğer ifade ile rahmani rüya, ikincisi bilinçaltı ve üçüncüsü ise şeytanî (hulm) rüya olarak adlandırılmaktadır.[16]

Her üç rüya çeşidinin ortak tarafı, rüyayı gören kişinin gördüklerinden sorumlu tutulmamasıdır. Bu özelliği, otoriter rejimlerde insanların siyasete ilişkin temennilerini ifade etmelerinde cesaret vermiştir. Dönem müelliflerinin döneme ilişkin kaygılarını ve siyasal çözümlerini "rüya" metaforunu kullanarak dile getirdikleri tarihî temsillerle vakidir. Osmanlı Devleti'nde de düzeni, istikrarı sağlamak amacıyla ve hükümdara öğüt niteliğinde, dönem düşünürlerinin başvurduğu bir kaynak olmuştur. Hâbnâme literatürünün varlığı ve Jön Türklerin rüyaları bu tespitin somut bir tezahürüdür.

Konumuzun koordinatlarını tarih disiplini oluşturduğundan dolayı "rüya" mefhumunun ihtiva ettiği kıymetler siyasî bir üslup üzerinden anlamlandırılmaktadır. Bu bağlamda ilk temsillerimiz Hâbnâme literatürünün temelini teşkil eden kutsal kitaplardaki rüya yorumlarıdır. Tevrat'ta, Babil Kralı Nebukadnezar'ın ve Kur'ân'ı

[12] Mehmet Surur Çelepi, *Türk Halk Kültüründe Rüya,* (Yüksek Lisans Tezi), Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Muğla, 2012, 24.
[13] From, 41.
[14] İlyas Çelebi, "Rüya" *DİA*, XXXV, İstanbul, 2008, 306.
[15] Şemsettin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, (2. Baskı), Çağrı Yayınları, İstanbul, 1978, 676.
[16] M. Asım Köksal, *Peygamberler tarihi,* Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2021, I, 13.

Kerîm'de geçen Hz. Yusuf'un rüyaları bu kabildendir. Her iki rüyada bir önceki paragrafta ifade edildiği üzere kaotik durumun nasıl telafi edileceğine ilişkin dönem muktedirlerine bir öngörü sunmuştur. İfadeyi temsil düzeyinde tefsir edersek Babil Kralı'nın rüyasının belirsizliğini[17] belirteç alarak yorumlayan Daniel, hem kralı sükûnete hem de ülkesini selamete erdirmiştir.[18] Mevzuya mesel olan hadise şu şekildedir;

Sen, ey kral, gördün işte büyük bir heykel. Büyük ve çok parlak olan bu heykel senin önünde duruyordu ve korkunçtu. Bu heykel, başı has altından, göğüs ve kolları gümüşten, karnı ve kalçaları tunçtan, bacakları demirden, ayaklarının bir kısmı balçıktandı. Sen bakmakta idin, o vakte kadar ki, bir taş el sürülmeden yerinden kesildi; o taş demirden ve balçıktan olan ayaklarından heykeli vurdu ve onları parçaparça etti. O zaman demir, balçık, tunç, gümüş ve altın birlikte parçalandılar, ve yaz harmanlarının saman ufağı gibi oldular; ve onları yel kaldırdı, ve onlar için bir yerbulunmadı; ve heykeli vurmuş olan taş büyük bir dağ oldu, ve bütün dünyayı doldurdu.[19]

Daniel düş budur deyip daha sonrasında kralın önünde düşü yorumlamıştır.

Ey Kıral Kıralların kıralı, sen ki göklerin Allahı krallığı, kuvveti ve kudreti, ve izzeti sana vermiştir. Ve insan oğullarının oturduğu her yerde, kırın hayvanlarını ve göklerin kuşlarını senin eline vermiştir. Ve seni hepsi üzerine hükümdar etmiştir, altından olan baş sensin. Ve senden sonra, senden aşağı başka bir kırallık çıkacak; ve bütün dünya üzerinde saltanat sürecek olan tunçtan başka üçüncü bir kırallık daha çıkacak. Ve dördüncü kırallık demir gibi kuvvetli olacak, çünkü demir her şeyi parçalar ve kırar; ve onların hepsini ezen demir gibi, parçalayacak ve ezecek. Ve mademki ayakların ve parmakların bir kısmını çömlekçi balçığından ve bir kısmını demirden gördün, bölünmüş bir kırallık olacak, çünkü demiri balçık çamuru ile karışık gördün. Ve ayak parmaklarının bir kısmı demirden, ve bir kısmı balçıktan olduğu gibi, kırallığın bir kısmı kuvvetli ve bir kısmı dayanıksız olacak. Ve mademki demiri balçık çamuru ile karışık gördün, insan zürriyetile karışacaklar; fakat demir balçıkla karışmadığı gibi onlar da birbirine yapışmayacaklar. Ve o kıralların günlerinde göklerin Allahı ebediyen harap olmayacak bir kırallık kuracak ve onun hâkimiyeti başka bir kavme bırakılmayacak; ancak bu kırallıkların o parçalıyacak ve bitirecek ve kendisi ebediyen duracak. Ve madem ki el sürülmeden dağdan bir taş kesildiğini ve demiri, tuncu, balçığı, gümüşü, ve altını parçaladığını gördün; bundan sonra ne olacağını büyük Allah kırala bildirmiştir; ve düş gerçek ve yorası doğrudur.[20]

Kral Nabukadnezar Daniel'in düşünü yorumlamasından sonra ona karşı secde etti ve *"Mademki sen bu sırrı açabildin, gerçek sizin Allahınız, ilahların Allahı,*

[17] Tevrat, Daniel 2, Bab 2, Dorlion yayınları, Ankara, 2018, 764.
[18] Şahin Uçar, *Varlığın Mânâ Mazmunu*, (1.Baskı), İz Yayıncılık, İstanbul, 1995, 71.
[19] Tevrat, Daniel 3, Bab 2, 765.
[20] Tevrat, Bab 2, 765.

kralların Rabbidir ve sırlar açan odur." Dedi. Kral, Daniel'e hediyeler takdim etti ve onu Babil Vilayeti'ne hâkim kılarak, Babil'in bütün hikmetli adamları üzerine birinci reis tayin etti.[21]

Bir diğer temsilimiz ise Hz. Yusuf'un gördüğü rüyadır. Hz. Yusuf'un rüyası hem kendi hem de mensubu olduğu milletin geleceğine ilişkin bir öngörü oluşturmuştur. Babası Hz. Yakub tarafından yorumlanan rüya şu şekilde tefsir edilmiştir.

Yusuf, babasına (Ya'kub'a) demişti ki: Babacığım! Ben (rüyamda) on bir yıldızla güneşi ve ayı gördüm; onları bana secde ederlerlerken gördüm. (Babası:) Yavrucuğum! dedi, rüyanı sakın kardeşlerine anlatma; sonra sana bir tuzak kurarlar! Çünkü şeytan insana apaçık bir düşmandır. İşte böylece Rabbin seni seçecek sana (rüyada görülen) olayların yorumunu öğretecek ve daha önce iki atan İbrahim ve İshak'a nimetini tamamladığı gibi sana ve Ya'kub soyuna da nimetini tamamlayacaktır. Çünkü Rabbin çok iyi bilendir, hikmet sahibidir.[22]

Hz Yakup'un yapmış olduğu rüya yorumundan da anlaşılacağı üzere Hz. Yusuf'un ilerleyen zamanlarda toplumda bir lider konumuna geleceği ve soyunun sorunlarını da tasfiye edeceği ifade edilmiştir. Bu yorumu destekleyen hadise ise Mısır Firavunu'nun görmüş olduğu rüyanın bu defa Hz Yusuf tarafından yorumlanması üzerine gerçekleşmiştir.

Adı geçen rüya olayı Kur'ân-ı Kerîm'de şu şekilde beyan edilmiştir. Firavun: *"Ben rüyamda yedi arık ineğin yediği yedi semiz inek gördüm. Ayrıca yedi yeşil başak ve diğerlerini de kuru gördüm. Ey ileri gelenler! Eğer rüya yorumluyorsanız, benim rüyamı da bana yorumlayınız."*[23] Dedi fakat yorumcular bu rüyanın karmakarışık bir rüya olduğunu böyle rüyaların tabirini bilmediklerini söylediler. Bu sırada Hz. Yusuf'un zindan arkadaşlarından olan biri, ben size bu rüyanın tâbirini bildiririm beni zindana yollayın dedi. Zindana varıp rüyayı Hz. Yusuf'a anlattı. Yusuf dedi ki:

Yedi sene âdetiniz üzere ekin ekersiniz. Sonra da yiyeceklerinizden az bir miktar hariç, biçtiklerinizi başağında bırakınız. Sonra bunun ardında saklayacaklarınızdan az bir miktar hariç, o yıllar için biriktirdiklerinizi yiyip bitirecek yedi kıtlık yılı gelecektir. Sonrabunun ardından bir yıl gelecek ki, o yılda

[21] Tevrat, Bab 2, 765
[22] Yusuf, 12/6
[23] Yusuf, 12/43

insanlara (Allah tarafından) yardım olunacak ve o yılda (meyve suyu ve yağ) sıkacaklar.[24]

Hükümdar rüyasının tabirini duyunca hemen Hz Yusuf'u görmek ve rüyasının yorumunu da bizzat kendisinden dinlemek istedi. O da rüya ve yorumunu anlattı, kral nasıl tedbir almak gerektiğini sorunca Hz Yusuf:

Bolluk yılarında çok ekin ekip ürünü stok etmek gerekir. Böylece kıtlık yıllarında hem kendinizin geçimini sağlarsınız hem de ihracat yaparak hazineye bol döviz kazandırırız dedi."[25] *Kral peki bu işi kim yapacak diye sorunca Hz Yusuf 'Beni Ülkenin hazinelerine tayin et! Çünkü ben (onları) çok iyi korurum ve bu işi bilirim'*[26] dedi.

Hz Yusuf Hükümdarın rüyasını tabir etmekle zindandan kurtulmuş ve Mısır Azizi olmuştur. Hükümdar ülke idaresini ona teslim etmiştir. Hz Yusuf ilk önce hükümdarı Allah'ı ve dinini kabul etmeye davet etmiştir. Bunun sonucunda Hükümdarda hak dini kabul etmiştir.[27]

Hz Yusuf'un bu rüyayı yorumlaması Mısır'ın siyasî ve içtimâî hayatını etkilemiştir. Hz Yusuf zindandan çıkmakla kalmamış Mısır Azizi olmuştur. Yaptığı rüya yorumları sayesinde Mısır'da Firavun'dan sonra en büyük yönetici olmuştur. Yusuf'un yorumladığı düş çerçevesinde hareket edilmiş, öngördüğü şekilde tedbirler alınmıştır. Nitekim kıtlık zamanı yaşanacağını söylemiştir. Bundan dolayı alınan tedbirler sayesinde kıtlık yılları başladığında Mısır halkı fazla sıkıntı çekmemiştir. Rüya yorumuyla Mısır'ı felaketten kurtarmıştır. Hem Daniel'in hem de Yusuf'un rüyaları İslâm siyasî geleneğine bağlaşık bir literatürün oluşmasına zemin hazırlamıştır. Rüyalar kuruluş veya kriz dönemlerinde muktedirlerin siyasî meşruiyetlerini tesis, tamir ve tahkîm etmede bir vasıta olarak kullanılmaya başlanmıştır. Bu bağlamın ilk örneklerine Gazneliler ve Karahanlılar'da da rastlanılmaktadır. Selçuklu ve Osmanlı geleneğinde ise bu durum daha açık bir şekilde işlenmiştir. Osmanlı Devleti'nde rüya kavramı siyasî bir kargaşanın veyahut sosyal sıkıntıların vuku bulduğu zamanlarda ortaya çıkmıştır. Bu durum dönem düşünürleri tarafından kullanılıp kaleme alınmıştır. Türklerde ve Osmanlı'da bahsi

[24] Yusuf, 12/47
[25] Hayrettin Karaman, A. Özek, İ. Dönmez, M. Çağrıcı, S. Gümüş, A. Turgut, *"Kuran-ı Kerim AçıklamalıMeali"*Yusuf, 12/54, TDV, Yay. Ankara, 2006, 228.
[26] Yusuf, 12/55.
[27] Burhan Bozgeyik, *Meşhurların Rüyaları (Rüya nedir? Rüya ile ilgili temel bilgiler),* (1.Baskı), Tuğra Neşriyat, İstanbul, 2011, 15.

geçen rüyaya geçmeden evvel, Osmanlı Devleti'nin düzen algısından ve bu algının kaynaklarından, devletin nizam ve istikrar çemberinde yaptığı çalışmalardan, padişahlar döneminde yapılan kurumsallaşma ve teşkilatlanma çabalarından bahsetmekte yarar vardır. Bundan dolayı oluşturulan bu düzen algısının nasıl bozulduğu ve dönem düşünürlerinin neye dayanarak rüyayı kaleme aldığı daha açık bir şekilde anlaşılmış olur.

1. OSMANLI DEVLETİ'NDE DÜZEN ALGISININ KAYNAKLARI

1.1. Osmanlı Devleti'ni Etkileyen Kültürler

1.1.1. İslâm

İslâm literatüründe düzen algısı genel anlamda kâinattaki sistemi ifade etmek için kullanılan bir terimdir. Bu terim nizâmü'l-âlem olarak ifade edilmiştir. Eski Yunan felsefesinde "âlem" anlamına gelen kosmos aynı zamanda "düzen" demektir. Pisagor'a kadar giden terimin bir düzen olarak âlemi ifade edişi Empedokles ile belirginlik kazanmıştır. Batı dillerindeki kozmetik kelimesi de kosmos kökünden gelmektedir. Terimin süs ve güzellik kavramıyla ilişkisini göstermektedir. Arapça âlem kavramının karşılığı Grekçe kûs-mûs teriminin "nizam" ve "süs" anlamlarını içermektedir. Dolayısıyla âlemin bir düzen içinde yaratılmış olmasıyla estetik bir âhenk taşımasının aynı kelimede ifadesinin bulunduğu belirtilmektedir. Nizam kavramı etrafında zengin bir terminoloji geliştirmiş olan Müslümanların asıl ilham kaynağı âlemi düzen, tasarım, ölçü, hesap, denge ve yasa kavramları ışığında resmeden çok sayıdaayetin bulunmasıdır.[28]

Evrende bulunan her şeyin bir nizam çemberinde olması, gece ile gündüzün, gezegenlerin bir sistem dâhilinde oluşması, doğal olarak insanları bilakis Müslümanları bu sistem etrafında birleştirmiştir. Kâinattaki bu işleyişi dikkat-i nazara alan Müslümanlar, insanlık tecrübesinin terakkisine sürekli katkı sunmuşlardır. Bir önceki paragraftada belirtildiği üzere Müslümanları nizam etrafında birleştiren asıl gaye Kur'ân-ı Kerîm'de düzeni, yasayı, dengeyi vurgulayan apaçık ayetlerin bulunmasıdır. Örneğin;*"O, geceyi gündüzü, güneşi ayı yaratandır. Her biri bir yörüngede yüzmektedir*. (Enbiya Suresi, 33. ayet)*"O ki, birbiri ile âhenktar yedi göğü yaratmıştır. Rahmân olan Allah'ın yaratışında hiçbir uygunsuzluk göremezsin gözünü çevir de bir bak, bir bozukluk görebiliyor musun?"* (Mülk Suresi, 3. ayet) *"Her şeyi yaratıp ona bir nizam veren ve mukadderatını tayin eden Allah, yüceler yücesidir."* (Furkân Suresi, 2. ayet).[29] Ayetlerden anlaşılacağı üzere evrende var olan sistematik bir düzen ve bu düzeni destekleyen döngüden bahsedilmiştir. Müslümanlar kutsal kitaplarına uymuş onun emirleri doğrultusunda

[28] İlhan Kutluer "Nizam" *DİA*, XXXIII, İstanbul, 2007, 173.
[29] Karaman, 313, 563, 350.

hareket etmişlerdir. Yapacakları faaliyetlerde ilk başvuru kaynağı Kur'ân-ı Kerîm olmuştur. Düzende bu oluşumlardan biridir. Kur'ân-ı kerîm'de; adalet, hoşgörü, nizam ve istikrardan bahsedildiği bilinmektedir. İnsanlar inandıkları dinin gereğini kutsal kitaplarına göre yerine getirmeye çalışmışlardır. Müslümanların görevi bu kitapta yer alan düzen ve adaleti hayatlarına indirgemek ve ona göre yaşamak olmuştur.

İslâm'dan önce Arap yarımadasında belli bir siyasî sistemin varlığı bilinmemektedir. Yarımadanın tamamını hâkimiyeti altında tutan merkezî bir idare mevcut olmamıştır.[30] İslâmiyet'in ortaya çıktığı, ilk zamanlarda Arap coğrafyasında nizam ve istikrardan yoksun birbirinden bağımsız Arap toplulukları yaşamaktaydı. Bu dönem Müslümanlar tarafından "Cahiliye" olarak adlandırılmakta ve İslâmiyet ise Aydınlık Çağ olarak nitelendirilmektedir.[31] Bu tasnifin bir benzerine XIX. Yüzyıl öncesi Avrupa düşün hayatının insanlık tarihini taksim ederken Hz. Muhammed'in peygamberliğinin öncesini antik çağ sonrasını ise modern çağ olarak nitelemesidir.[32] İnsanların birbirini ezmeye ve sömürmeye çalıştığı, köleliğin hat safhada olduğu, kadınların değer görmediği, insanî duygulardan yoksun bu coğrafyada; İslâmiyet'in, eşitlik ve hoşgörü anlayışı halk nazarında büyük yankı uyandırmıştır. Bahsi edilen İslâm medeniyeti'nin düzen algısı ve istikrarı, Hz. Muhammed devri ve onun akabinde gerçekleşen dört halife döneminde tam anlamıyla yerine oturmaya başlamıştır.

Hz. Muhammed dönemi İslâm medeniyeti açısından kurumsallaşma çabalarının başladığı dönemdir. Bu dönemde sosyal ve siyasî hayatta görülen uygulamalar, Hz Muhammed'den sonra gelecek olanlar için bir yapı taşı olmuştur. Bununla birlikte kendisinden sonra yapılacak uygulamalara örnek oluşturmuştur. 622 yılında Mekke'den Medine'ye yapılmış olan göç, hicret olarak adlandırılmaktadır ve bu tarih, Müslümanlar için bir başlangıç noktasını oluşturur. Hicret İslâm Devleti'nin temellerinin atılmasını sağlamıştır. Hz. Muhammed bir peygamber olmanın yanında ordu komutanı ve devlet başkanı olmuştur. Hicretin hemen akabinde göç eden ve

[30] İbrahim Sarıçam, *Hz. Muhammed Ve Evrensel Mesajı*, (7. Baskı), DİB Yayınları, Ankara, 2012, 20.
[31] Bernard Lewis, *Ortadoğu-İki Bin Yıllık Ortadoğu Tarihi,* Çev. Selen Y. Kolay, (3. Baskı), Arkadaş Yayınevi, Ankara, 2003, 48.
[32] Tahsin Görgün, *İslam Modernizm Ve Batılılaşma,* (1. Baskı), Tire Kitap, İstanbul, 2021, 14, 15, 16.

Medine'de bulunan Müslümanlar arasında "Kardeşlik Sözleşmesi"[33] imzalanmıştır. Medine'deki Müslüman olan ve olmayanlar arasında ise "Medine Sözleşmesi"[34] imzalanmıştır. Bir vatandaşlık sözleşmesi olan bu belge, farklı inanç ve fikir hürriyetinin bir arada yaşamasını amaçlamıştır. Aynı zamanda can ve mal güvenliği sağlanmıştır. Bu sözleşme anayasa niteliğindedir. Her iki belge İslâm medeniyeti'nin temellerini oluşturmaktadır. Nitekim adalet ve hoşgörü kavramları göz önünde bulundurularak yeni bir düzen ortamı oluşturulmaya çalışılmıştır.

Hicretin ilk yıllarında namaz vakitlerinin nasıl geldiğini anlamak üzere çeşitli yöntemler konuşulmuştur. Fakat ileri sürülen öneriler Hristiyan ve Yahudilerin âdeti olduğu için Hz. Muhammed tarafından kabul edilmemiştir. Bu sırada sahabeden Abdullah b. Sa'lebe'ye rüyasında ezan öğretilmiş[35] ve o da bu durumu Hz. Muhammed'e anlatmıştır. Hz Peygamber "Bu sadık bir rüyadır" diyerek Bilâl-i Habeşî'ye ezan cümlelerini öğretmiştir.[36] Farklı zamanlarda insanların başvuru kaynağı olan rüya bu devirde de dikkat çekmektedir. Nitekim sahabeden olan birinin rüyasında ona ezan öğretilmesi ve bunu Hz. Muhammed'e bildirmesi hemen akabinde rüyanın yorumlanması ve düş çerçevesinde hareket edilmesi, bu kavramın insanlar nezdinde ne kadar değerli ve ehemmiyetli bir yapı olduğunu göstermektedir. Bununla beraber Hz. Muhammed'e gelen vahiylerin kimi zaman rüya yolu ile de geldiği bilinmektedir. Uykuda görülen ve görüldüğü gibi, apaçık çıkan rüya tarzıdır.[37]

Bu dönemde yine ilk savaşlar, ilk galibiyetler ve teşkilatlanma çabaları dikkat çekmektedir. Müslümanların ilk savaşı olan Bedir Muharebesi aynı zamanda ilk zaferleridir. Örneğin bu savaş sonucunda İslâm ganimet hukuku şekillenmiş, alınan kararların ise Müslümanların adaletli kimseler olduklarını göstermiştir.[38] Hz Muhammed döneminden sonra Halifeler devrinde yapılan kimi uygulamaların Hz.

[33] Hüseyin Algül, "Muâhât*",DİA,* XXX, İstanbul 2005, 308.
[34] Mustafa Özkan, "Medine vesikası*",DİA*, II, Ankara 2019, 212.
[35] Müslümanlar, Hristiyanların ve Yahudilerin, kıblegâhını değil de kendi kıblegâhlarını bulmayı çok fazla arzu etmişlerdir. Freud, bağlamında düşünürsek çok fazla arzu ezanın, rüya ile öğretilmesini sağlamıştır. Nitekim Freud'a göre, arzu giderilmeyince bilinçaltına yüklenip rüya ile kendini göstermektedir. Ancak İslâm dünyasında da bunu rahmani rüya olarak ta değerlendirmek mümkündür.
[36] Sarıçam, *Hz. Muhammed Ve Evrensel Mesajı,* 147.
[37] Köksal, 12.
[38] Malların 1/5'i (Humsu Şeri) Devlete kalırken diğer kısmı, savaşa katılan Müslümanlar arasında ganimet olarak pay edilmiştir. Kur'ân, Enfâl Suresi, 41.

Muhammed'den itibaren var olduğu görülmektedir. Örneğin; Hz. Ömer döneminde kurulan "Dîvân Teşkilatı"nın[39] kurumsal yapılanmasının Hz. Muhammed döneminden itibaren oluşmaya başladığı görülmektedir.[40] Divan teşkilatı gibi birçok uygulama Hz. Muhammed zamanından itibaren Müslümanların hayatına dâhil olmuştur.

İslâm medeniyeti, Hz Muhammed'le başlamış ve hemen akabinde Raşit Halifeler döneminde medeniyetin temelleri atılmıştır. Cahiliye Devrindeki kaos ortamı İslâmiyet ile düzene girmiştir. Hz Muhammed'ten sonra Hulafâ-yi Râşidîn denilen dört halife döneminden de anlaşılmaktadır ki İslam, düzeni, istikrarı ve hoşgörüyü benimsemiştir. Hazreti Muhammed zamanında, başlayan siyasî ve içtimâî düzen onun vefatından sonra da Hulafâ-yi Râşidîn tarafından da devam edilmiştir. Müslümanlığın ilk zamanlarından, dört halife dönemine kadar oluşan sistematik düzen bu durumun göstergesidir. Hz. Muhammed ile başlayan fetih hareketleri halifeler devrinde ve daha sonra devlet başkanlığını yürüten Emevî ve Abbâsî dönemlerinde de devam etmiştir. Yapılan fetih hareketlerinde yeni coğrafyalarla tanışılmış farklı kültürlerle karşılaşılmıştır. Emevîler devrinde, Hz. Muhammed dönemindeki kurumlar genişletilerek kullanılmış veyahut ihtiyaçlara yönelik yeni çalışmalar olmuştur. Bu dönemde Arap dili, edebiyat, hadis, tefsir, tarih, fıkıh, kimya, gibi bilimlerin temelleri atılmıştır. Bu durum Abbâsîler Döneminde meydana gelecek olan faaliyetlere zemin hazırlamıştır.[41] Abbâsîler'in devlet başkanlığı yürüttüğü devirde ise Halifeler tarafından tercüme faaliyetlerine ağırlık verilmiştir. Hârun er-Reşid'in halifeliği yıllarında ilmi faaliyetler hız kazanmıştır. Bu dönemde tercüme ve telif eserler kaleme alınmaya başlanmıştır. Ankara ve Amoria'nın fethinden sonra, bu bölgelerden elde edilen eserler, Bağdat'a getirilmiş ve bir heyet kurularak Arapçaya çevrilmiştir.[42] Halife Me'mun devrinde Beytü'l-hikme denilen

[39] "Dîvân" devlet idaresindeki muhtelif idarî, malî ve askerî hizmetlerin yerine getirilmesinde kullanılan defterlere (kuyûdât defterleri), bunların ve devlet memurlarının bulunduğu yere verilen isimdir. Bkz. Abdülazîz ed Dûrî, "Divan",*DİA*, IX, İstanbul, 1994, 377.
[40] Mehmet Şimşir, "İslam Devletinin İlk Kuruluş ve Kurumsallaşma Süreci", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (38), 2017.

[41] İbrahim Sarıçam, İrfan Aycan, *Emevîler,* Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2020, 141.
[42] Abdullah Duman, *İslâm Dünyası'nda Bilim Ve Bîrûnî,* Uluslararası Prof. Dr. Fuat Sezgin Sempozyumu, Ed. Zeki Taştan, 2019, 217.

"bilgi evleri" oluşturulmuştur.[43] Burada çeviriler ve bilimsel çalışmalar yapılmıştır. Halife Me'mun tercüme faaliyetlerine en çok önem veren Abbâsî halifesi olarak bilinir. Ayrıca ondan önceki halifeler döneminde müsbet bilimler ile ilgili çeviriler yapılırken, bu dönemde felsefi eserlerin Arapçaya tercümesi başlamıştır. İbnü'n-Nedim, Me'mun'u felsefi eserleri tercümeye yönelten sebebin onun Aristo'yu rüyasında görmesine bağlamaktadır.[44] Mevzuya bahis olan rüya şu şekildedir;

> *Halife Me'mûn rüyasında beyaz, kırmızıya çalan renkli, alnı geniş, kaşları çatık, başı saçsız, gözleri şehlâ, şemâili güzel, taht üzerine oturmuş bir adam gördü. Me'mûn şöyle der: 'Sanki önündeyken içim heybetle doldu. Ona 'Sen kimsin?' dedim. O 'Aristoteles.' dedi. Sevindim. 'Ey hakim sana bir şeyler soracağım.' dedim. O da 'Sor.' dedi. Ben 'Güzel nedir?' dedim. O 'Akla güzel gelendir.' dedi. 'Sonra nedir?' dedim. 'Şeriatta güzel olandır.' dedi. 'Sonra nedir?' dedim. 'Cumhura güzel gelendir.' dedi. 'Sonra nedir?' dedim. 'Sonrası yok.' dedi.* Başka bir rivayete göre, *'Daha söyle.' dedim. O da 'Sana altını tavsiye eden, nazarında altın gibi olsun. Sana tevhîdi (Allah'ın birliğini) tavsiye ederim.' dedi." Bu rüya felsefî ilimlere dair kitapların ortaya çıkarılmasının en büyük sebebiydi.*[45]

İbnü'n-Nedim'in yaptığı bu yorum ne kadar doğrudur pek bilinmez fakat Halife Mem'mun'un ilme olan ilgisi ve Merv'de Helenistik atmosferde eğitim görmesi dolayısıyla felsefeye ilgi duymuş olabileceği muhtemeldir.[46] Bununla beraber Halife Me'mun'un ilimle meşgul olması ve bu durumu içselleştirmesi bundan dolayı da rüyasında görmesi olağandır. Freud'un rüya yorumlamaları üzerine yaptığı araştırmalar bu duruma örnek gösterilebilir.[47]

1.1.2. İran

Hz. Muhammed ile başlayan İslâm medeniyeti'nin temelleri zamanla sınırların genişlemesiyle karşılaşılan farklı coğrafyalar ve kültürlerle birlikte zenginleşmiştir. Hz. Ömer ile birlikte kadim imparatorlukların fethiyle Pers kültürüyle karşılaşılmıştır. Bu köklü medeniyetin unsurları İslâmî değerlerle birleşip harmanlanmıştır. Bahsi edilen medeniyetin topraklarında ilk çağlardan itibaren çeşitli

---

[43] Sevim Tekeli, E. Kâhya, M. Dosay, R. Demir, H. Topdemir, Y. Unat, A. Aydın, *Bilim Tarihine Giriş*, (9. Basım), Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara, 2015, 124.
[44] Nahide Bozkurt, *Halife Me'mun Dönemi Ve İslâm-Kültür Tarihindeki Yeri*, (Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1991, Ankara, 155.
[45] Muhammed B. İshak En-Nedîm, *El-fihrist,* Çev. Ramazan Şeşen, (1. Baskı), Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, İstanbul, 2019, 787.
[46] Bozkurt, 156.
[47] Bkz. s. 2-3.

devletler kurulmuştur. Bununla birlikte bu topraklar döneminin büyük kralları tarafından zaman zaman istilalara uğramıştır. Milattan önce 555-529 tarihleri arasında Persler, kral II. Kirus (büyük) zamanında Lidya Devleti'ne son vererek Anadolu'ya; Babil İmparatorluğuna son vererek Mezopotamya, Suriye'ye hâkim olmuşlardır. Büyük Kirus kendi zamanına kadar tarihin gördüğü en büyük imparatorluğu kurmuştur. *Yakın doğunun çeşitli siyasi kavimleri, aynı siyasi çerçeve içinde birleştirilmiştir*.[48] Böylelikle Pers İmparatorluğu bahsi geçen coğrafyada siyasî birliği sağlamıştır. Bugünkü İran toprakları Pers egemenliğinde iken Makedon Kralı Büyük İskender milattan önce 334'te Anadolu, Suriye ve Mısır'ı aldıktan sonra İran coğrafyasına yönelmiştir. Milâttan önce 331'de Ninova yakınlarında Gaugamela'da yapılan savaşı kazanmış ve bu topraklara hâkim olmuştur. İskender'in ölümünden sonra fethettiği topraklar kumandanları tarafından paylaşılmıştır. Daha sonra ise bu topraklarda, Partlar ve Sasaniler devlet kurmuşlardır.[49]

Sasaniler döneminde Hz. Peygamber, Abdullah b. Huzâfe'yi II. Hüsrev'e elçi olarak göndermiş kendisini İslâm'a davet etmiştir, fakat II. Hüsrev gönderilen mektubun okunmasına dahi izin vermeden mektubu yırtıp atmıştır.[50] Hz. Muhammed'ten sonra Müslümanların İran'a karşı ilk askerî harekâtı Halife Ebû Bekir Döneminde başlamıştır. Daha sonra Hz. Ömer Devrinde Sâsânî orduları 642 tarihindeNihâvend'de yenilgiye uğratılmıştır.[51]

Araplar tarafından fethedilen coğrafyalarda vergi sistemi savaş veyahut barışla alınmış olmasına göre dikkat edilmiş ve buna göre sınıflandırılmıştır. Aynı zamanda kişilerin ekonomik durumlarına göre bir defa alınmak üzere (miktarı zaman zaman değişebilen) bir vergi sistemi uygulanmıştır. Bu sistem her yıl belli miktardaki vergiyi ödemek şartıyla mahallî hükümdarların idaresine verilmiştir. İslâm'ı kabul eden İranlılar genel olarak bu vergiden muaf tutulmuşlardır. Bununla birlikte askerî ve idari kesimlerden pek çok İranlı Araplar'ın hizmetine girmiştir. İslâm, fetihleri yaklaşık iki asır içerisinde Orta İran ve Horasan'da önemli derecede yayılmıştır. İran,

[48] Yılmaz Öztuna, *Başlangıcından zamanımıza kadar Büyük Türkiye Tarihi,* Ötüken Yayınları, İstanbul, 1983, I, 289.
[49] Esko Naskalı, "İran-Başlangıçtan Müslümanlar tarafından fethine kadar",*DİA,* XXII, İstanbul 2000, 394.
[50] Naskalı, "İran-Başlangıçtan Müslümanlar tarafından fethine kadar", 395.
[51] İbrahim Sarıçam, "Nihâvend",*DİA*, XXXIII, İstanbul 2007, 98.

Emevîler zamanında iktisadî, toplumsal ve dinî şartların etkisiyle bu hânedana karşı muhalefet merkezlerinden biri haline gelmiştir. Abbâsîler zamanında ise, Abbâsîler, kendilerini iş başına getiren İranlıları önemli makamlara getirmiş ve mevâlî ile Araplar arasındaki iktisadî ve içtimâî eşitsizliği ortadan kaldırmışlardır. Böylelikle İranlılara karşı görevlerini yerine getirmişlerdir. Abbâsî uygulamalarının çoğu, o devre intikal etmiş olan Sasanî edebiyatından ve İranlı memurlardan öğrenilen Sasanî adetlerinin açıkça taklidi olmuştur. Sasanîler'in eski İran idaresi tarzının etkisi de gittikçe kuvvetli bir şekilde kendini göstermiştir. İslâm devletinde ilk defa Abbâsîler ile ortaya çıkan ve muhtemelen İran kökenli olan vezirlik kurumu ise bütün İdari teşkilatın başında bulunmaktaydı. Halifeden sonra gelen en önemli icra organı olması dolayısıyla geniş iktidara sahipti.[52] İslâm'ın ilk iki asrında Müslümanlar başta vezirlik, divan, divan kâtipliği ve posta teşkilâtı olmak üzere eski Sâsânî kurumlarını aynı olarak ya da ufak tefek değişikliklerle kabul etmişlerdir. Abbâsî saray çevresi giyim kuşam konusunda daha çok Sâsânî etkisinde kalmıştır, böylece İran kıyafeti Abbâsî sarayının resmî kıyafeti olmuştur. Sarayda İran nüfuzu giderek artınca eski İran bayramları Nevruz, Mihrican ve Râm günleri törenlerle kutlanmaya başlanmıştır. Hilâfet merkezinin Dımaşk'tan Bağdat'a geçmesiyle İslâm sanatına artık, Sâsânî sanatı etki etmeye başlamıştır.[53]

Bahsi geçen coğrafyanın çeşitli devletler tarafından fethi bu coğrafya da farklı kültürlerin sentezine neden olmuştur. Nitekim paragraftan anlaşılacağı üzere Müslümanlar fetihten sonra bu topraklarda farklı bir strateji uygulamıştır. Vergiden muaf tutulması bu duruma örnektir. Bununla beraber bu medeniyetin kimi kurumlarını hiç değiştirmeden kullanırken kimi kurumunda ise çok az değişiklikler yapmışlardır ve sonraki zaman diliminde Sasani sanatı ön plana çıkmıştır. Türklerde bu coğrafyayahâkim olmaları nedeniyle bu kültürden doğal olarak etkilenmişlerdir ve Türk geleneklerini bünyesinde barındıran, Osmanlı Devleti'nde de görülen birçok kavramın aslında bir İran geleneği olması göze çarpmaktadır. Örneğin, Osmanlı'da yaygın olarak geçen siyasetnâme türünün bir İran geleneği olması ve daire-i adliye kavramının da yine İran kültüründen gelmiş olması muhtemeldir.

[52] Bernard Lewis, *Tarihte Araplar*, Çev. Hakkı Dursun Yıldız, (5. Baskı), Ağaç Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2009, 117.
[53] Osman Gazi Özgüdenli, "İran" Fetihten Safevîler'e Kadar, *DİA*, XXII, İstanbul 2000, 396.

Sâsânî Devleti'nin son zamanlarında, hükümdarlara iyi bir devlet idaresinin temellerini öğretmek amacı güden nasihat kitapları bulunmaktadır. Bunlar "Andarznâme veya Pandnâme" adı altında yazılmıştır. Bunlardan en meşhuru I. Husrev Anûşirevân zamanına ait Tansarın mektubu, o devirde hayali bir durumu ele alarak ahlâkî ve siyasî öğütler vermektedir. Sanskritçe'den Pehlevîce'ye tercüme edilen Pançatantra'nın (beş düşündürücü makale, söz, nasihat) İbnü'l-Mukaffa tarafından Kelîle ve Dimne adıyla Arapça çevirisi yapılmıştır. Eser, hayvan masalları içinde idare ve siyasete ait kurallar ve ahlak dersleri verme gayesindedir. Fikirler çoğu kez masallar içinde kısa anlamlı hikmetler ve kurallar şeklinde ifade edilmiştir. İbn Mukaffa, bu eserin Padişahlara idare sanatında gerekli bir kılavuz olduğunu ve Anûşîrevân'ın memleket işlerini ona göre düzenlediğini ileri sürer. Eski Hint- İran geleneğinin yansıtan bir eser de olan Kâbûsnâmede ise şöyle geçmektedir. *"Şunu bil ki, hükümdarlık askerle asker de altınla kudret kazanır, altın da bayındırlıkla ele geçer, bayındırlık ise adl ve insafla yayılabilir. Onun adl ü insâftan gâfil olma."*[54] Adâlet dairesi" denilen bu durum Kutadgu Bilig'de daha açık ifade edilmiştir:

> *Memleket tutmak için asker ve ordu lâzımdır, askerini beslemek içinde çok mal ve servete ihtiyâç vardır, bu malı elde etmek için halkın zengin olması gerektir. Halkın zengin olması için de doğru kanunlar konulmalıdır, bunlardan biri ihmal edilirse dördü de kalır. Dördü birden ihmal edilirse beylik çözülmeye yüz tutar.*[55]

İran Medeniyetini yansıtan eserlerden de anlaşılmaktadır ki siyasetnâme motifinin bu kültür için önemi ve gerekliliği göze çarpmaktadır. Diğer bir husus ise adalet dairesi kavramıdır bu konuya özellikle önem verilmiş ve bu hususta yapılması gerekenler belirtilmiştir. Osmanlı Devleti de mensup olduğu coğrafya da bulunan kültür birikimlerinden doğal olarak etkilenmiş ve bu birikimleri kenditeşkilatlanma çalışmalarında kullanmıştır.

1.1.3. Turan

Tarihte birçok Türk devleti kurulmuştur. Bu devletler kimi zaman kısa ömürlü kimi zaman ise uzun ömürlü olarak tarih sahnesinde boy göstermiştir. Farklı

[54] Halil İnalcık, *Osmanlı'da Devlet Hukuk Ve Adalet*, (5.Baskı), Kronik KİTAP, İstanbul, 2017, 14. 17.
[55] Halil İnalcık, *Osmanlı Tarihinde İslâmiyet Ve Devlet, Seçme Eserleri*, (4.Baskı), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 20018, IX, 19.

coğrafyalarda dahi kurulmuş olsa da Türk örf, adet geleneklerini her devlet kendi bünyesinde yaşatmıştır. Bununla birlikte Türklerin değer verdiği ve kutsal saydığı önemli dayanakları olmuştur. Bunlar; kut anlayışı, soy bağı ve töre gibi unsurlardır. Devletin varlığı ve hâkimiyeti için önemli olan bu unsurlar Türk devletleri tarafından siyasî bir argüman olarak kullanılmıştır. Bu şekilde kurulan Türk devletlerinde halk doğal olarak hak ve özgürlüğünü savunacak ve bu haklarının liderleri tarafından korunmasını bekleyecektir. Türk devletlerinde halkın bu talepleri, âmme (kamu) hukuku, hükümdarın vazifelerini belirleyen ve cezaî hükümleri ile dikkat çeken törenin uygulaması ile yerine getiriliyordu. "*Aslında bozkırlarda fiilen yaşanan hayatın zamanla hukukî-sosyal değer kazanmış davranışlarını ihtiva eden ve umumiyetle "kanun" mânasına alınan töre (aslı, törü) eski Türk sosyal hayatını düzenleyen "mecburi? kaideler (normlar) bütünü idi.'*'[56] Orhun kitabelerinde "töre" kelimesi geçmektedir. Bu durum Türk devletlerinin töre hükümlerine bağlı devlet olduklarını göstermektedir. Bununla birlikte devletin varlığı töre varlığına bağlı idi. Kutadgu Bilig'e görede Türk devlet geleneğinde törü, "Tanrıdan gelen hâkimiyet" olarak geçmektedir.[57]

Töre hükümleri değişmez kalıplar değildir. Buna bağlı olarak dönemin ve şartlara uygun yaşayabilmenin gerekli gördüğü yeniliklere açıktır. Devletlerin kuramlarla değil ancak sosyal gerçeklere uygun şekilde idare edilebileceğini düşünen Türk hükümdarları, zamanın şartlarını gözeterek aynı zamanda meclislerin onayınıalmak üzere, töreye yeni hükümler getirmişlerdir. Örneğin "Asya Hunları'nda Mete, Gök-Türklerde Bumin ve İlteriş, Tuna Bulgar Devleti'nde Krum böyle yapmışlardır."[58] Tarihte kurulan Türk devletleri hüküm sürdüğü zamanlarda bu anlayış çerçevesinde hareket etmiştir.

Bir önceki paragrafta da ifade edildiği üzere zamana uygun olarak dönemin liderleri töreye yeni kurallar getirmiştir. Bununla beraber düzeni ve kargaşayı da sağlamak için devletin bekasını göz önünde bulundurularak hareket etmişlerdir. Örneğin; Asya Hunları'nda Mete Han, bulunduğu zamanın siyasî ve içtimâî koşullarını göz önüne alarak düzeni ve huzuru sağlamak adına ve babasının töreye ve

[56] İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü,*(34. Baskı),Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2012, 237.
[57] İnalcık, *Osmanlı'da Devlet Hukuk Ve Adalet*, 25.
[58] Kafesoğlu, 238.

örfe uymadığını söyleyerek nizamı tesis etmek üzere onu öldürmüştür.[59] Mete Han, önemli bir liderdir. Yaptığı faaliyetler ve çalışmalar Türk teşkilatlanmasında etkili olmuştur.

Türk devletlerinde halkın manevi motivasyonunu yükseltmek adına bazı yöntemler kullanılmıştır. Bunlardan birisi destanlardır. Destanlar toplum vicdanının sesi olduklarından milli şuuru güçlendiren ve millî dayanışmayı sağlayan önemli eserlerdir. Ortak şuurla teşekkül eden ülkü ve gelenek gibi toplumu canlı tutan unsurlar, destanlarda bir hayat görüşü ve felsefesi olarak soylu ya da yönetici sınıftan gelen destan kahramanının şahsında dile getirilmiştir. Bundan dolayı destanlar milletlerin soy özellikleri, sosyal yapıları, ülküleri, millî değerleri, gelenek ve görenekleri hakkında bilgi sahibi olmamızı sağlayan önemli değerlerdir.[60] Bu bağlamda Oğuz Kağan destanı önemlidir. Bahsedilen destanda Oğuz Kağan bir ağacın gölgesinde peri kızı ile evlilik yaptığı ifade edilir. Söz konusu destan şöyledir; Oğuz Kağan'ın bir gün ormana ava gittiği söylenir. Bu sırada gölün ortasında tek bir ağacın bulunduğu ağacın kovuğunda ise bir kız oturduğu, bu kızın olağanüstü bir güzellikte olduğu tasvir edilir ve Tanrı'nın kızı olduğu belirtilir. *"Gözü gökten daha gök, bu bir Tanrı kızıydı, Irmak dalgası gibi, saçları dalgalıydı. Bir inci idi dişi, ağzında hep parlayan"*[61] daha sonrasında Oğuz Kağan'ın bu kız ile evlilik yaptığı ve bu evlilikten gün, ay, deniz diye çocukları olduğu bahsedilir.[62] Destanda bahsi geçen Oğuz Kağan'ın Asya Hun hükümdarı Mete Han olduğu düşünülmektedir. Oğuz Kağan Destanının Türkler için önemli olmasının nedeni Mete Han'ın kurumsallaşma ve teşkilatlanmada yaptığı faaliyetlerin Türk tarihi açısından önem arz etmesidir.

Destanlar, bir önceki paragrafta da ifade edildiği üzere toplumu canlı tutan unsurlardır. Aynı zamanda destanlarda milli değerler, sosyal yapılar ve soy özellikleri göze çarpmaktadır. Bununla birlikte, milli şuuru güçlendirmiş ve milli dayanışmayı sağlamışlardır. İslamiyet'ten önce Türk kültür hayatında fazlasıyla yer eden destanlar İslâmiyet'in kabulü ile yerini "rüya" mefhumuna bırakmıştır. Destan ve rüya kavramı kısmen de olsa benzerlik göstermektedir. Her ikisi de dayanışmayı

[59] Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi*, (5.Baskı), TTK, 2003, I, 8.
[60] Kazım Yetiş, "Destan", *DİA*, IX, İstanbul, 1994, 202.
[61] Ögel, 117, 118.
[62] Ögel, 118.

ve halkın motivasyonunu yükseltmek adına kullanılmıştır. Bununla beraber her iki kavram da geçen unsurlar aynıdır. Örneğin; Türk destanlarında ağaç motifi önemli bir figürdür. Uygurların Türeyiş, Yakut Türklerinin Er-Sogotoh ve Asya Hunlarında Oğuz Kağan destanında ağaç önemli bir ayrıntıdır.[63] Destanlarda ağaç motifi kutsal olarak gösterilmiştir. Bu kutsallık İslâmiyet'in kabul edilmesiyle görevini rüya kavramında göstermiştir. Nitekim Türk devletlerinde ve Osmanlı Devleti'nde geçen rüyalar da ağaç yine önemli bir detaydır. Rüyalar ağaç figürüyle kendini göstermektedir. Rüyalar, halkın huzur ve refahını sağlamak adına düzeni oluşturmak üzere liderler ve dönem düşünürleri tarafından kullanılmıştır.

Türk kültüründe önemli bir unsur olan rüya kavramını, henüz devletleşme çabalarının olduğu dönemde liderler otoritelerini sağlamlaştırmak adına bir araç olarak kullanmışlardır. Bu kavramın oluşmasını sağlayan olay ise Tevrat'ta geçen Daniel'in ve Kur'ân-ı Kerim'de geçen Yusuf'un rüyalarıdır. Bu örnekler, İslâm siyasî geleneğinde bir örnek teşkil etmiştir. Rüyalar kurulma veya kaos dönemlerinde liderlerin siyasî meşruiyetlerini tesis, tamir ve tahkîm etmede bir vasıta olarak kullanılmaya başlanmıştır. Bu bağlamın ilk örneklerine Gazneliler ve Karahanlılar da rastlanılmaktadır. Selçuklu ve Osmanlı geleneğinde ise bu durum daha vazıh bir şekilde işlenmiştir.[64]

İlk örneklerden biri olan Gazneli Devleti'ndeki rüya metaforu, kutsal metinlerde olduğu gibi sadece siyasî ve içtimâî istikrarı temin edici bir faktör değil aynı zamanda bu işlevleri yerine getirmesi üzerinden meşruiyeti de tamam edici bir hususiyete sahip olduğudur. Şöyleki; Gazneli Devlet'inde Sultan Mahmud doğmadan evvel babası Sebüktegin bir rüya gördü. *"Onun doğumundan bir müddet önce emir Sebüktegin evinin (otağının) ortasında ki ocaktan bir ağacın çıktığını gördü. Ağaç büyüdükçe büyüdü ve bütün cihan onun gölgesi altında kaldı".* Bu rüyanın etkisiyle uyanınca rüyanın tabiri ne olabilir diye düşündü. Bir rüya tabircisi geldi ve Hak Teâla'nın ona bir oğul verdiğini müjdeledi. Sebüktegin sevindi ve *"Bu oğula Mahmud adını koydum"* dedi.[65] Rüya gören ve görüldüğü dönem dikkat-ı nazara

[63] Ögel, 88, 97, 115.
[64] Ercüment Topuz, Nazlı Ceylan, Osmanlı Siyasi geleneğinde "Rüya", *3. Uluslararası Sosyal Ve Beşeri Bilimler Kongresi*, 2019, 379.
[65] El- Cûzcânî, *Tabakât-ı Nasırî*, Çev: Erkan Göksu, (5.Baskı), TTK, Ankara, 2015, 30.

alınırsa rüyanın kuruluştan kaynaklı meşruiyet noksanlığını tamam edici bir argüman olduğu görülecektir.

Bu bağlamda dile getirilen ikinci örnek Karahanlı Devleti'nde Saltuk Buğra Han'ın görmüş olduğu rüya üzerine İslâmiyet'i kabul ettiği hadisedir. Bu rüyada,

> *Hz Muhammed Miraç yolculuğunda peygamberler arasında hiç tanımadığı birini görmüş; Cebrail'e bu kişinin hangi peygamber olduğunu sormuştur. Cebrail bu şahsın bir peygamber olmadığını, kendisinden 333 yıl sonra dünyaya gelecek ve Türkistan da İslâm'ı koruyup yayacak hükümdar olduğunu söylemiştir." Hz peygamber Saltuk Buğra Han için duada bulunmuştur.*[66]

Metinde de görüleceği üzere rüyanın içeriği sadece Saltuk Buğra Han'ın Müslüman olmasını temin etmemiş aynı zamanda yönetimi altındaki halkında İslamiyet'in kabulünü kolaylaştırmış ve ötesinde Türkistan'ın hâkimi olacağı kendisine bildirilmiştir. Ancak rüyanın görülen kişi ile sınırlı kalmayıp umum ile paylaşılması Saltuk Buğra Han'ın hem kendi halkı hem de Türkistan'daki iktidarının meşruiyetini takviye ve tahkim edici bir fonksiyon gördüğü muhtemeldir.[67]

Osmanlı siyasî meşruiyetinin menba'larından olan Selçuklu Devleti'nde de rüya motifi söz konusudur. Selçuklulara atfedilen rüya ise; Tuğrul Bey'in babası tarafından görülen rüyadır. Henüz daha devletleşmeden bir topluluk halinde iken görülmüştür. Bu Türk topluluğun içinde Karakeküçi Hoca'nın Toksurmuş İçi (Elçi?) adında çadır iskeleti yaparak geçimini sağlayan bir oğlu vardı. Toksurmuş İçi'nin, Duka, ortancası Tuğrul ve küçüğü Arslan olmak üzere üç oğlu vardı. Toksurmuş İçi, bir gün rüyasında göbeğinden sağlam gövdeli ve pek çok dal budaklı üç ağaç çıktığını görmüştür. Bunların tepesi göğe ulaşıyordu. Amiran Kâhin adında biri vardı. Rüyasını ona anlatmıştır. Amiran Kâhin *"Sakın bu rüyayı ve sırrı kimseyesöyleme"* diye tembihte bulunmuş ve kaç oğlu olduğunu sormuştur. O, *"üç"* diye cevap vermiş; kâhin, ona *"Her üçü de padişah olacaklar"* demiştir.[68]

Gazneli Devleti'nin kurucusu Sebük Tekin'in, Karahanlı Devleti'nin kurucusu Saltuk Buğra'nın ve son olarak Selçuklu'nun atası Tuğrul Bey'in görmüş

---

[66] Osman Turan, *Selçuklular ve İslâmiyet,*(1.Baskı), Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1993, 147
[67] Topuz, Ceylan, 380.
[68] Gürsoy Akça, Yunus İnce, *Klasik Osmanlı Çağında Tarih Meşruiyet Rüya,* (1. Baskı), Palet Yayınları, Konya, 2015, 239.

oldukları rüyalar dini içeriklidir. Dinin rüyalarda merkeze alınmasının nedeni zeminin ve zamanın anlam/değer çanağının bir tezahürüdür. Bulundukları çevre, yaşanılan ortam etkilidir. Bununla beraber insanların sığındığı/medet umduğu, onay beklediği türlü kavramlar vardır. Rüyalar bu kavramların başında gelmektedir. Nitekim tarih boyunca rüyalar insanlar tarafından çeşitli şekillerde bir araç olarak kullanılmıştır. Belki ilahi bir mesaj, belki bir yardım ya da bir sığınma aracıdır. Medet umulan ve arkasına sığınılan bu terim zaman zaman dönem liderleri tarafından da başvurulan bir kaynak olmuştur. Bunun nedeni ilk çağlardan itibaren rüyaya yüklenilen anlam; onun ilahi bir otorite tarafından gönderilen bir mesaj olduğu yönündedir. Bu düşünce her dönem değerli görülmüş ve insanlar en çok bu görüşe inanmışlardır.

1.2. OSMANLI DEVLETİ'NDE NİZAM VE İSTİKRAR

1.2.1. Kuruluştan İstanbul'un Fethi'ne Kadar Osmanlı'da Düzen Algısı

Yaklaşık 600 yıl boyunca hüküm sürmüş olan Osmanlı Devleti, Orta Asya'dan getirmiş olduğu köklü bir medeniyetin unsurlarını kuruluş yıllarından itibaren teşkilatlanma ve kurumsallaşma çabalarında göstermiştir. Devlet, varlığının devamı için bu unsurları gerekli görmüştür. Kut anlayışı, soy bağı ve töre gibi kavramlara önem verilmiş ve hükümdarlığı sağlamlaştırmak adına kullanmışlardır. Örneğin; mensup olduğu coğrafyada zaman zaman karışıklığı teskin etmek adına soy bağı gündeme getirilmiştir. Bununla birlikte hükümdar olabilmenin şartı kut'un olmasına bağlanmış, kut anlayışı kutsal ve değerli görülmüştür. Töre kavramı ise Türk ülkelerinde nizamı ve adaleti sağladığı için her şeyden önce gelmekteydi. Bununla beraber eski Türklerde halkın riayete kendisini mecbur saydığı sosyal ve hukukî kaidelerin bütünüydü.[69] Bundan dolayı Osmanlı Devleti'nde de önemli görülmüş bir kavramdır.

Osmanlı Devleti, Orta Asya'dan getirmiş olduğu birikim, Teşkilatlanma ve kurumsallaşma çabalarında kendini göstermiştir. Bunun yanı sıra devlet kademesinde dikkat çeken bir diğer önemli unsur ise İslâmî değerlerin yansıtılmasıdır. Kuruluş

[69] Ekrem Buğra Ekinci, *Osmanlı Hukuku*, (1. Baskı), Arı Sanat Yayınları, İstanbul, 2008, 37.

yıllarından itibaren görülmektedir ki Osmanlı Devleti, İslâm medeniyetini dikkatî nazara alarak düzen, adalet ve istikrar üzerine yoğunlaşmıştır. Devlet teşkilatlanması İslâmî değerler çerçevesinde oluşturulmuştur.

Osmanlı Devleti, Turan, İslâm kavramlarını devlet bünyesinde kurumsallaştırmasının yanında kurulduğu coğrafyadan aldığı unsurları da teşkilatlanma çabalarına eklemiştir. Osmanlı'nın miras aldığı medeniyet Selçuklu'ya dayanmaktadır. Selçuklu'nun kökeni ise İran medeniyeti'dir. İran medeniyeti'nde görülen daire-i adliyenin Osmanlı Devleti'nde de tesis edilmeye çalışılması görülmektedir. Yine bir İran geleneği olan Siyasetnâme türünün Osmanlı'da görülmesi, bu kültürün unsurlarının yansıtıldığını göstermektedir. Osmanlı Devleti farsî unsurları bünyesinde birleştirmiş ve yeni bir medeniyet oluşturmuşlardır.

Osmanlı Devleti, kurulduğu ilk zamanlardan itibaren tertip ve düzene bağlı kalarak faaliyet göstermiştir. Devletin varlığını ve devamlılığını teşkil eden bu iki kavram, klasik dönemden itibaren göze çarpmaktadır. Düzen, sözlük anlamı: nizam, tertip anlamına gelmektedir.[70] Bununla beraber belli yöntem, ilke veya yasalara göre kurulmuş olan durum uyum, nizam ve sistem manalarına gelmektedir.[71] Osmanlı Devleti'ndeki düzen algısı, insanlar arasındaki refah ve huzur ortamının oluşturulmasıdır. Bununla birlikte kurumlar ve devlet teşkilatlanmasının sistemli bir şekilde ilerlemesidir. Mensup olduğu dinin gereklerini yerine getirmeye çalışan Osmanlı Devleti, düzene İslâm'da verilen anlam üzere yaklaşmıştır. İslâm literatüründeki düzen algısı genel anlamda kâinattaki sistemi belirtmek için kullanılır. Bu terim nizâmü'l-âlem olarak belirtilir. Bu durumda Âlemin düzenini ve kâinatta Tanrı'nın koyduğu umumi nizam olarak ifade edilir. Bununla beraber Nizam kavramı etrafında Müslümanların birleşmesini sağlayan asıl gaye Kur'ân-ı Kerim'de düzeni, dengeyi ve yasa kavramlarını vurgulayan çok sayıda ayetin bulunmasıdır.

Osmanlı Devleti henüz bir beylikken dahi düzeni ve uyumu korumaya çalışmıştır. Bu durumda istikrarlı bir yönetimi ve teşkilatlanmayı getirmiştir. İstikrar, kelime anlamı olarak: Karar bulma, bir yerde sabit ve sakin olma manalarına

[70] Sami, 286.
[71] Haluk Şükrü Akalın, *TDK*, (11. Baskı), Ankara, 2011. 746.

gelmektedir.[72] Osmanlılar düzen ve tertibi temin manasında klasik devirden itibaren, sürekliliği sağlamaya çalışmışlardır. Nitekim devletin varlığını sağlayacak olan kavramda sürekliliktir. Bir durumun devamını veyahut onun niteliğini var olmasını sağlayan netice onun sürekli olması ve bir nizam çerçevesinde olmasıdır. Devletin her kademesinde ki teşkilatlanmada görülmektedir ki birbirini etkileyen bir devamlılık vardır. Budevamlılık sürecinde devletin varlığı ve halkın varlığı göze çarpmaktadır. Çünkü bu iki kavram süreklilik ve devamdan en fazla etkilenen kavramlardır. Devlet, Kuruluş yıllarından itibaren düzenli ve sistemli ilerlemenin yanında kurumsallaşma da istikrarı sağlamaya çalışmıştır. Düzeni ve istikrarı sağlamak adalet ile mümkün olmuştur. Adalet kurumsallaşmadaki en önemli kavramlardandır.

Düzen, toplumsal hayatın en önemli unsurudur. Düzenin olmadığı sosyal hayat, kaos ve fitne olarak adlandırılmıştır. Bir bütünü bir araya getiren parça ve araçların birbiriyle bağlanması ve hareket etmesidir.[73] Kınalızâde Ali'ye göre devlet, toplumda düzeni sağlayan ve toplumdaki insanları mutluluğa ulaştıran bir kurumdur. Devlet başkanı ise toplum düzenini oluşturan kişidir.[74] Düzen denilince dinî ve dünyevi hayatın en iyi şekilde yaşandığı ortam belirtilmiştir. Düzensizlik ise din ve dünya işlerinin bozulması olarak anlaşılmıştır. Düşünürler, dinî düzen ve dünyevi düzen olarak iki farklı düzenden bahsetmişler ve düzenin tam olarak gerçekleşmesini bu iki unsurun bir arada oluşuna bağlamışlardır.[75] Devlet düzen ile doğrudan bağlantılı olan en önemli kurumdur. İslâm siyaset düşüncesini oluşturan eserlerde, devletin ortaya çıkışı insanların düzen ihtiyaçları ile açıklanmıştır.[76] Bununla beraber düzen unsurunun yanında, adalet kavramı da mühimdir, bu iki kavram birbirini tamamlayan ve etkileyen unsurlardır. Düzenin sürmesinin en önemli dayanağı, adalettir. Adalet, düzenin başlangıç noktası değildir, var olan düzenin korunması

[72] Sami, 676.
[73] Özlem Bağdatlı, *İslâm Siyaset Düşüncesinin Kavramsal temelleri*, (1. Baskı), Dergâh Yayınları, İstanbul, 2018, 257.
[74] Ayşe Sıdıka Oktay, *Kınalızâde Ali Efendi Ve Ahlâk-ı Alâî,* (5. Baskı), İz Yayıncılık, İstanbul, 2019, 427.
[75] Bağdatlı, 259.
[76] Bağdatlı, 261.

aşamasında gerçekleşmektedir. Düzen zaten var sayılır adalet ise düzenin bozulmasını engellemek içindir.[77]

Hasan Kâfî, "Usûlü'l-Hikem fî nizâmi'l-âlem" adlı eserinin birinci bölümünde padişahlığın düzenini sağlayan unsurları ele alırken bunların ilki adalettir demiştir. Ardeşir Babek'ten naklen meşhur "daire-i adliye"yi zikreden Hasan Kâfî, devlet düzeni için gerekli ikinci unsurun: *"Her işi ve maslahatı ehline tefviz etmek olduğunu"* belirtmiştir. Zira bozuklukların temelinde mansıpların na-ehline verilmesi yatmaktadır. Padişahın yapması gereken bir diğer iş *"Bir akil ve dana ve her işi ıslaha getürücü veziri"* işbaşına getirmektir.[78] Ona göre düzeni sağlayacak unsur adalettir ve yapılacak faaliyetleri işinin ehline vermek olduğunu ifade etmiştir.

Bu kavramların bilincinde olan Osmanlı Devleti'de düzen ve istikrarı sağlama ve bu durumu koruma konusunda çaba ve gayret göstermiştir. Zamanla sistematik bir biçimde oluşturulan bu düzen algısı ilerleyen dönemlerde daha teşkilatlı bir şekilde devlet kademesinde ve Osmanlı toplumunda kendini göstermiştir. Kurumlar devletin varlığını, devletin varlığı, halkın varlığını etkilemiştir. Devlet iyiyse halk ta iyi olmuştur. Devlet reayanın isteklerini göz ardı etmemiş, görüşleri devlet nazarında önemli olmuştur. Yapılan faaliyetlerde halkın öncelikleri de göz önünde bulundurulmuştur. Bu durumun en bariz örneği kuruluş yıllarında, iskân siyasetinde uygulanılan istimâlet politikasıdır. Bu politika neticesinde halkın Osmanlı'ya olan saygınlığı ve bağlılığı artırmıştır. Devlet-i'aliyye, reayanın refah ve huzur ortamında olmasına dikkat ve özen göstermiştir. Buna binaen halka karşı adaletli ve hoşgörülü olmaya çalışmıştır.

Osmanlı Devleti'nin, beylik döneminde kurumsallaşma çabası içinde en önemli konulardan birisi konar-göçer toplumdur. Bu toplum üzerinde devlet düzenini, asayişi ve adaleti sağlamak zordur. Bundan dolayı kuruluşdöneminde en önemli hedeflerinden biri konar-göçer toplum yapısını yerleşik yaşam tarzına dönüştürmektir bu doğrultuda birçok politika izlemiştir. Toplumun düzenini sağlamak ve bu topluluğu yerleşik hayata adapte etme konusunda çeşitli faaliyetlerde bulunmuştur. Bu duruma örnek iskân ve istimâlet uygulaması olmuştur. İstimâlet,

[77] Bağdatlı, 293.
[78] Hasan Kâfî el-Akhisari, *Usulü'L-Hikem Fî Nizâmi'L-Âlem-Dünyanın Düzeni İçin Hikmetli Yollar Osmanlı Yönetim Sanatı,* Haz. Kenan Ziya Taş, (1. Baskı), Doğu Kitabevi, İstanbul, 2011, 29.

müslim ve gayr-ı müslim topluma hoşgörülü ve iyi davranarak, onları kazanmaktır. Bununla beraber Osmanlı Devleti'nin egemenlik alanını genişletmek anlamında da kullanıldığı görülmektedir. Osmanlı Devleti yapmış olduğu fetihler sonucunda, gayr-ı müslimlerin can ve mal güvenliğinin korunmasının artık devletin koruması altında olduğunun teminatını vermiştir.[79]

Konar-göçerlerin kısa sürede yerleşik yaşama alışabilmesi için gâziler, ahiler, abdallar ve bacılar topluluğunun faaliyetleri de dikkat çekmektedir. Bu topluluklar yerleşik yaşamın huzur ve refahını sağlamak açısından etkili olmuşlardır. Tasavvufi neşveyi coğrafyanın toprağına katkı yapan bu grupların faaliyetleri Osmanlıların kuruluşundan önce Anadolu'ya gelen göçler sırasında atılmıştır. Köylere, ıssız yerlere, yerleşerek ziraat ve hayvancılıkla ilgilenen dervişler, iskâna elverişsiz yerlerde kurdukları zâviyelerin etrafını imar edip iskâna elverişli hale getirmeye çalışmışlardır. Gazilerle birlikte fetihlere de katılmışlardır. Dervişlerin sınır boylarında kurdukları tekkeler seferler esnasında orduların harekâtını önemli ölçüde kolaylaşmıştır. Dervişler, devletin kuruluş döneminde, sahip oldukları bu davranışlarından dolayı, devlet tarafından destek görmüşlerdir. İmar ettikleri topraklara resmen yerleşmeleri konusunda ise kendilerine beratlar verilmiştir. Bazıları için yeni zâviyeler oluşturulup vakıflar ayrılmıştır.[80]

Devlet tarafından destek gören dervişler, hükümdarlarında yakınında olmuşlardır. Örneğin; Osman Gazi'nin kayınpederi Şeyh Edebâli ahîlerin lideriydi. ÂşıkPaşazâde, Osman Gazi'nin mübarek günlerde Edebâli'nin Bilecik'teki tekkesine giderek dinî ve idari konularda onun görüşlerine başvurduğunu belirtmiştir. Osman Bey'in kuruluş döneminde medrese ile tekkeyi bir arada yaptırması, Dursun Fakih ile Şeyh Edebâlî'ye aynı hürmet ve bağlılığı göstermesi ve Edebâlî'nin elinden "gaza kılıcı" kuşanması onun devletin bekâsı için uyguladığı titizliğinin birer göstergesidir.[81] Bir diğer Osmanlı hükümdarı I. Murad'ın kendi zamanında ahîlerin liderliğini üstlendiği kaynaklarda geçmektedir. Kimi kaynaklarda "alpler" ve

[79] Veysel Öz, *Ferîdûn Bey'in Münşeât Mecmuası'nda bulunan İstimâletnâmeler Ve Osmanlı'da İstimâlet Siyasaeti*, (Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2010, 18.
[80] Reşat Öngören, "Tasavvuf Ve Tarikatlar",*DİA,* XXXIII, İstanbul, 2007, 541.
[81] Necdet Yılmaz, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf, Sûfîler, Devlet ve Ulemâ,* Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 2007, 25.

"alperenler" diye adı geçen, Anadolu gazileri fütüvvetin seyfî kolunu, Anadolu bacıları da kadınlar kolunu oluşturduğu yazmaktadır. Anadolu abdalları ise Türkmen kabileleri arasında faaliyet gösteren dervişlerin oluşturduğu bir teşkilâttı. "Abdal" veya "baba" unvanını taşıyan bu dervişlere Horasan erenleri de denilmekteydi.[82]

Osmanlı'nın, uyguladığı her politikada gözetmiş olduğu ve üzerinde durduğu kavram adalet anlayışı ve hoşgörüdür. Bundan dolayıdır ki, devletin varlığını ve devamlılığını sağlamak için uygulanan iskân politikasıyla, birlikte istimâlet kavramı dadikkat çekmektedir. Devlet halkı koruyup gözetmekle yükümlüyken halk ta devlete bağlılığını çeşitli faaliyetlerde belirtmiştir. Bunun en bariz örneği gazâ ve cihad anlayışıdır. Gayr-ı müslim sınıf istimâlet sistemi üzerinden hoşnut edilirken Müslüman kesim ise gazâ ve cihad faaliyetleri üzerinden motive edilmiştir. Cihad ve istimâlet arasında kurulan bu ince denge Osmanlı düzeninin besleyen en önemli etkinliklerden biri olmuştur.

> *Osmanlı toplumunda her sınıftan dindar halk, gazâyı ciddiyetle benimsemektedir. Bursa'da Hoca İbrahim adlı bir zengin, 1476 yılında Fâtih Sultan Mehmed'in Macarlara karşı seferinde "ol gazânın ben dahi bile olayın" diye 20,000 akça ile 20 süvariyi ûlufe ile tutmuş ve sefere göndermişti.*[83]

Gazâ ruhu diğer padişahlar döneminde de önemli bir araç olmuştur. Nitekim II. Bayezid, Tuna'da Uc Beyi Bali Bey'in Lehistan'a akınına katılımına teşvik etmek amacıyla Anadolu halkına gönderdiği bir fermanda, timar ve başka mükâfatlar vaat etmiştir. Bahsedilen iki olay neticesinde anlaşılacağı üzere, gazâ anlayışının Osmanlı'da reaya ve devlet tarafından benimsenen önemli bir kavram olduğudur. Gazâ ve Gazîlik anlayışının yanında, faydalanılan bir diğer unsur ise Alplar ve Nökerlerdir (yoldaşlar). Osmanlı Devleti'nin kurulup yapılanmasına önemli ölçüde katkısı olmuşlardır. Aşıkpaşazâde'nin naklettiği eski menâkibnâme rivayetine göre, Osman'ın seferlerinde alplar ve yarar "yoldaş" ve "nökerleri" savaş önderleridir.[84]

Devletin yapılanmasındaki en önemli etkenlerden biri ise eğitim kurumlarıdır. Bu eğitim kurumları sıbyan mektepleri ve medreselerdir. Osmanlı medrese sistemi

---

[82] Öngören, "Tasavvuf Ve Tarikatlar", 543.
[83] Halil İnalcık, *Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu üzerine Araştırmalar,* (62. Baskı), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2018, I, 25.
[84] İnalcık I, 27.

bir Selçuklu geleneğidir.[85] Selçuklu Devlet'indeki Nizamiye Medreseleri bu durumun en bariz örneklerindendir. Nizâm'ül-Mülk 1067 tarihinde Bağdat'ta Nizamiye Medresesi'ni kurmuştur. Daha sonra aynı dönemde Nişabur ve başka şehirlerde de bazı medreseler kurdurmuştur.[86]

Osmanlı, Sıbyan mekteplerine 4-5 yaşlarında gidilmiş ve eğitim süresi en az üç ay veyahut en fazla beş yıl olmuştur. Bununla birlikte dönem içinde sıbyan mekteplerindeki öğrenim süresini öğrencilerin zekâ, çalışkanlık ve aynı zamanda okunması gereken kitapların bitirilmesi ile de olmuştur. Eğitim sistemindeki bir diğer kurum ise medreselerdir. Osmanlı medrese sisteminin tarihi İznik Medresesi ile başlamıştır. Osmanlı Devleti bağlı olduğu medeniyetin geleneklerine göre hareket ederek medreseleri derecelendirmiş ve bununla birlikte medreseleri, çalışma esasına göre, umumi ve ihtisas medreseler olarak ta sınıflandırmışlardır. Bu medreseler Osmanlı Devlet'inin idari, adli ve eğitim alanlarında usta eleman talebini karşılayan eğitim ve öğretim kurumları olmuştur. İhtisas medreselerini ise Daru'l Hadisler, Daru'ş Şifalar ve Daru'l Kurralar oluşturmuştur. Bu medreseler de diğer medreselerden farklı olarak toplumsal refahı bozan maddi ve manevi sorunlara çözüm bulmaya çalışmışlardır.[87]

Osmanlı Devleti, mensup olduğu İslâm medeniyeti'nin gerektirdiği koşullar neticesinde hareket etmiştir. Buna bağlı olarak eğitim ve öğretimi dini inançlarının bir bölümü olarak görmüşlerdir. Örneğin;

> *Sıbyan mekteplerinin ve medreselerin ibadet yerleri ile iç içe olması, mektebe başlama vakitlerinin dini bir bayram "amin alayı veya bed'i besmele" havası içinde tertiplenmesi, mektep muallimlerinin belli bir bölümünün aynı zamanda imam olması ve son olarak müfredat muhteviyatlarının ağırlıklı olarak dini literatürden seçili derslerden oluşması gibi uygulamalar, ilmin ibadi yönlerini ortaya koymuştur.*[88]

Eğitim ve öğretim faaliyetlerinin temelini oluşturan sıbyan mektepleri, hedef kitlesini bir mesleğe yöneltme amacında olmamıştır. Asıl gaye muhataplarına,

---

[85] Ömer Özyılmaz, *Osmanlı Medreselerinin eğitim programı*, (1. Baskı) T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2002, 5.
[86] Mehmet Bayrakdar, *İslâm'da Bilim Ve Teknoloji Tarihi,* (8. Baskı), TDV Yay. Ankara, 2017, 41.
[87] Ercüment Topuz, *Siyasi İstikrar Ve İçtimai Sıhhat Bağlamında Osmanlı Devleti'nde Eğitim Kurumları,* (1. Baskı), Libra Kitapçılık ve Yayıncılık, İstanbul, 2018, 32, 33.
[88] Topuz, Siyasi *İstikrar Ve İçtimai Sıhhat Bağlamında Osmanlı Devleti'nde Eğitim Kurumları*, 95.

mensubu oldukları halkın hedeflerini benimseterek bir bilgi aktarımını gerçekleştirmektir. Bundan dolayı eğitime önem verilmiş ve buna bağlı olarak Osmanlı Devleti'nde toprakların zamanla genişlemesiyle birlikte, medreseler de ülke genelinde yaygınlaşmış ve gelişmiştir.[89] Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan yıkılışına kadar devlet kademesinde etkin bir şekilde görev alan medreseler, devletin hâkim olduğu topraklarda çok çeşitli toplumlardan gelen Müslüman halkın farklılıklarını, eğitim ve öğretim birliği üzerinden bir tutarak belli bir hedefe yönlendirmeye çalışmışlardır.

Osmanoğulları kuruluş yıllarından itibaren reaya ve devlet arasındaki köprüyü sağlam temeller üzerine kurmaya çalışmıştır. Bunun nazarında teşkilatlanmaya özen gösterilmiş ve yapılan faaliyetler iki taraf arasındaki ilişkiyi tesis etmede araç olmuştur. Belirli sistem ve düzen çerçevesinde hareket edilerek, kurumsallaşmanın temelleri atılmıştır. İskân, istimâlet, eğitim öğretim faaliyetleri bu duruma örnektir.

1.2.2.Fetih'ten Celali İsyanlarına Kadar Osmanlı'da Düzen Algısı

Osmanlı Devleti kurulduğu ilk zamanlardan itibaren teşkilatlanma çabaları devletin her kademesinde uygulanmaya çalışılmıştır. Bunlar; gerek eğitim öğretim faaliyetleri gerekse iskân ve istimâlet politikası olarak kendini göstermiştir. Kuruluştan itibaren belirli ve sistematik düzenin amaçlandığı ve İstanbul'un fethiyle birlikte emperyal bir geleneğe geçildiği görülmektedir. İstanbul'un alınmasından sonra reaya ile devlet arasındaki amaçlanan sistematik düzenin, huzurun ve güvenin sağlandığı görülmektedir. Savaşlardaki başarılar ve Osmanlı Devleti'nin hüküm sürdüğü coğrafyadaki devlet ve halk arasındaki huzur ve güven ortamı bu sistemin oturduğunun en büyük kanıtıdır.

İstanbul'un fethi, Osmanlı Devleti'nde bir dönüm noktasıdır. Fetih sayesinde II. Mehmed kendini bir dünya imparatorluğu'nun sahibi görmüş, mutlak ve sınırsız bir iktidar kazanmıştır. Bu inancı onun bir taraftan sürekli fütuhat faaliyetinin, diğer

[89] Esma Çelik, *Tevhid-i Tedrisat Kanunu'na Kadar Türkiye'de Medreseler (1920-1924),* (Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2000, 6.

taraftan merkeziyetçi hükümetinin temeli ve hareket noktası olmuştur.[90] Fetih'ten sonra, Fatih dönemi, kurumsallaşma ve teşkilatlanmanın her alanda görüldüğü bir dönemdir. İstanbul'un fethiyle Fatih emperyal siyasetini hayata geçirmeye çalışmıştır. Örneğin hukuk alanında ve eğitim alanında düzenleme yapmıştır. Şehirde imar faaliyetlerinde bulunmuştur. Bu faaliyetleri Fatih'in imparatorluk hedefinin önemli bir adımıdır. Cami, medrese, hamam, bedesten ve diğer yapıların inşasıyla Bizans yapıları yeni amaçlarla kullanılmak üzere değiştirilmiştir.[91] Fatih'in amacı İstanbul'u dünyanın siyasî ve iktisadî merkezlerinden biri haline getirmek aynı zamanda nüfuslandırmak, imar etmek ve kalkındırmaktır.[92] Bununla beraber İstanbul'un bir ilim merkezi haline dönüştürülmesidir. Bu amaçla İstanbul'da çok sayıda medrese inşa edilmiştir. Fatih'in medreseler konusundaki amacı devrin ilim insanları tarafından fark edilmesi ve bu ilim merkezine gelmelerini sağlamaktır. Nitekim medreselere yapılan bu eşsiz yatırım birçok âlimi Osmanlı topraklarına gelme konusunda cezbetmiştir. Aynı zamanda bu dönem ulemayla Osmanlı idaresinin arasında yeni bir dönemin başlangıcıdır. İstanbul'un imar edilmesi, ulemanın Osmanlı Devleti ile yakın bir temasta olup devletin siyasî girişimlerinde etkin olabilmesine katkı sağlayacak bir durumdur. İstanbul'daki imar faaliyetlerinin ve özellikle medreselerin planlama ve inşa süreçleriyle yakından ilgilenen Fatih bir medrese hiyerarşisi tasarlamıştır ve bu hiyerarşik yapıyı ulemaya kabul ettirmiştir.[93]

Devletleşme çabalarının başladığı bu dönemde Osmanlı şehirleri daha eski İslâmî ilim merkezleri olan Kahire, Şam, Bağdat, Tebriz, Buhara ve Semerkant ile rekabet edecek durumda değildi. Fatih bu durumu değiştirmek için ilmi kurumlara büyük yatırımlar yapmıştır. Bu amaçlaİstanbul ve diğer şehirlerde çok sayıda medrese inşa edilmiştir.Bu dönemde, İstanbul yeni mimari yapıların inşa edildiği bir merkez konumuna gelmiştir. Bununla birlikte Fatih, İran sarayını kültürel ilerlemenin zirvesi olarak görüyor ve İranlı âlimleri Osmanlı topraklarına çekmenin imparatorluğu hem ilmi açıdan iyi bir duruma getireceğine hem de hanedanın imparatorluk iddialarını destekleyeceğine inanıyordu. Bu bakımdan bazı ünlü İranlı

[90] Halil İnalcık, "II. Mehmed", *DİA,* XXVIII, Ankara, 398.
[91]Abdurrahman Atçıl, *Erken Modern Osmanlı İmparatorluğu'nda Âlimler ve Sultanlar*, Çev. Gürzat Kami, (1. Baskı), Klasik Yayınları, İstanbul, 2019, 70.
[92] İnalcık I, 124.
[93] Atçıl, 70.

âlimleri ülkesine davet etmiş, fakat davetine olumlu cevap almamıştır. Fatih, ünlü kelamcı, gökbilimci ve matematikçi Ali Kuşçu'yu (ö. 1474) da ülkesine davet etmiş ve bu davetine olumlu cevap almıştır. Ali Kuşçu'nun 1472'de İstanbul'a gelmesi üzerine yol boyunca büyük törenlerle, armağanlarla karşılanmıştır.

Fâtih 1473'te Ali Kuşçu'yu, Ayasofya Medresesi'ne müderris tayin etmiştir. Bu tayin İstanbul'da astronomi ve matematik alanındaki çalışmalara hareketlilik getirmiş, hatta Ali Kuşçu'nun derslerini ilim adamları dahi takip etmişlerdir.[94] Devrin ünlü âlimlerine gönderilen pahalı hediyeler ve Ali Kuşçu'nun iyi ağırlanıp yüksek bir makama görevlendirilmesi, Osmanlı Padişahının ilmi himaye etme konusunda samimiyetini ve diğer Müslüman hükümdarlara karşı üstünlüğünü göstermeye yönelik olmuştur. Fatih'in bu politikası işe yaramıştır. Bu dönemde birçok âlim Osmanlı himayesine gelmiştir. Bahse konu dönemde inşa edilen medreseler, dışardan gelecek olan için cezbedici olmuştur. Nitekim Osmanlı toprakları dışında bulunan birçok âlim ve eğitimli insan, Fatih'in İstanbul'u fethini ve hemen akabinde gerçekleşen şehirde medreseler inşa etmesini takdir etmişlerdir. Bu durum birçok âlimin Osmanlı topraklarına gelmesine sebep olmuştur. Ülke dışından gelen âlim ve eğitimini Osmanlı medreselerinde tamamlayan öğrenciler, devletin nitelikli insan ihtiyacını karşılamışlardır. Böylece Osmanlı hanedanı ve idarecileri Osmanlı siyasî teşebbüsüne dayalı bir hiyerarşik ulema sınıfı kurulmasına yönelik yol izlemeye başlamışlardır.[95]

Fatih'in Osmanlı eğitimine büyük katkısı ise Sahn Medreseleri ile olmuştur. Sahn Medreseleri, 1463-1470 yılları arasında inşa edilen külliyenin içinde yer almıştır adı ise burada bulunan sekiz yüksek dereceli medreseden gelmektedir.[96]Sahn medreseleri, kapasite ve vakıf gelirleri bakımından daha önceki Osmanlı yatırımlarınıgeride bırakmıştır. Medresedeki müderrislere, muidlere ve talebelere maaş ve harçlık verilmiştir.

Şüphesiz, Fatih'i Sahn medreselerini inşa etmeye yönelten saiklerden biri muasırların ulemaya karşı cömertliği konusunda etkilemek ve ilme katkısını gözler önüne sermekti. Külliyesinde diğer bütün medreselere kıyasla en yüksek maaşları

[94] Cengiz Aydın, "Ali Kuşçu", *DİA*, II, İstanbul, 408
[95] Atçıl, 76.
[96] Fahri Unan, *"*Sahn-ı Semân*",DİA*, XXXIII, İstanbul, 2008, 532.

ödeyen ve en zengin ilmî ortamı yaratan Fatih, ulemayı Osmanlı topraklarına cezbederek imparatorluk projesine dâhil etmek istiyordu.[97]

Paragraftan da anlaşılacağı üzere Fatih'in ulemaya karşı tutumu, onun merkeziyetçi düşüncesinin adımlarından biridir. İlme, eğitime önem vermiştir. Şöyle ki devlet kadrosunda olacak zümrenin kendi kontrolünde olmasını sağlamak istemiştir.

Fatih döneminde kurumsallaşma ve teşkilatlanma çabalarına verilen ağırlık dönem düzen algısının temellendirilmesine katkı sunduğu izahtan varestedir. Bu tablonun en somut temsili ise Fatih'in emperyal düşüncesinin hem dönem hem de modern tarihçiler tarafından kabul edilmesidir. Tespitin tezahürlerini her alanda görmek mümkündür. Eğitim öğretim faaliyetleri, imar faaliyetleri, İstanbul'un bir ilim merkezi haline dönüştürülmesinin meyveleri başta siyasî hayat olmak üzere iktisadî, askerî, idari alanlarda meydana getirdiği kazanımlardır. Bilgiyi merkeze alarak adalet eylemini müesseseleştiren[98] bu gelişmeler devletin varlığına tekabül eden alanlarda kurumsal hafızayı beslemiş ve bu tablo daire-i adliyeyi sahada mümkün hale getirmiştir. Nitekim XVI. Yüzyılda dile getirilen daire adliyeyi kavramını fikri bağlamından önce fiili anlamında Fatih döneminde uygulandığını iddia etmek mümkündür. Adalet varsa halk vardır. Halk varsa üretir ve devletin kurumsallaşmasına destek olur. Bundan dolayı devlet teşkilatlanması adalet üzere kurulmuştur. Bununla beraber Fatih, kurumsallaşma çabalarına ilk olarak devlet kademesinde uygulamaya başlamıştır. Fetihten sonra hükümdarlığına tehdit olarak gördüğü Çandarlı Kara Halil'in devlet kademesinden uzaklaştırılması ve hemen akabinde öldürülmesi bu duruma örnektir.[99] Çandarlı'nın öldürülmesi Fatih'in hükümdarlığını sağlamlaştırmak için yapmış olduğu bir faaliyettir ve Çandarlı Kara Halil'in mallarına devlet tarafından el konulması Fatih'ten sonra uygulanmaya başlanan bir sistem (müsadere sistemi) olmuştur.[100] Fatih daire-i adliyeyi uygulamaya çalışmıştır. İlk olarak devlet kademesini düzeltmeye ve yenilemeye gayret göstermiştir. Çünkü devlet kademesinde olacak bir aksama doğal olarak hükümdarı ve sonrasında halkı etkileyecektir. Devlet kademesinde ki yapılanma halk

[97] Atçıl, 71, 72.
[98] Şakir Kocabaş, *İslam'da Bilginin Temelleri (Emr Kitabı),* (3. Baskı), Küre Yayınları, İstanbul, 2021, 16.
[99] Taner Timur, *Osmanlı Toplumsal Düzeni,* (3. Baskı), İmge Kitabevi, Ankara, 1994,135.
[100] Tuncay Öğün, "Müsâdere", *DİA*, XXXII, İstanbul, 2006, 67.

nazarında uygulanacaktır. Devlet iyiyse halkta iyi olacaktır. Nitekim bu doğrultuda çalışmalar yapmıştır ve başarılıda olmuştur.

İstanbul'un fethinden sonra Fatih'in en önemli projelerinden biri ise "millet sistemi" adı altında Osmanlı toplumunu birleştirmektir. Osmanlı Devleti'nde farklı etnik gruptan insanlar yaşamaktadır. Dönemin anlayışı milliyetçilikten ziyade din olduğu için, Fatih devrinde zirvesine ulaşan bir uygulamayla, Osmanlı tebaası dini inançlarına göre "millet' lere bölünmüştür. Fener Patrikhanesi liderliğinde örgütlenen Ortodoks Rum ve Slavlar. Gregoryan Kilisesi etrafında toplanan Ermeniler, Hahambaşının başkanlığında bir araya gelen Yahudiler ayrı "millet"ler oluşturuyorlardı.[101]

İstanbul Fatih'i II. Mehmed ile kurulan bu sistem Timur hadisesinde olduğu gibi yeni bir tehdit ile yüz yüze gelmiştir. Akkoyunlu Uzun Hasan Timur'un varisi iddiasıyla Anadolu'yu dolayısıyla İstanbul'u tehdit ettiğinde Osmanlılar bunu sadece askeri olarak tenkil etmek değil aynı zamanda aynı toplumsal yapıya hitap etmeleri nedeniyle propaganda faaliyetlerini de devreye sokmuştur. Bunlardan biri kaleme alınan tarihi kroniklerdir. Âşıkpaşazâde ve dönem kronikçileri bunu eserlerinde belirtmişlerdir. Doğu Anadolu ve İran (Akkoyunlu) hükümdarı Uzun Hasan, Fatih'in Anadolu Beyliklerini ilhak etmeye başlamasıyla tüm Anadolu üzerinde hâkimiyet hakkı ilan etmiştir. Uzun Hasan, sürülmüş beyleri himayesi altına alarak Osmanlı Sultanına meydan okumuştur.[102] Osmanlı Devleti bu ve bunun gibi ayaklanmaları öngördüğünden halkın tepkisini çekmemek ve halkın desteğini almak açısından Osmanlıların Kayı ve Oğuz soyundan geldikleri rivayetini benimsemişlerdir.[103] Bununla birlikte rüya motifini kullanarak hükümdarlığın Tanrı tarafından Osmanlı'ya verildiğini halka benimsetmek istemişlerdir. Devletin rüya kavramını kullanması ise hükümdarlığa ilahi onayın sunulduğunu halka kabul ettirmek ve halkı kendi taraflarına çekmek istemeleridir.

"Rüya" uyku esnasında zihnin afişe ettiği düşünce ve görüntülerin timsallerdir. Bu timsallerin tevil ve tefsiri ferdi, içtimâî ve siyasî plandaki pratiklere psikolojik payanda oluşturduğu tarihi bir gerçektir. Bahse konu tarihi gerçeklerden

[101] Timur, 263.
[102] Halil İnalcık, *Osmanlı Tarihinde Dönemler*, (1. Baskı), Etkileşim Yayınları, İstanbul, 2006, 91.
[103] İnalcık, *Osmanlı Tarihinde Dönemler*, 91.

biri Osmanlı Devleti'nin kuruluşunda söz konusu olmuştur. Bu dönemde Rüya'nın mezkûr alanlara psikolojik payanda olmasının nedeni bunun ilahi güç tarafından verilen bir haber ve müjde olarak algılanmasıdır. Daha doğrusu hükümdarlığa ilahi bir onayın bahşedildiği düşünülmektedir.[104] İlk Türk devletlerinden beri beyliği ancak Tanrı bağışlar inancı vazgeçilmez bir gelenekti. Kurultay kararı veya bir savaşın zafer sonucu Tanrı'nın kut'una mahzar olunduğuna bir işaret sayılırdı.[105] Hükümdarlığa ilahi onay ilk Türk devletlerinden itibaren dikkat çeken bir husustur. Halk hükümdarlığın Tanrı'nın onayından geçtiğini düşünerek bu durumu kabullenmiş ve hükümdara saygı göstermiştir. Bu düşüncelerden dolayı Osmanlı Devleti de hükümdarlığını Tanrı tarafından onaylandığını mensup olduğu halka kabul ettirmek istemiştir. Osmanlı Devleti'nde değer gören ve önemli sayılan rüya mefhumu, kendinden önceki medeniyetlerin ve kültürlerin hayatlarında yer etmiş önemli bir husustur. Daha önceki paragraflarda ifade edildiği üzere Tevrat'ta geçen Babil Kralı Nebukadnezar'ın ve Kur'ân'ı Kerîm'de geçen Hz. Yusuf'un rüyaları, örnek verilebilir. Bununla birlikte Türk devletlerinde geçen rüya unsurunun ilahi bir mesaj olarak algılandığı ve liderlerin hükümdarlıklarını kurma yolunda kullandıkları bilinmektedir. Rüyanın ilahi bir kökeni olduğuna inanma eğilimi insanlar arasında gelenek halini almış ve güncelliğini korumuştur. Osmanlı Devleti de yıllardan beri süregelen bu görüşü, yaşanılan kaos ortamında, hükümdarlığını tesis etmek için kullanmıştır.

Akkoyunlu Devleti ile yapılan Otlukbeli Savaşı'nı Osmanlı Devleti kazanmıştır. Savaş sonrasında her ne kadar kazanan Osmanlı Devleti olsa da Anadolu'daki içtimâî ateşi teskin etmek mümkün olmamıştır.[106] Nitekim baş gösteren başka bir tehlike meydana gelmiştir. Akkoyunlu tehlikesi ortadan kalkınca Safevi tehlikesi ve Türkmen aşiretler baş göstermiştir. Bu kargaşayı teskin etmek maksadıyla askeri ve siyasî politikalar sahada uygulandığı gibi düşünsel bağlamda da mücadele verilmiştir. Bu mücadelenin mümessilleri Aşıkpaşazâde başta olmak üzere Neşri, Oruç gibi dönem kronikçileri olmuştur. Bahse konu rüya olayının her üç yazar

[104] Cemal Kafadar, *İki Cihan Âresinde- Osmanlı Devlti'nin Kuruluşu,* Çev. Ceren Çıkın, Birleşik Yayınevi, Ankara, 2010, 46.
[105] İnalcık I, 27.
[106] Otlukbeli savaşı Osmanlı Devleti ile Akkoyunlular arasında 1473'te yapılan Meydan muharebesidir. Bkz. Erhan Afyoncu, "Otlukbeli Savaşı", *DİA,* XXXIV, İstanbul 2007, 4,6.

tarafından dile getirilmesi Osmanlı hanedanının özellikle ırkdaşları arasındaki iktidarlarını temine matuf çabalar olarak algılanmasında zemin hazırlamıştır.

Âşıkpaşazâde bu rüyayı Osman Gazi'nin gördüğünü yazmaktadır. Osman Gazi bu rüyayı Şeyh Edebali'nin evinde misafir kaldığı gece görmüştür.[107] Şeyh Edebali halk arasında kerameti açıkça görülen değerli bir şeyh idi. Aynı zamanda halkın güvendiği ilim sahibi ve aydınlık saçan bir kimseydi. Bundan dolayı misafirhanesi hiç boş kalmazdı. Osman Gazi de zaman zaman bu dervişe konuk olurdu.[108]

> *Osman Gazi rüyasında, bu azizin kuşağından bir ayın doğduğunu gelip kendi koynuna girdiğini gördü. Ay koynuna girince göbeğinden bir ağaç bitti, ağacın gölgesi tüm dünyayı kapladı, gölgenin altında dağlar oluştu, bu dağların dibinden sular çıktı. Bu sulardan kimi içti kimi bahçeler suladı, kimi çeşmeler akıttı. Osman Gazi uykudan uyanınca gelip rüyasını şeyhe anlattı. Şeyh, "Oğul Osman, padişahlık sana ve senin nesline mübarek olsun. Kızım Malhun Hatun senin helalin oldu" deyip hemen nikâh kıyıverdi.* Şeyh Edebali Osman Gazi'nin düşünü ta'bir edip padişah olacağını müjdeledi.[109]

Oruç Bey de yazmış olduğu eserde bu rüyayı Ertuğrul Gazi'nin gördüğünü zikretmektedir. "Ertuğrul gazi bir rüya görür. Bu rüyanın ardından Konya'ya gider. Konya'da Şeyh Ede Balı ile karşılaşır. Ona gördüğü rüyayı anlatır:

> *Ya şeyh düşümde gördüm senün koynından bir ay doğar gelür benüm koynuma girür ve girü göbeğimden bir ağaç biter, gölgesi âlemleri dutar. Gölgesinün altında dağlar olur. Her dağın dibinden sular çıkar. Bu çıkan sulardan kimi içer ve kimi bağlar bağçeler suvarurlar, çeşmeler akıdurlar.*

Ol uykudan uyandum. Düşüm budur kim dedüm. Ta'birini buyurun" dedi. Şeyh Ede Balı düşü şöyle yorumladı:

> *Yâ yiğit! Düşünün ta'biri budur kim: Senün bir oğlun ola, adı Osman ola. Ve benüm dahi bir kızım ola, adı Rabi'a ola. Andan ol kızımı senün oğlun Osman ala. Ol kızımdan anun oğulları ola. Andan bir oğlu ola, adı Orhan ola. Ol Orhan'dan ced-ber-ced pâdişâhlar olalar. Muştuluk olsun sana kim, pâdişâhlık verildi, senün neslüne dedi. mübârek olsun.* Dedi.[110]

Neşri tarihinde ise bu rüyayı Ertuğrul Gazi'nin gördüğünü yazmaktadır.

---

[107] Osmanlı Devleti'nin ilk dönemlerine dair bilgi veren kaynaklarımızdan kimi kaynaklar bu rüyayı Osman Gazi'nin gördüğünü kimi ise Ertuğrul Gazi'nin gördüğüne işaret etmektedir

[108] Âşıkpaşazâde, *Tevârihi Âl-i Osman,* Çev. Ayşenur Kala, Kamer Yayınları, İstanbul, 2013, 41.

[109] Âşıkpaşazâde, 42.

[110] Oruç Beğ Tarihi *(Osmanlı Tarihi (1288-1502*), Çev. Necdet Öztürk, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2014, 10.

Rivayet olunur ki, ittifâk (Ertuğrul) bir gece bir köyde imâm-ı karye evinde konuk olup otururdu. Ardından pencere varidi. Andan Mushaf komuşlaridi. Sâhib-i hane Ertuğrul'a eyitdi: 'Ne nesne var?' Sâhib-i hâne eyitdi. 'Nebimiz Muhammed Resulu'llah âhir zaman peygamberine inen Kelâmu'llah var.' Ertuğrul, sâhib-i hâne uykuya varınca ebsem olup andan turup gusl edip arı Mushaf'dan yana müteveccih olup huşû ve huzû'la el kavşurup durdu. Ev issi uyanıcak hâlime muttali olmasın deyü yatıp gözüne uyku gelip âlem-i rü'yâda Hak ta'âla celle ve alâ kıbelinden buna denildi ki: 'Çün sen benim kelâmıma hürmet ve ta'zim edip izzet ü ikram eyledin. Ben dahi seni ve evlâdını ve etbâ'ını âlemde ebedî mu'azzez mükerrem ve mübeccel ü muhterem kıldım.'[111]

Her üç eserinde aynı etnik menşee tabi'i hanedanların savaşı sonrasında kaleme alınmış olmaları ve benzer rüyayı eserlerinin başına almaları mensubu oldukları siyasî yapının meşruiyetine düşünsel bağlamda bir dayanak olduğu şüphesizdir. Her iki devletin mücadelesine sahne olan coğrafya sakinlerinin Türk olması ve bunların bir lider arayışlarında olması ve bu coğrafyada hâkim olmaya çalışan iki devletin birbirleriyle mücadelesine hem düşünsel hem de siyasal anlamda sahne olmuştur.

Freud'a göre, rüyalar, arzularımızı gerçekleşmiş olarak göstermek suretiyle bizi geleceğe yöneltir. Osman Gazi'nin rüyası doğrudan doğruya gelecekle alakalıdır. Hükümdarlık üzerine böyle bir arzusu bulunmakta ve bu arzusunu pekiştirmek adına ilahi bir müjde ile geleceğe taşımaya çalışmıştır. Nitekim Freud'un belirttiği gibi rüyalarımızı oluşturan motifler, arzularımızdır. Hiçbir şekilde yaşamımızdan bağımsız değildir. Osman Gazi'nin gördüğü rüya da onun arzu ve istekleri yönündedir.

Fatih'in ölümüyleOsmanlı Devleti'nde zaman zaman gündeme gelen iktidar kavgası II. Beyazıt ve Cem Sultan arasında yeniden ortaya çıkmıştır. İki taraf arasındaki çekişmede merkezî güçler Beyazıt'ı feodal beyler de Cem Sultan'ı desteklemişlerdir. II. Beyazıt yeniçerilerin de desteğini sağlayarak iktidarı ele geçirmiştir ve en önemli eylemi kendisini iktidara getiren güçlerin çıkarları ile yakından ilgilidir.[112] II. Bayezid, babasının kurduğu düzeni özellikle darül harpte ortaya koyduğu askeri performanslarla pekiştirmiş ancak vakıf kültürünü nüfuzu

[111] Mevlânâ Mehmed Neşrî, *Cihânnümâ*, Çev. Necdet Öztürk, Bilge Kültür Sanat yayınları, İstanbul, 2013, 35
[112] Timur, 147.

altına alan sultani hukukun şiddetini yumuşatmıştır. Bunun en güzel örneği selefininin vakıf arazilerindeki gaspını ortadan kaldırmasıdır. Merkezi devletin temel referans kaynaklarından olan kapı kullarının giderek güçlenmesi sistemin kendi içinde bir ironiyi de barındırmış ve daha sonra bu güç merkeziyetçiliğe değil de tam aksi istikamette adem-i merkeziyetçiliği beslemiştir.

II. Bayezid'den itibaren tahta geçen Osmanlı Sultanları Osmanlı hanedan geleneğine ve sürekliliğine bağlı olduklarını belirtmişlerdir. Bu durumda Fatih'in reformlarının yerleşmesini sağlamıştır. Bu süreçte I. Selim dönemi bir geçiş sürecidir. I. Selim'i iktidara getiren kuvvetler. Rumelili uç beyleri ve yeniçerilerdir. Adeta iktidarın belirleyicisi rolündeki yeniçeriler arasında I. Selim'in adı geçmektedir.[113] Yeniçeriler ilk defa devlet ricalinden bağımsız, özgür bir güç olarak siyasal hayata dâhil olmuşlardır. Bu dönemde yeniçerilerin güçlenmesini sağlayacak bir siyaset izlenmiştir. Her birine verilen 2000 akçelik cülus bahşişinin yanında süvarilerin ulufeleri beşer, piyadelerin de üçer akçe artırılmıştır. I. Selim merkeziyetçi politikasının, önünde en büyük tehdit teşkil eden Anadolu'ya ve doğulu devletlere yönelik politika geliştirmiştir. Anadolu'da feodal eğilimleri temsil eden Karaman, Dullkadir, Akkoyunlu gibi faktörler, merkeze karşı bir yandan halkçı hareketlere, diğer yandan da Safavilere ya da Memluklere dayanmaktaydılar. Bundan dolayı Anadolu'daki feodal gelişimi durdurmak ve merkeziyetçi yapısını güçlendirmesi gerekiyordu. I. Selim döneminin merkezi devletin güçlenmesi açısından en büyük başarıları 1514'te İranlılar, 1517'de Mısırlılar üzerine kazanılan zaferlerdir.[114] Ridaniye Savaşı, Memlük Sultanlığı'nın sonunu hazırlamış ve Mısır'ın Osmanlıların eline geçmesine yol açmıştır.[115]

I. Süleyman dönemiyle birlikte hem merkezi hassasiyetler zirve yaparken diğer tarafta âdem-i merkezi korkular ise kendine bir mecra bulmuşlardır. Bunun en önemli tezahürleri taşranın tımarlı sipahiler ile birlikte merkeze kafa tutması (şehzadeler arasında ki mücadeleden kaynaklı olarak) suhte isyanlarının yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkması durumu örnek verilebilir. II. Selim döneminde teskin edilmiş tehditler III. Murad döneminde özellikle doğu ve batıda yapılan uzun

[113] Feridun Emecen, "Selim I", *DİA,* XXXVI, İstanbul, 408.
[114] Timur, 153.
[115] Feridun Emecen, "Ridâniye Savaşı", *DİA,* XXXV, İstanbul, 87.

savaşlar neticesinde tekrardan şiddetli bir şekilde ortaya çıkmıştır. Düzeni tehdit eden isyanların toplumsal barışı tehdit etmesi üzerine adaletnameler yayınlamıştır. Bu durum Osmanlı siyasî nazariyesine ilişkin eserler kaleme alan kişilerin teliflerinde de ortaya konulmuştur.

Beylikten devlete geçişte sultanı Rumluğu kazandıran lider Fatih'tir. Mısır'ın fethi ve akabinde halifeliğin Osmanlıya geçmesiyle Yavuz döneminde İslâm padişahlığı özelliği kazanan devlet Kanuni ile birlikte Cihanşümul özellik kazanmıştır. Fakat bu dönemden itibaren istikrar ve düzen ortamı yer yer ve belli sebepler doğrultusunda ve isyanlar neticesinde sarsılmaya başlamıştır.

1.2.3. İsyandan Islahata Kadar Osmanlı'da Düzen Algısı

Osmanlı Devleti'nde XVI. yüzyıl sonlarında siyasî, iktisadî ve askeri krizlerin içtimâî sahaya yansımasıyla birlikte XVII. yüzyıl başlarında ortaya çıkan büyük bunalıma neden olmuştur. Bunlar: nüfus artışı, Avrupa'da savaş teknolojisinin gelişmesi ve Osmanlı klasik askeri sisteminin bu teknolojinin gerisinde kalmasıdır. Bu krizin hem sebebi hem de sonuçlarından biri Avrupa'nın gümüş bolluğunun etkisi altında bozulan mâlî sistemdir. Yıllardır süregelen savaşlar, böyle bir tabloyu daha da derinleştirmiştir. Safeviler ve Habsburglarla uzun savaş dönemi ve bu durumun getirmiş olduğu mali bunalım göze çarpmaktadır.

XVI. yüzyıl ortalarında, özellikle Şehzade Mustafa ve Şehzade Bayezid arasındaki taht kavgası, Anadolu'da gergin bir ortam oluşturmuştur. Bir yandan askerî sınıfa dâhil olmak amacı ile rakip Şehzadeler tarafında mücadele eden binlerce başıboş Anadolu köylü gençleri, yevmlüler ve levendler adı ile bu kargaşayı desteklemişlerdir. Öte yandan tımarı az veya tımarsız eli-emirlü ve ma'zul sipahiler, bu kargaşanın ön safında yer almışlardır. Bu olayların yanı sıra, ilmiyye mesleğinde vergi muafiyetinden faydalanmak isteyenler, fakat soygunculuk hatta eşkıyalığa sürüklenen binlerce Anadolu gençleri, suhte/softa adıyla medreselerin çatısı altında toplanmışlardır. Yahut dağ başlarında kendi medreselerini veya çetelerini kurmuşlardır. Bu büyük bunalıma dönem düşünürlerinden; Koçi Bey ve kendisinden önce yazılmış olan Kitâb-i Mustatâb'da değinilmiştir. Burada önemle üzerinde durdukları konu klâsik Osmanlı düzeninin temel ilkesi olan reâya ve askeri ayrılık

ilkesinin çiğnenmiş olmasıdır. Aynı zamanda yönetimin ve askeri otoritenin yalnızca padişah kullarına verilmesi ilkesi de unutulmuştur. Düşünürlerin üzerinde durduğu diğer bir nokta Dîvân-i Hümâyûn'un bağımsızlığının, bu dönemde ciddi bir şekilde sarsılmış olmasıdır[116].

Osmanlı toplumunda bunalımın her alanda hissedildiği görülmektedir. Bu durum askeri alanda da kendini göstermiştir. Askeri düzen, ağır silahlarla donatılmış daimi ve merkezi piyade ve sipahilerden kurulu bir ordu olarak yeniden düzen verilmiştir. Ok, yay, kılıç ve mızraklı tımarlı sipahisi savaş değerini kaybettiğinden tımar rejimine önem verilmemiş ve dağılmaya başlamıştır. 1593-1606 Avusturya savaşlarında tımarlı sipahi yerine tüfekli piyade kullanılmasından dolayı yeniçerilerin sayısı artırılmıştır. Anadolu'dan başıboş köylülerden ücretle tüfekli sekban ve saruca askeri yazılmaya başlanmıştır. Barış dönemlerinde sekban askerine ihtiyaç kalmamıştır. Bu durumdan dolayı ücretsiz kalan eli tüfekli ve yeniçeri subayları kumandasında birleşmiş gruplar, Anadolu'da halkı haraca kesmeye ve saldırılara başlamıştır. Tımarları yetmeyen veya elinden alınan sipahilerde bu soyguna katılmıştır.[117] Aynı zamanda, savaş masrafları sebebiyle köylüden alınan vergi miktarının artırılması, tımar sisteminin bozulması, iltizam sisteminin yaygınlaşmasına kapı aralamıştır. Ancak bu geçiş süreci belli bir alt yapıdan mahrum olduğu için bazı suiistimalleri de beraberinde getirmiştir. Bu olumsuzluğun en müşahhas temsilini ise mültezimlerin kanunlara aykırı vergi toplaması, savaşlardan kaçarak Anadolu'ya gelen bazı askerlerin eşkıyalık faaliyetinde bulunması gibi hadiseler teşkil ederken bunların toplamından Anadolu'yu kasıp kavuran Celâli haydut grupları ortaya çıkmıştır.

Celali isyanları kırsal kesimde köylü halk tarafından çıkartılan isyanlar için kullanılan bir kavramdır. İlk olarak Yavuz Sultan Selim döneminde Tokat'ta Bozoklu Celal tarafından başlatılan, köylü ayaklanması kendisinden sonraki ayaklanmalarından "celali" adıyla adlandırılmasına neden olmuştur. Bu soygunlar ve saldırılardan dolayı köylüler kitleler halinde Anadolu'dan kaçmaya başlamıştır. Bu

[116] İnalcık I, 191.192
[117] İnalcık I, 193.

durum "*büyük kaçgun"* diye geçmektedir.[118] Celali hareketleri "büyük kaçgun" ile daha da hızlanmıştır. Anadolu'da büyük bir kargaşa ve kaos ortamı oluşmuştur. Celali isyanları asayiş ve güven ortamını bozmuştur. Güven sorunu yaşayan köylüler, çiftlerini terk ederek kentlere göç etmiştir. Buna bağlı olarak tarımsal alanlar boş kaldığı için üretim azalmıştır. İsyanlar ülke ekonomisinin gelişimini olumsuz yönde etkilemiştir. Ekonominin bozulması toprağa bağlı olarak yetiştirilen asker sayısının azalmasına sebep olmuştur. İsyanlar sadece Celali isyanları ile sınırlı kalmamaktadır. Merkezi otoritenin zayıfladığı bu dönemde İstanbul'da bizzat hükümdarı değiştirmeye yönelik isyanlar olmuştur. Erdel, Eflak, Boğdan, Halep, Yemen, Bağdat, Kırım gibi eyaletlerde isyanlar olmuştur. Bu isyanların temel sebebi devlet idaresinde görülen yönetimsel boşluk ve yönetenlerin bu durumu kötüye kullanmasıdır. Bu isyanlara ek olarak suhte isyanları da yaşanmıştır.[119] Medreseli suhteler (öğrenci) iş bulamama ve geçim sıkıntısından dolayı birçok olaya karışmışlardır. Suhteler başıbozuk levendler ve çiftbozanlar tarafından kışkırtılmışlardır. İsyanlar medreselerin yoğun olduğu yerlerde gerçekleşmiştir. Kanuni Sultan Süleyman zamanında başlayan "suhte isyanları" zamanla eşkıyalık hareketine dönüşmüştür. Suhteliler, Celaliler ile iş birliği yapmışlardır.

Osmanlı Devleti'nde meydana gelen kargaşa ve kaos ortamı tek bir nedene bağlı kalarak açıklanmaz. XVII. yüzyılın ilk yarısında, Osmanlı tarihinde önemli gelişmeler olmuştur. Bunlardan biri Klasik Osmanlı padişahlık sisteminin değişmiş olması ve bu kurumun eski gücünü kaybetmesidir. Bunun sonucunda otoritenin padişah annelerinin kontrolünde olmasıdır. Bu durumunda başlıca nedeni şehzadelerin kafes yönteminde tutulmalarıdır. Aynı zamanda çocuk yaşta ve akıl iradesi zayıf bir şekilde tahta geçmeleridir. Buna bağlı olarak padişah annelerinin otoriteyi ellerinde tutmalarına neden olmuştur. Bahsedilen dönem III. Mehmet ile başlamaktadır. Zira kendisi şehzade sultanların sancağa çıkma usulünü kaldırmış ve sancağa gitmeyen padişahlar deneyimsiz, halk ile kaynaşmayan liderler olmuşlardır. Çünkü sancağa giden şehzadeler bizzat halka yakın olmakta halkın sorunlarına vakıf olmakta ve yönetim tecrübesi kazanmaktaydılar. Bu durum tecrübesiz şehzadelerin

[118] Bkz. Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İçtimai ve İktisadi Tarihi*, (1. Baskı), Cem Yayınları, İstanbul, 1974 II. 20.
[119] Mustafa Akdağ, *Celali İsyanları (1550-1603),* (1. Baskı), Ankara Üniversitesi Dil Ve Tarih Coğrafya Yayınları, 1963, Ankara, 94.

tahta geçmesine neden olmuştur. Aynı zamanda hükümdar annelerinin yönetimde söz sahibi olmalarına olanak sağlamıştır. I. Ahmed sancağa çıkmadan hükümdar olan ilk padişahtır.[120] Bu dönemde tahta çıkma usulüyle ilgili önemli değişiklikler olmuştur. "Ekberiyet" ve "Erşediyet" yani hanedanın en büyük ferdinin tahta geçmesi usulü benimsenmiştir. Veraset sisteminde yapılan bu düzenleme ile hanedanın en akıllı ve en yaşlı şehzadesinin hükümdar olması kabul edilmiştir. Diğer şehzadeler sarayın özel bir yerinde kafes arkasında tutulmaya başlanmıştır.[121] Bu durumda padişahları ruhsal ve psikolojik açıdan etkilemiştir. Böylelikle hem tecrübesiz hem de ruhsal olarak yıpranmış kişilerin padişah olmalarına neden olmuştur.

I. Ahmed dönemindeki siyasî ve sosyal olaylar ise ülkede bir kargaşa ortamının oluşmasına neden olmuştur. Avusturya ile süren bir savaş vardır. Aynı zamanda Celali isyanları Anadolu'da devam etmektedir. Devlet bu iki olayla uğraşırken İran harekete geçmiştir. Yapılan savaş sonucunda Nasuh Paşa antlaşması ile 1555'te belirlenen sınırlar esas alınmıştır.[122]

Osmanlı Devleti'nin yaşamış olduğu bu dönem siyasî istikrarsızlıklar, içtimâî çelimsizlikler ve iktisadî buhranlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Bir taraftan Osmanlı Avusturya savaşı bir taraftan Osmanlı İran savaşı ve diğer taraftan ise "celali isyanları" yaşanmaktadır. Böyle sıkıntılı zamanlarda rüya mefhumu insanlar arasında oldukça etkili olmuştur. Mensubu olduğu medeniyetin hassasiyetleriyle ve siyasî iradenin hissiyatlarıyla hissedar olan düşünen kesim, bu kaos ortamından kurtulmak için rüyayı bir sığınma aracı olarak kullanmıştır. Amaç devlet liderlerine yol göstermek, yaşanılan sıkıntılardan ve buhranın nedenlerinden bahsetmek ve kargaşa ortamından kurtulmak için öneriler sunmak ve hükümdara nasihat vermektir.

İslâm âlimlerine göre nasihat, farzı kifayedir. Hz. Muhammed Müslümanın Müslüman üzerindeki haklarından birinin de yüzüne karşı nasihatte bulunması veya gıyabında onun iyiliğini istemesini belirtmiştir. Buhari şarihi Kurtibi (1214-1273)'ye göre nasihat farz olup "Gücü yeten herkes eğer nasihatine uyulacağını tahmin ediyor ve kendisine bir zarar gelmeyeceğini düşünüyorsa" bu görevi yerine getirilmesini

[120] Mücteba İlgürel, "I. Ahmed" *DİA*, II. İstanbul, 1989, 32.
[121] İlgürel, "I. Ahmed" 32.
[122] İlgürel, "I. Ahmed" 31, 32.

belirtmektedir.[123] Nasihate muhatap olan kişi, hükümdar olduğu için nasihat vermek tehlikeli bir girişimdir. Nasihat veren âlim, sözlerinden dolayı hükümdar tarafından cezalandırılabileceğini de göz önünde bulundurmak zorundadır.[124] Nasihat konusunda olabilecek olayların bilincinde olan dönem düşünürleri, hükümdara bizzat söylemek yerine rüya mefhumunu kullanmışlardır. Nitekim muhatap kişi hükümdardır. Bu durumdan endişe duydukları için rüya ile sıkıntılı süreci hükümdara anlatmışlardır. Bununla beraber rüyanın ilahi boyutu her dönem önemli görülüp değer verildiği için dönem düşünürleri ilahi bir mesaj algılanması babında söylemek istedikleri durumu bizzat dile getirmek yerine rüya üzerinden anlatmışlardır.

Siyasî bir mesuliyet taşımadığı için "rüya" üzerinden düzenin nasıl olması gerektiği noktasında tavsiyeler içeren dönem düşünürlerinin bazılarının sığındığı bir yazım limanı olan bu literatürün ilk örneğine Osmanlı krizlerinin başlangıcı olan XVII. yüzyılın ilk yarısında rastlanılmıştır. Bu rüya kargaşa ve kaos ortamında gündeme gelmektedir ve bu dönemlerde rüya karışıklığı teskin edici bir unsur olarak görülmektedir. Özellikle huzur bozucu ortamlardan uzaklaşmak, çıkabilecek herhangi bir kargaşayı engellemek adına arkasına sığınılan bu terim, gerek hükümdarlar, gerek falcılar, büyücüler veyahut dönemin ileri gelen müellifleri tarafından kullanılmıştır. I. Ahmed dönemi de karmaşanın ve isyanların vuku'u bulduğu bir dönemdir. Veysî bu dönemde yaşamış bir divan şairi ve devlet memurudur. Yaşadığı dönemde ele almış olduğu Hâbnâme adlı eserinde dönemin toplumsal bozukluklarını ve aksaklıklarını dile getirmiş bu konuda devletin ileri gelenlerini uyarmıştır.[125]

Bahse konu olan bu eserin içeriğinden ve kendisinden örnekler verilecek olunursa; I. Ahmed döneminde Osmanlı Avusturya savaşı, Osmanlı İran savaşı ve iç isyanlar "celali isyanları" yaşanmaktadır. Böyle karışıklık ve kargaşanın olduğu bir dönemde Veysî rüya üzerinden yaşadığı zamanı değerlendirmiştir. Veysî eser de yaşanan sıkıntıların muhatabı olarak gördüğü I. Ahmed'i ve adaletin temsilcisi saydığı İskender-i Zülkarneyn'i bir araya getirmiştir. Döneme ilişkin, siyasî hayatta yaşanan istikrarsızlığın temelini adalet merkezli bir anlayıştan uzaklaşılmasında

[123] Bağdatlı, 47.
[124] Bağdatlı, 47.
[125]Bayram Ali Kaya, "Veysî" *DİA,* XLIII, İstanbul, 2013.

gören Veysî bu durumu eserinde şu şekilde tasvir etmiştir. I. Ahmet'i yaşanan sıkıntıların baş müsebbibi olarak görmüş ve Hz. İskender üzerinden şöyle demiştir; "*Kalb ki, müstakimü'l-ahval olmayup, hadd-i i'tidalden münharif ola beher-hal beden ihtilal-pezir olur. İmdi, padişahlara 'adl u dad, ser-maye-i sedaddır ve merhamet ü inşaf, sebeb-i cem'iyyet-i re'aya ve cevr ü i'tisaf, bai's-i perîşân-ı berâyâdır."*[126](Eğer ki, kalbin halleri doğru olmayıp, itidal sınırından saparsa, her türlü durumda beden hastalığa yakalanır. Şu halde âdalet padişahlara doğruluk sermayesidir. Merhamet ve insaf, reayanın toplanmasına vesiledir. Eziyet ve sapkınlık ise berayanın dağılma sebebidir.) Daha önceki kısımda belirtildiği üzere Veysî yaşanan kaos ortamından I. Ahmed'i sorumlu tutmaktadır. Padişahları adalet ve doğruluğun simgesi olarak nitelendirmiş, padişahın halka yaklaşma biçimine göre halkın şekil aldığından dem vurmuştur.

Bahse konu olan eserde, I. Ahmed, İskender'e zamanının sıkıntılarından bahsetmiştir. Döneminde yaşadığı sıkıntıların sebebinin asıl noktasının kriz, buhran döneminde tahta geçmiş olduğundan kaynaklandığını söylemiştir. Ona göre kendi dönemine girmeden evvel bu dönemde yaşanan sıkıntıların evvela önceki zamanlardan eklenerek geldiğini belirtmiştir. "Devlet kademesinde oluşan sorunların, halka intikal etmesi ve toplumdaki sorunları etkilemesi, kargaşa ve kaos ortamlarına sebep olmuştur. Bu ortamların sonucunda oluşan, çetecilik ve eşkıyalık faaliyetlerinin artması, hemen akabinde ise Celâli isyanlarının zuhur etmesi huzurun ve refahın bozulmasına neden olduğunu" söylemiştir. İçinde bulunduğu durumu izah etmeye çalışmış ve bunu sitemli bir üslupla anlatmıştır. Daha sonra devam ederek; Eğer daha ihtişamlı, daha sosyal ve toplumsal düzenin sağlanmış olduğu bir dönemde tahta geçmiş olsaydı devleti rahatça idare edebileceğini belirtir.[127] Fakat İskender I. Ahmed'in bu sitemli haline karşılık devletin ondanönceki zamanlarda ihtişamlı olduğunu ancak onun zamanına gelince hemen yıkıldığını söyler ve dünyanın var oluşundan şimdiye değin hiçbir zaman yaşanılan ortamların istirahat içinde olmadığını başta bulunan liderlerin hep sıkıntılarla başa çıkmaya çalıştığını söyleyerek, I. Ahmed'in tezini çürütür.[128] İçtimâî hayatta yaşanan sıkıntılar,

[126]Veysî, "*Hâb-nâme-i Veysî",* İBB, Atatürk Kitaplığı, 4, 5.
[127] Veysî, 5, 6.
[128] Veysî, 6.

savaşların kaybedilmesi ve bu bağlamda kazanılan toprakların geri verilmesi üzerine yaşandığı bilinmektedir. Veysî böyle bir zamanda devlet memurluğu yapmış ve çeşitli yerlerde kadılık makamında bulunmuştur. Nitekim sorunlara yakından vakıf olan Veysî, tüm bunlara son vermek adına bunun çözümünü de Zülkarneynin tavsiyesi üzerinden şu bağlamda tavzih etmiştir: "Siyasal ve toplumsal düzeni sağlamak için, devlet kademesine işinin ehli olan insanları getirmesini ve özellikle kadılık makamına dikkat etmesi gerektiğini söylemiştir. Şeriate uygun hareket edilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Osmanlı Devleti'nin, şeriate önem verdiği için böyle yükseldiğini" ifade etmiştir. Bu konuşmaların ardından Veysî'ye dönerek bu konuşulanları yazıya dökmesini rica eder. Veysî bu sırada sabah öten horozun sesiyle uykusundan uyanır.[129]

Veysî'nin Habnâme üzerinden ışık tuttuğu dönem, karışıklıkların yaşandığı bir dönemdir Veysî eserinde yaşanan bu karışıklardan dönemin padişahını sorumlu tutmaktadır. Nitekim kendisinin eserde üzerinde durduğu nokta adalet kavramı ve şeriat anlayışıdır. Veysî, Osmanlı Devleti'nin bu iki kavramdan uzaklaştığı için sıkıntılar yaşadığını dile getirmiştir. Osmanlı Devleti kuruluştan itibaren İslâm medeniyeti'nin unsurlarını yerine getirmeye çalışmış ve aynı zamanda adaletli olmaya özen göstermiştir. I. Ahmed dönemindeki karışıklıklar dönemin düşünürü tarafından adalet ve şeriat üzerinde eleştirilmiştir. Özellikle bu iki kavramın üzerinde durulmuş, kadılık makamına da bilhassa dikkat edilmesi gerektiği vurgulanmıştır.

I. Ahmed'ten sonra tahta geçen padişahlar döneminde ise tam manasıyla bir istikrar sağlanamamıştır. IV. Murad zamanında ise süre gelen sorunlar devam etmektedir. Dönemi eseriyle yansıtan Koçi BeyBu dönemdeki aksaklıkları ve bozulmaları sebep ve sonuçlarına bağlayarak açıklamıştır. Koçi Bey risalenin başında İslâmî unsurlardan bahsetmiş daha sonra bozulmalara giriş yapmıştır. İslâm medeniyeti'nin unsurlarına değinerek memleket ve millet düzeninin aynı zamanda devlet kaidelerinin düzenlenmesinin çaresini şeriata uymakla mümkün olacağını söylemektedir. Risalenin ilk kısmında devlet teşkilatındaki bozulmaları dile getirmiş. Bahsi geçen makamlarda meydana gelen bozulmaların sebeplerini açıklamış ve

[129] Veysî, 22, 23.

önerilerde bulunmuştur. Devlet kademesine seçilecek kişilerin nasıl olması gerektiğini örnekler vererek açıklamıştır.[130]

Koçi Bey, devlet teşkilatında vuku bulan bozulmaların temel sebebinin rüşvet olduğunu dile getirmiştir. Daha sonra tımar ve zeamet sisteminin nasıl işlediğine değinmiş, Tımar ve zeamet sahibi kimselerden övgüyle bahsetmiştir. Bu sistemin nasıl bozulduğuna da dikkat çekmiştir. Tımar ve zeametin bölge halkından olmayan kişilere verilmesi, özellikle devlet kademesinde ileri gelen kişiler tarafından kanunlara aykırı bir şekilde, kendi adamlarına ve akrabalarına verip çeşitli şekillerde kullanıldığını söylemiştir. Kurumların birbiri ile bağlantılı olduğunu ve bozulmanın kurumları nasıl etkilediğinden bahsetmiştir. Devlet kademesinde her makama ayrıca değinmiş Şeyhülislamlık makamına da özellikle dem vurmuştur. Risalede eğitim sisteminden de bahsetmiş önceki işleyişinin bir istikrar çerçevesinde olduğunu dile getirmiştir. Bulunduğu dönemde ise eğitim sisteminin fevkalade bozulduğunu belirtmiştir. Yeniçeri ocağına usulsüz bir şekilde asker alınmasından[131] dolayı ocağın bozulduğunu, bu konuda kanun ve kaidenin ortadan kalktığını yazmıştır. Önceki zamanlarda Ordunun İslamiyet'in gücünü kuvvetini ilerlettiğini fakat şimdilerde bu durumun aksine ordunun bozulduğunu anlatmıştır.[132] Bununla beraber Osmanlı Devleti'ndeki bozulmanın Kanuni Sultan Süleyman devrinden itibaren başladığını dile getirmiştir. Kanuni devrinin devletin en ihtişamlı zamanı olduğunu belirtmekle birlikte, bozulmalarında onun zamanında ortaya çıktığını fakat birkaç yıldan beri duyulduğunu ifade etmiş ve bunları sebeplere bağlayarak açıklamıştır.[133]

Koçi Bey eseriyle dönem içindeki sorunları, kurumlar arasındaki bağlantıları kendi gözlemleriyle dile getirmiştir. IV. Murat'tan sonra Sultan İbrahim Padişah olmuştur. Fakat çocuk yaşta olduğundan dolayı tahta IV. Mehmed geçmiştir. Mehmed'in miras aldığı devlet teşkilatı zorlu dönemler den geçmektedir. Kendisi küçük yaşta tahta geçmiştir. Annesi Valide Turhan Sultan ve saray bürokrasisinin etkisi altında kalmıştır. Bundan dolayıdır ki Osmanlı Devleti'nin bu dönemi

[130] Zuhuri Danışman, *Koçi Bey Risalesi,* (1. Baskı), MEB, İstanbul, 1972, 4, 35.
[131] Ali Fuat Gökçe, ''Osmanlı Klasik Döneminde İdari Reform Hareketleri: Koçi Bey Risalesi'' *Yasama Dergi*si, 14(59), 2010, 71.
[132] Danışman, 45.
[133] Danışman, 68.

"kadınlar saltanatı"[134] olarak adlandırılmıştır. Yine bu dönemde sadrazam olan Köprülü Mehmet paşayla birlikte Köprülüler devri başlamış ve bu dönem köprülüler olarak adlandırılmıştır. Köprülü Mehmet paşa, sadrazamlık teklifini bazı şartlar öne sürerek kabul etmiştir. Nitekim sadrazam olunca da çözüm bekleyen ağır sorunlar vardır. Köprülü Mehmed Paşa ilk olarak, Haremin devlet işlerine karışmasına son vermiştir. Sarayda pâdişahın hayatını geçirdiği Hâs-oda'nın başı Halil Ağa'nın yerine kendi adamı Kürt Sefer Ağa'yı getirmiştir. Devlet işlerinde önemli bir rolü olan şeyhülislâmlık makamına, kendisiyle ortaklık yapacak birini, Molla Mustafa'yı getirmiştir. Bu dönemde birçok soruna çare bulmaya çalışmış aynı zamanda kendine karşı olan kişilerle de uğraşmıştır. Köprülü Mehmet Paşa, pâdişahların sorgulanmayan mutlak otoritesini devralmıştır. IV. Murad gibi tedhiş yoluyla anarşiye son vermiş ve oğlunu devletin en yüksek makamına geçirebilmiş, Osmanlı tarihinde Köprülüler Dönemi'ni açmıştır.[135]

Bu dönem, Köprülü Ahmet Fazıl Paşa'nın sadrazamlık mevkiine getirilmesiyle başlamıştır. Seyfiye sınıfına mensup kişiler yerine ilmiye sınıfından birisinin sadrazam olması yeni bir dönemin habercisi olmuştur. Her ne kadar önceki tarihlerde bu tür atamalar söz konusu olsa da bu tayinin, özellikle Avrupa'da devlet dilinin kılıç yerine kalemden neşet eden söylemlerin oluşturduğu bir aralıkta gerçekleşmesi, tarihi bir tevafuktan ziyade bilinçli bir tercihin tezahürü olarak yorumlanmıştır. Norman İtzkowitz'in "efendi dönmesi paşalar" olarak tarif ettiği dönem başlangıcına zemin hazırlayacak bu gelişme "isyandan ıslahata" doğru evirilecek değişim hikâyesininde mimarlarının müjdecisi olmuştur.

İsyandan ıslahata kadar giden evre karışıklık ve tagayyürden oluşmaktadır. Koçi Bey eseriyle döneme ışık tutmuştur. Dönem içindeki bozulmaların nedenlerini ve kurumların yapısında meydana gelen değişimlerden bahsederek düzen ve istikrarın bozulma sebeplerini açıklamaya çalışmıştır. Tagayyür ve kargaşa isyanlarının sonucu ıslahata zemin hazırlamıştır. Islahata giden zaman Osmanlı Devleti'nde eski düzen algısı yerini yeni bir düzen sistemine bırakmıştır. Bu süreci

[134] Norman İtkowitz, *Osmanlı İmparatorluğu Ve İslâmî Gelenek*, Çev: İsmet Özel, (2. Baskı), Şule Yayınları, İstanbul, 1997, 16.
[135] Halil İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar (Köprülüler Devri*), (7. Baskı), Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2020, III, 62

hazırlayanların belli bir bölümünü "efendi dönmesi paşalar" teşkil etmiştir. Osmanlı Devleti'nde düzen algısının amirlerinin kısm-ı azamını seyfiye sınıfı oluştururken belirtilen asırla birlikte tedricen kalemiye sınıfı mezkûr sınıfın üzerine çıkmaya başlayacaktır. Süreci başlatan olay ise Mehmet Rami Efendidir. II. Viyana Kuşatmasının ardından başlayıp yaklaşık on dört yıldır sürmekte olan Avusturya-Rusya-Venedik-Lehistan ittifakı ile barış yapılmasına karar verilince görüşmeler başlamıştır. İki ay süren antlaşmanın müzakerelerinde Osmanlı İmparatorluğu'nu Reis-ül Küttab Rami Mehmed Paşa temsil etmiştir. Râmî Efendi'nin Karlofça'da müzakereler sırasında gösterdiği diplomasi, vukuf ve dirayet karşı taraf elçilerini de hayrete düşürmüştür.[136] Rıfat Abou-El-Haj, 1699 Karlofça antlaşmasını iki nedene bağlayarak çok önemli bulmaktadır. İlki; barış antlaşması koşullarının ilk kez seyfiyeden değil kalemiyeden birinin yürütmüş olması diğeri ise ilk kez Osmanlıların, Avrupa'daki diplomatik sistemi benimsemeye istekli olduklarını göstermeleridir.[137]

Mehmet Rami ile başlayan bu süreç Koca Ragıp, Ahmet Resmi ile devam ettirilmiştir. Koca Ragıp paşa 1739'da Rusya ile imzalanan Belgrad Antlaşması'nın Osmanlılar lehine hükümler içermesinde etkisi olmuştur. Bu başarısı üzerine 1740'ta Reisülküttaplığa getirilmiştir. 1756 ile 1761 arasında sadrazamlıkta bulunmuştur. Ahmed Resmî ise, Viyana ve Berlin'de önemli sefaret görevlerinde bulunmuş Osmanlı devlet adamıdır. Viyana elçiliği dönüşünde seyahati sırasında gördüklerini, Avusturya'nın devlet idaresi ve politikası ile Viyana'nın durumu ve halkının yaşayışını bir rapor halinde tespit ederek hükümete sunmuştur.[138] Osmanlı Devleti'nde yeni düzen algısı artık kuruluş devrindeki kurallar dâhilinde değildir. Tam aksine zamanın anlamına uygun olarak devrin ileri gelen bürokratları elinde sistematik hale gelmiştir. Artık kılıcın yerini kalem almıştır. Sahada halledilmesi gereken mevzular bir nevi masada halledilmeye başlanmıştır. Bu sistem XX. yüzyılın temelini oluşturmuştur.

[136] Recep Ahıskalı, "Râmi Mehmed Paşa"*DİA,* XXXIV, 2007, 450.
[137] Vırgınıa Aksan, *Savaşta Ve Barışta Bir Osmanlı Devlet Adamı Ahmed Resmi Efendi (1700-1783*), Çev. Özden Arıkan, (1. Baskı), Türk Vakfı Yurt Yay. İstanbul, 1997, 7.
[138] Aksan, 77.

XVIII. yüzyıl, maddi ve manevi değerlerinin mirasını yenidünyanın inşasına aktarmıştır. Avrupa'da olduğu gibi Osmanlı imparatorluğu'nda da siyasî, sosyal, iktisadî ve askeri alanlarda belirli bir sarsıntı meydana getirmiş ve bu sarsıntının işaretleri XIX. yüzyılda kendini büyük bir değişimle göstermiştir. Fakat bu değişimin şiddeti Avrupa'da ulus devlet formlarını ortaya çıkarıp bunları anayasal hak ve ödevler ekseninde şekillendirecek bir şerit oluştururken Osmanlı Devleti gibi heterojen bir yapıya sahip siyasî organizasyonlar da aynı eksen etrafında çekimser bir tavırla girişilen ıslahat hareketlerine neden olmuştur. Bu ıslahat hareketleri, siyasî sabitelerin öncülüğünde geleceği birlikte inşa etme hedefine yönelik olmuş, ancak farklı sosyal ve siyasî travmalara ortam hazırlamıştır.[139] Bu durumun nedeni Osmanlı Devleti'nin değişim ve dönüşüme sıcak bakmamasıdır Osmanlı için değişim tehlikeli zararlı bir unsur olarak algılanmıştır. Nitekim değişimin[140] Osmanlı toplumunda geç olmasının nedeni de budur. Osmanlı Devleti yaptığı birçok faaliyeti İslâmiyet'e dayandırarak açıklamıştır. Zaferlerini korumadaki kendi başarısızlıklarına dahi gösterdikleri tepki tamamıyla İslâmî anlayış çerçevesi içindedir. Nitekim devletin hastalıklarını bulmak için bilindik yöntemler ve yine bilindik çözümler kullanılmıştır. Tekrar istenilen zaman dilimi ise Kanuni Sultan Süleyman devridir. Fakat hiçbir şekilde yenileşme düşüncesi ve değişme isteği yoktur. Savundukları düşünce ise İslam yeniliğe hor bakar anlayışıdır ve bu duruma örnek dayanakları bir hadistir; *"En kötü şeyler yeniliklerdir, her yenilik bid'attir, her bid'atbir delâlettir ve delâlet cehennem ateşine götürür."*[141] Kuruluş yıllarından itibaren İslâmî unsurların her alanda görüldüğü Osmanlı Devleti mensup olduğu dinin emirlerine uygun olarak hareket etmiştir. Değişimi ve yenileşmeyi de tehlikeli bulmanın yanı sıra İslâmiyet'e uygun bulmamıştır. Nitekim tarihçi ve devlet adamı Mustafa Ali'de değişimi bozulmayla bir tutmuştur.[142] Toplumun yenileşme ve değişme çabaları hem devlet adamları hem de halk tarafından kabul edilmemiştir. Değişim ve dönüşümün köklü bir yenilik yaşadığı III. Selim dönemi ise kendisinden önceki dönemlere nazaran

[139] Ercüment Topuz, *Osmanlı Siyasal Ve Sosyal Hayatın Tanziminde Geleneksel Eğitim Kurumlarının Rolü,* (Doktora tezi), Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kars, 2017, 138.
[140] Osmanlıda radikal değişimlerin geç olması, İslami anlayıştan kaynaklanmaktadır. İslam dünyasında değişim gelenekten bağımsız bir şekilde meydana geliyorsa kötü olarak algılanmış, gelenekle birlikte çağın ihtiyaçları paralelinde karşılanıyorsa makbul karşılanmıştır.
[141] Itzkowıtz, 156.
[142] Rıf'at Ali Abou-El-Haj, *Modern Devletin Doğası,* Çev: Oktay Özel, Canay Şahin, (1.Baskı) İmge Kitapevi, Ankara, 2000, 60.

farklılık arz etmektedir. Bu dönemde radikal yenililer yapılmıştır. Meşveret Meclisi toplanmıştır. Yenilik hareketleri hakkında raporlar (layiha) hazırlanılması istenilmiştir. Islahat hareketlerinin önünde en büyük engel olan yeniçeri ocağına alternatif bir ordu kurulmuştur.[143] Daha önceki dönemlerde geçici elçilikler mevcutken bu dönemde sürekli elçilikler açılmıştır. 1791 tarihinde Viyana'ya elçi olarak gönderilen Ebubekir Ratıp Efendi'nin[144] yazdığı Sefaretname III. Selim'in Nizam-ı Cedid yenilikleri üzerinde etkili olmuştur.

[143] Kemal Beydilli, "Selim III", *DİA*, XXXVI, İstanbul, 2009, 421.
[144]Sema Arıkan, "Ebûbekir Ratib Efendi*, DİA*, X, İstanbul, 1994, 277.

2. OSMANLI'DA KURULAN DÜZEN VE TOPLUM YAPISININ BOZULMASI

2.1. Doğu-Batı İkileminde Osmanlı'da Yeni Düzen algısı

Doğu ve Batı kavramları coğrafi kaide ve kurallar çerçevesinde bir ayrıma tabi tutulmasından ziyade düşüncede, kültürel yapıda, zihinsel formasyonların esasları açısından bir tasnife tabi tutup bu ikilem arasındaki Osmanlı düzeninin hangi kutba intisab ettiğini veyahut bu iki kültür ordusuna ne derecede yakınlığı bulunduğunu ayırt etmek gayri makuldür. XV. yüzyıl sonuna kadar Osmanlı imparatorluğu Anadolu'dan hareketle Balkanlarda kurduğu düzen itibariyle bir Balkan imparatorluğu sayılmakta idi ve egemen kültürü de iki coğrafyanın karışımından ibaretti. XVI. yüzyılın başlarından itibaren de özellikle Yavuz Sultan Selim döneminde Osmanlı İmparatorluğu, Arap ve Mağrip kültür bölgesine girmiş, coğrafi olarak üç kıtanın misafiri olurken düşünce noktasında ise mezkûr bölgelerin kültür işçiliğine soyunmuştur. "*18. yüzyılın sonunda ise aklın nihai zaferine istinad eden Avrupa kültürüne karşı eğilim göstermiştir*."[145] Bu yöneliş tavrı, gelenek ve kutsal olan ile yani kendini var eden anlam değer kümesine karşı bazı tereddütlerin doğmasına neden olmuştur.

Arap ve Mağrip kültür bölgesine girerken kendi kültürel varlığından emin olan devlet, XVIII. yüzyılın ilk çeyreğinden sonra Avrupa'ya kendi varlığını sorgulayarak ve bu varlığın tekrar kanun-u kadime uygun bir tarzda olup olmaması tereddütüyle Batıya meyletmiştir. Bu eğilim, Doğululuk-Batılılık ikileminin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Batı düşünce yapısının şekillendiren, aklın nihai zaferine iman eden, yeni Avrupalı düzeni, süreklilik taşıyan linear-çizgisel bir değişim fikri etrafında birleşmiştir. Fakat Doğu ise ezeli ve ebedi ilahi doğruların dünyasına işaret eden ve toplumsal hareket unsurlarının, ilahi düzenin işaret ettiği, nizamın eşiğinde ise; artık bir arayıştan ziyade o durumu muhafaza etmenin çabası içerisine giren ve bu noktadan itibaren sorgulanmayan bir tavır takınır şeklinde tarif ve tasavvur edilmiştir. Bahse konu düzenin temeli adalet, denge ve istikrar kavramlarıyla nitelenmiştir. "*Osmanlı kimliğinin/düzeninin özelde ki sahipleri değişme kavramını batılı anlamda idrak etmeyip sürekli ideal dönemin yakalandığı,*

[145] Ercüment Topuz, *Osmanlı Kimliğinin Gelişmesinde Tanzimat Fermanının Rolü,* (Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2009, 32.

klasik döneme işaret eden bir değişimi dillendirmişlerdir."[146] Bu düşüncenin sahadaki karşılıklarına tekabül eden geleneğe, davranış kültüründe de rastlanılmaktadır. Ancak buradaki muhafazakâr tutum donmuş bir statükoculuk taraftarlığı değil, elde edilen ideal olanın muhafazası için sürekli hareketli olma anlamını ihtiva eder. Bu anlamda Doğu; paylaşmayı ve dayanışmayı düzenin değişmez bir parametresi kabul ederek parçadan ziyade bütüne odaklanmıştır. Osmanlı imparatorluğu'nun bütün kurum ve kuruluşlarında "kanun-u kadim" kavramının sürekli gündemde tutulması ve parçayı bütünün içinde anlamlı kılmaya çalışması geleneğe eklenen geleceğin ideal ile ilişkisini güncel tutmasından kaynaklanmıştır. Ulaşılmak istenen noktaya varıldıktan sonra, durağanlığı öğütleyen bir telkinden ziyade, müktesebatın muhafazası için teyakkuzu teklif eden bir Osmanlı düzen algısıyla muhatabız. Ancak geleneği ve kutsalı ezerek veya yok sayarak sürekli değişimi dikte eden Batı dünyası karşısındaki bu duruş, müstereddit bir muhalif kimliğe bürünmüştür. Tereddüt içine düşünen ve iş gören Osmanlı'nın gelgitlerini ise Tanzimat Fermanı başta olmak üzere siyasî örgütün bütün uzuvlarına tekabül eden alanlardaki iyileştirme niyetli yapılan müdahalelerde görmek mümkündür.[147]

2.1.1. Düzenin Yeniden Tesisi İçin Atılan Adımlar

2.1.2. Mutlak İktidarın Bölünmesi: Sened-i İttifak

Osmanlı Devleti'nde oluşturulan düzen algısı zamanın ve mekânın anlamına uygun olarak değişim ve yeniliğe karşı koyamamıştır. Nitekim geleneği dikkat almayan gelecek tasavvuruna karşı "mülayim" bir duruşun en önemli temsili diplomasi dilinin Avrupalılaştırılması olmuştur. 18.yüzyıla kadar ilmiye sınıfının etkin hatta murahhas-ı evvel olarak temsil edildiği barış görüşmelerinde artık kalemiye sınıfı ön plana çıkarılmıştır. Defterdar Rami Mehmed Efendi ile başlamış olan sürecin "efendi dönmesi paşalar"[148] olarak tesmiye edilen bir yönetici tabakasına doğru evirilmesi mezkûr tercihin politik davranış kültüründeki bir yansımasıdır.

[146] Topuz, Osmanlı Kimliğinin Gelişmesinde Tanzimat Fermanının Rolü, 32.
[147] Topuz, Osmanlı Kimliğinin Gelişmesinde Tanzimat Fermanının Rolü, 34.
[148] Bkz. İtzkowitz, 120.

XVIII. yüzyılda gelişen bu anlayış, III. Selim ile birlikte daha rafine bir hale getirilmiştir. III. Selim'in başlattığı ıslahat hareketleri kendisinden sonra II. Mahmut tarafından devam ettirilmiş, sisteme kurumsal bir hava ve hafıza kazandırılmıştır. Sürecin kırılma noktasını taşra ile merkez arasında yapılan sözleşme (Sened-i İttifak) tayin etmiştir. II. Mahmut tahta geçtiği vakit kendisini iktidara getiren ayanlarla bir sözleşme imzalamıştır. Sened-i İttifak denilen bu sözleşme ile hükümdar kendisine ait bazı yetkilerin sınırlandırılmasını kabul etmiş ayanları ise resmen tanımıştır. Fakat Âyanlarla yapılan, Sened-i İttifak'la birlikte hükümdar sorgulanamayan mutlak idare etme yetkisini taşra ile paylaşmaya başlamıştır.

Âyan, "göz" anlamına gelen Arapça ayn kelimesinin çoğulu bir kelimedir. Aynı zamanda eşraf, vücûh ve erkân ile aynı anlamdadır. Bu tanım genel olarak halk tarafından soy ve itibarca öne çıkmış kimseler için kullanılmaktaydı.[149] İlk İslâm devletlerinde görülen Âyan, Osmanlı Devlet'ine Anadolu Selçuklu Devleti'nden geçmiştir. Osmanlı Devlet'inde de diğer devletlerde olduğu gibi çok geniş mânada kullanılmıştır. Osmanlı Devleti'nin klasik döneminde kurumlar görevlerini yerine getirdiklerinden Âyanın toplum içindeki nüfuzu bulunduğu yerleşim merkezinin sınırlarına çıkmamıştır. XVI. Yüzyılın ikinci yarısına kadar, vilayetlerde sultan idaresini vezir, beylerbeyi ve sancakbeyleri temsil etmekteydi.[150] Fakat yüzyılın ikinci yarısından itibaren devlet idaresinde ve nizamında beliren aksaklıkların artmasıyla birlikte Âyanlık kurumu değer kazanmıştır. Âyan, bulunduğu yerin çeşitli ihtiyaçlarını temin etmek, vakıfların tevliyet ve nezaret işlerini yürütmek aynı zamanda satılan malların fiyatlarını tespit etmek gibi görevlere sahip olmuştur. Ayan bu dönemde devlet ile halk arasındaki işlerde bir aracı görevi görmüştür.[151] Özellikle bir bölgede yapılacak işlerde vali ve kadıların muhatabı baş Âyan idi. Bundan dolayı halkın vekili sıfatıyla memleketin yetkilileriyle bir araya gelerek problemleri çözerlerdi.

XVI. yüzyılın ikinci yarısında âyan, iltizama katılmak ve çiftçiye borç para vermek suretiyle servetini arttırıp topraklarını genişletmiştir. Bununla birlikte nakdî

[149] Özcan Mert, "Ayan",*DİA*, IV. 1991, 195.
[150] Halil İnalcık, *Devlet-i'Aliyye Osmanlı İmparatorluğu üzerine Araştırmalar*, (5. Baskı), Türkiye İş Bankası Kültür Yay. İstanbul, 2018, IV, 69.
[151] Musa Çadırcı, *Tanzimat döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal Ve Toplumsal Yapısı,* (3. Baskı), TTK, Ankara, 2013. 33.

vergisini ödeyebilmek amacıyla borç alan halkı kendine daha bağımlı hale getirmiştir. Bu şekilde âyan iktisadî ve içtimâî bakımdan güçlenmiştir. Bununla beraber, suhte ve levent isyanlarında devlete karşı isyancıları desteklemesi ve zorba yöneticilere karşı mücadele etmesi, âyanı, himaye arayan halkın koruyucusu konumuna getirmiştir. XVII. yüzyılda görülen Celâlî isyanları ve tımarlı sipahiliğin ihmal edilmesi yüzünden boş kalan tımarlar iltizama verilince, mültezimlik yoluyla köylüye âdeta hâkim olan âyan, toprağını terkeden çiftçi ve leventlerin kendisine sığınması ile çalışan ve savaşan nüfus bakımından da kuvvet kazanmıştır. Âyan, zenginliği ölçüsünde yönetimi altındaki sekban ve levent sayısını da arttırmıştır. Öte yandan paşmaklık ve arpalık olarak verilen topraklara genellikle yerli âyanın voyvoda ve mütesellim olarak tayin edilmesi, idari yönden de güçlenmelerine olanak sağlamıştır. Böylece âyan içtimâî, iktisadî ve askerî güçlerine idari yetkiler de katarak bölgelerinin merkezle olan ilişkisinde en kuvvetli temsilci durumuna gelmeye başlamıştır.[152]

Osmanlı Devleti'nde, 1683'te başlayan II. Viyana Kuşatması sebebiyle meydana gelen malî sıkıntıyı gidermek için 1695 yılından itibaren bazı mukataaların malikâne adı verilen bir usulle ve kayd-ı hayat şartıyla iltizama verilmesi, âyânlığın gelişmesinde önemli derecede rol oynamıştır. Âyan, mâlikâne uygulaması sayesinde bölgelerindeki gelir kaynaklarının kontrolünü ve yararlanma hakkını sağlamlaştırıp ve kendisinden sonra da devam ettirme imkânı ile devlete ait bazı yetkileri kullanma fırsatını ele geçirmiştir. XVIII. yüzyıl ortalarına doğru, Bâbıâli'nin taşradaki gücünün giderek azalması ve bir âyan ailesinin kendi bölgesinde devamlı olarak yöneticilik yapması sonunda âdeta bir hânedan kimliği taşıyan büyük aileler ortaya çıkmıştır. XVIII. yüzyılın ortalarından itibaren âyan kelimesi yeni bir anlam kazanmış ve bu yeni sistemde oldukça güçlenmişlerdir.[153] Merkezî otoritenin zayıf oluşundan faydalanan âyanlar, bir yandan görevlerini yürütürken aynı zamanda kendi menfaatlerini gözetmişlerdir. Taşradaki otorite boşluğunu dolduran âyan, eşraf, hânedan ve derebeyi aileleri memleketin birçok yerinde varlık ve üstünlüklerini kabul ettirmişlerdi. Bunlardan biri olan Alemdar Mustafa, Rusçuk dolaylarındadır.

[152] Mert, "Ayan", 196.
[153] Yücel Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğunda Âyânlık*, (1. Baskı), Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi yayınları, Ankara, 1977, 70.

1808 tarihinde Rusçuk Âyanı Alemdar Mustafa Paşa on beş bin askeri ile İstanbul'a gelmiştir. Gelmesinin nedeni ise IV. Mustafa'yı yeniçeri zorbalarının elinden kurtarmaktır. Fakat asıl amacı reformcu padişah III. Selim'i tekrar tahta çıkarmaktır. Yeniçerinin yok ettiği Nizam-ı Cedid düzeninin bir diğer ifade ile XVIII. yüzyıl eğilimlerinin Batı ölçeğinde rafine edildiği arayışları yeniden kurulmasını sağlamaktır. Rusçuk Âyanı Alemdar Mustafa Paşa'nın okuma yazma bilmediği söylenir, ancak Batı dünyasının gücünü ve temel reformlarının gereğini anlamış biriydi.[154] III. Selim'in tahtan indirilmeden evvel görevden uzaklaştırmak zorunda kaldığı Nizam-ı Cedid taraftarları Alemdar Mustafa Paşa'nın etrafında toplanmıştır. Bu toplananların en önemlilerinden altısı, Nizam-ı Cedidin öncülerinden olup "Rusçuk Yaranı" diye bilinmekteydi. Alemdar Mustafa Paşa III. Selim'e ve onun ıslahatçı grubuna bağlıydı. Bundan dolayı IV. Mustafa'nın tahtan çekilmesini ve yeni bir nizam getiren III. Selim'in saltanatının devamını istemekteydi. Bu durumu haber alan IV. Mustafa saltanatını kurtarmak için III. Selim ve kardeşi şehzade Mahmud'un idamını emretmiştir. III. Selim katledilmiştir. Şehzade Mahmut başta Cevri Kalfa ve haremdeki kadınlar tarafından kurtarılmıştır.[155] Alemdar Mustafa saraya girdiğinde III. Selimi'n ölüm haberiyle karşılaşmıştır. Bundan dolayı şehzade Mahmud'a biat etmiştir. II. Mahmud, hayatı ve saltanatını borçlu olduğu Alemdar Mustafa Paşa'ya sadaret mührünü teslim etmiştir.[156]

İmparatorluğun eski zamanlarında görülen bir çifte egemenlik yine baş göstermiştir. Devletin ilk yüz elli yılında Çandarlılar, XVII. yüzyılda Köprülüler ailesinin üyeleri adeta taht sahibi sadrazamlar olarak hükümdarları zaman zaman geride bırakmışlardır. Bu durumda Alemdar Mustafa Paşa da aynı rolü sahiplenecek birisidir.[157] Alemdar padişahın ve merkezi devletin otoritesini sağlamak için Rumeli ve Anadolu'nun güçlü âyanlarıyla bir anlaşma yapmayı ilk çare olarak görmüştür. XVII. yüzyıl sonundan itibaren Rumeli'nin ünlü âyanları "mütesellimlik" yoluyla idari otoriteyi tamamen ele geçirmişlerdir. Anadolu kıtasında da durum çok farklı

[154] 111İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı,*(45. Baskı), Timaş Yayınları, İstanbul, 2017, 39.
[155] Ortaylı, 40.
[156] Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirlerİ, (1789-156), (10. Baskı),* TTK, Ankara, 2017, V, 89,
[157] Ortaylı, 42.

değildir. Ege'de Karaosmanoğulları, Orta Anadolu Çapanoğulları, Arnavutluk'ta İşkodralı Mustafa Paşa, Trabzon'da Tuzcuoğulları, Musul'da Kotalhalilzadeler aynı durumda idiler. Alemdar Mustafa Paşa bu yerel beylerin çatışmasına meşveret usulüne başvurarak son vermek istiyordu. Bundan dolayı valileri ve ünlü âyanları başkentte "meşveret-i amme"ye davet etmiştir. İstanbul'un etrafında konaklayan âyan orduları ve Alemdar Mustafa Paşa'nın on beş bin askeri bulunmaktadır. Âyanlarla yapılan meşveretten Sened-i İttifak denilen meşhur belge ortaya çıkmıştır. Hepsi tarafından Ekim 1808 tarihinde imzalanmıştır. Âyanlar imzalanan bu belgeyle birlikte tek ve mutlak olan hükümdar otoritesine ortak olmuşlardır. Kendi askerlerinin de devlet askeri olacağını, kapıkulu ocaklarının müdahale hakkı olmadığını, sadrazam ve padişahın otoritesine karşı gelenleri elbirliğiyle bastırmayı kabul etmişlerdir. Âyanlar sadrazama ve merkezi otoriteye kendi varlıklarını kabul ettirmişlerdir. Bununla birlikte karşılıklı güven duygusu içinde devletin işlerinin birlikte yürütülmesine söz vermişlerdir.[158]

II. Mahmud'un âyanlarla yapmış olduğu ittifak hükümdarın iktidarını bölmeye yönelik bir eylemdir. Bununla beraber Âyanların devlet idaresinde söz sahibi olmalarını sağlayan belgedir. Ancak belgenin icraî ömrü çok kısa sürerken tesiri Osmanlı dünyasında yeni bir dönemin başlangıcına zemin hazırlamıştır.

2.1.3. Islahatların Hukuki Meşruiyeti: 1839 Gülhane Hatt-ı Hümâyunu

Sözlükte "düzenlemek, sıraya koymak, ıslah etmek" anlamındaki tanzîm kelimesinin çoğulu olan tanzimat literatürde "Mülkî idareyi ıslah ve yeniden organize etme" anlamında kullanılır, aynı zamanda bu düzenlemelerin yapıldığı dönemi işaret etmektedir.[159] Tanzimat Fermanı'nın altyapısı II. Mahmut döneminde oluşturulmuşsa da ilan edilmesi Abdülmecit döneminde olmuştur. Tanzimat Fermanı, belgenin mimarı Hariciye Nâzırı Mustafa Reşid Paşa tarafından 3 Kasım 1839'da Gülhane meydanında okunmuştur. Bundan dolayı belge Gülhane-i Hatt-ı Hümâyun'u olarak da bilinir. Belgenin açıklandığı yerde; asker, bürokrat, saray erkânı ve yabancı elçiler de bulunmuştur. Tanzimat fermanının yayımlanmasının iç ve dış nedenleri bulunmaktadır. Devlet, varlığını devam ettirebilmek için geniş ve köklü reformlara

[158] Ortaylı, 42.
[159] Ali Akyıldız, *"Tanzimat",DİA,* XL, 2011, 1.

ihtiyaç duymakla birlikte Batı ülkelerinin Hıristiyan halka eşitlik ve güvence tanınması yolundaki istekleri fermanın yayımlanmasına neden olmuştur.[160]

Ferman ülkenin, yüz elli yıldan beridir kötüye gittiğini dile getirerek başlar. Bu kötüye gidişin temelini İslâmî hassasiyetlerin yeterince gözetilmemesinden kaynaklandığını açıklar. Fakat bu duruma karşın fermanın içeriği dini duyarlılıklarla ilgili hükümler içermemektedir. Buradaki amaç devletin din ile bağlantılı direnç unsurlarının gönlünü kazanmaktır. Nitekim insanların İslâmî unsurlara bağlılığı bilinmektedir. Yazılan risalelerde dahi ilk olarak şeriat kavramından bahsedilmiş, bu kavramın gerekliliğine değinilmiştir. Tanzimat Fermanında da aynı durum gözetilmiş, Müslüman kesimin dikkati çekilmek istenmemiştir. Osmanlılar henüz beylik olarak ilk kuruluş aşamasından itibaren dini motifi bünyesinde barındırmış, devletleşmesiyle birlikte kurumsal ve bürokratik aşamada dini ön planda tutmuşlardır. Devleti yöneten hükümdardan devletin en alt kademesine ve birimine kadar dini alanın kapsamı dâhilinde görmüş, kendilerinden önceki İslâm devletleri gibi kurumlarını İslâmî unsurlara göre oluşturmaya çalışmışlardır.[161] Bundan dolayıdır ki bozulma ve kargaşa ortamlarının sebepleri İslâmiyet'ten uzak kalındığı için meydana geldiğini vurgulamışlardır.

Tanzimat Fermanını batılılaşma hareketinden ibaret saymak mümkün değildir. Tanzimat İmparatorluğun XIX'uncu asır tarihini izah edecek temel bir olaydır. Bu ferman iktisadî ve içtimâî temelleri yıkılmakta olan devletin yeniden kurulma aşamasını gösterir.[162] Tanzimat Fermanının içeriği dikkatî nazara alınırsa, yapılacak olan yeniliklerin hukuki zeminini oluşturan bir metindir çünkü XX. yüzyıl siyasî teşekkülünün tercih ettiği bir siyasî rejimin ipuçları verilmiştir. Asırlardır reaya olarak adlandırılan toplumun çeşitli grupları tebaa adı altında değerlendirilmeye çalışılmış ve bu durumda hukuki bir kayıtla mükellef kılınarak vatandaşlık prototipinin ilkel misalleri hazırlanmıştır. Ekonomik anlamda, ilişkin kazanca göre vergi anlayışı çağın ötesinde adil ve eşitlikçi bir ekonomik modeli gündeme

[160] Mehmet Aktel, "Tanzimat Fermanı'nın Toplumsal Yansıması", *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi Ve idari Bilimler Fakültesi* Dergisi, 3(3), 1999. 178.
[161] Ejder Okumuş, *Osmanlı Devleti'nde Tanzimat Dönemi Din-Devlet İlişkisi,* (Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1999, 88.
[162] Hali İnalcık, Mehmet se, *Tanzimat Değişim sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2006, 14.

getirmiştir. Askeri noktada mükellefiyeti belli bir ödev ve yükümlülüklerin karşılığında gerçekleştirerek bir görev sorumluluğuyla milli ordunun da iptidaî anlamda zeminini hazırlamıştır. Rüşvet ve iltimas yasaktır denilerek haksız kazanç engellenmek istenmiştir. Aynı zamanda kişilerin sahip olduğu yeterlilik ve donanım ile devlet makamına getirilmesi amaçlanmıştır.

Fermanın içeriğinde amacın yalnız din ve devlet değil, "mülk ve milleti ihya" olduğu belirtiliyor. Böylece Reşit Paşa, halka devlet içinde merkezi bir mevki vermekte, modern Batı devletinin esas ilkesini, yani halkın devlet için değil, devletin halk için var olduğu düşüncesini getirmekte idi.[163]

2.1.4. Yeni bir Kimlik Politikası: 1856 Islahat Fermanı

3 Kasım 1839'da ilan edilen Tanzimat Fermanı, bütün Osmanlı halkının kanun önünde eşit sayıldığını ve Osmanlı tebaasının can, mal ve namus dokunulmazlığının devlet garantisi altında olduğunu açıklayan bir belgedir. Tanzimat Fermanı Batılı devletler tarafından yeterli bulunmamıştır. Bundan dolayı Osmanlı Devleti'ne baskı yapmışlardır. Batılı devletler, Osmanlı halkı olan Müslümanlarla gayr-ı müslimler arasında bazı siyasî ve hukukî farklılıkların bulunduğunu ileri sürerek daha köklü reformlar yapılmasını istemişlerdir.[164] Bununla birlikte Osmanlı Devleti ve Rusya arasında geçen Kırım Harbi'nde İngiltere, Fransa gibi Avrupa ülkeleri Osmanlı'nın yanında olmuştur. Savaş neticesinde Paris'te barış konferansı toplanmıştır. Osmanlı Devleti, iktisadî açıdan İngiltere'den borç almış siyasî açıdan ise Avrupa'nın desteğine ihtiyaç duymaktadır.[165] Osmanlı Devleti konferans devam ederken Islahat Fermanı'nı yayımlamıştır. Azınlıkların hak ve hürriyetleri genişletilerek ülkede birlik ve beraberlik duygusu geliştirmek istenmiş milliyetçi akımlarda etkisiz kılınmaya çalışılmıştır. Bu durumlara nazaran, Islahat Fermanı Osmanlı Devleti'nin kendi girişimleri sonucu değil Avrupalı devletlerin baskısı sonucunda hazırlanan bir fermandır.

---

[163] Halil İnalcık, "Sened-i İttifak Ve Gülhane Hatt-i Hümâyûnu", *Belleten*, 28, (12), Ankara, 1964, 619.
[164]Ufuk Gülsoy, "Islahat Fermanı", *DİA*, XIX, 1999, İstanbul 185.
[165] Gazi Erdem,"İlanından Yüz Elli Yıl Sonra Avrupa Birliği Müzakereleri Bağlamında, Islahat Fermânı'na Yeniden Bir Bakış", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 51 (1), 2010, 329.

Islahat Fermanı 1856 yılında ilan edilmiştir. Ferman Müslümanlar ve Müslüman olmayan halka yönelik eşitlikçi bir tutum getirmiştir. Bu çerçevede gayr-ı müslimlere; bütün kamu görevlerine girebilme, eyalet meclislerinde ve Meclis-i Vâlâ'da temsil edilme gibi siyasî haklar verilmiştir.[166] Bununla beraber Müslüman ve gayr-ı müslimlerin mahkemede eşit şahitlik hakkı tanınmıştır. Askerlik yapabilecekleri ve askerlik yapmadığı için gayr-ı müslimlerden alınan cizye vergisi kaldırılmıştır. Askerlik yapmak istemeyen gayr-ı müslimlerden ise "bedel-i nakdi" vergisi karşılığında askerlik görevinden muaf tutulacağı belirtilmiştir. Müslüman olan ve olmayanlar arasındaki davalara, kurulacak "karma mahkemeler" bakacaktır. İfadesi yer almıştır. Ferman da belirtilen unsurlardan anlaşılacağı üzere Islahat Fermanı gayr-ı müslimlere yönelik genişçe haklar vermiştir. Yüzyıllardan beri Müslüman kesimden farklı haklara sahip olan gayr-ı müslimler bu fermanla birlikte oldukça özel imkânlara sahip olmuşlardır.

XVIII. yüzyılda yaşanan siyasî, sosyal, iktisadî ve askeri hadiseler, Osmanlı'da, kurumlar da ve teşkilatın yapısında çeşitli şekillerde sarsıntı oluşmasına neden olmuştur. Bununla beraber klasik devirden itibaren oluşturulan düzen algısı ve sistemi artık yenidünyanın inşası için yeterli değildir. Bundan dolayı XIX. yüzyılda artık düzeni ve devletin yapısını korumak için başvurulan yöntem farklıdır. Kargaşa ortamlarının teskini, halkın refahı ve huzuru için farklı yöntemler tercih edilmiş ve kullanılmıştır. Sened-i İttifakla birlikte mutlak iktidarın bölünmesi göz önüne alınmış taşra ile anlaşılmış ortak hareket edileceğine dair söz verilmiştir. Sonraki zaman dilimlerinde ise iç ve dış nedenlerin meydana gelmesi ve baş edilemeyecek konuma ulaşması dolayısıyla Tanzimat Fermanı'nı ilan etmiştir. Çok uluslu ve etnik bir yapıya sahip olan Osmanlı Devleti'nde bu ferman yeterli kabul edilmemiştir. Nitekim Avrupalı devletler tarafından da kışkırtılan Osmanlı bünyesinde yaşayan gayr-ı müslim halk daha geniş haklara sahip olmak istemişlerdir. Bunun neticesinde Islahat Fermanı ilan edilmiştir. Artık devleti kurtarma ve halkı teskin etme unsuru belgeler olmuştur.

[166] Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi Islahat Fermanı Devri 1856-1861*, (8. Baskı), TTK, Ankara, VI, 2011, 6.

3. YENİ OSMANLILAR

3.1. Cemiyeti Ortaya Çıkaran Nedenler, Cemiyetin Teklifi, Teklif Nedeniyle Cemiyet Mensuplarının Sürgünü

Yeni Osmanlılar, İttifâk-ı Hamiyet veya "Meslek" adıyla da anılan[167] cemiyetin kurulma aşaması 1865 tarihinde Belgrad Ormanı'ndaki bir piknik alanında gerçekleştirilen toplantıda olmuştur. Bu toplantıya katılan gençler, Osmanlı Hükümeti tarafından sürdürülen politikalara karşı harekete geçmeye karar vermişlerdir. Bab-ı âli despotizmi olarak tanımladıkları mezkûr politikayı bir felaket olarak nitelendirmişlerdir. Gençleri bir araya getiren ortak gaye ise, mensubu oldukları medeniyetin teklifini dikkate almayan, düvel-i muazzama olarak nitelenen siyasî teşekküller karşısında sürekli taviz veren, Ali ve Fuad Paşaların keyfi yönetimleridir. Avrupa medeniyeti'nin yakalamış olduğu ivme karşısında, Osmanlı Devleti'nin dağılıp parçalanmasındaki korku ise bunların can havli ile meydana atılmalarına neden olmuştur. Resmi kayıtlara göre cemiyetin kuruluş gayesi şudur: "Bazı şahıslar hükümet hey'eti ve onların idare tarzı aleyhinde fitne vü fesâd îkâı maksadıyla Meslek diye adlandırılan bir gizli cemiyet kurmuşlardır."[168]

Genç Osmanlılar Cemiyeti'ni kuracak olan aydınlar, II. Mahmut'un Batılılaşma hareketine başladığı sırada veya Gülhâne Hattı Hümâyunu'nun ilanından sonra doğmuşlardır. Yeni bir nesle mensupturlar. Yaşadıkları devirde Osmanlı İmparatorluğu'nda Batılı eğitim müesseseleri kurulmaya, gazeteler çıkmaya, Batı Devletleriyle sıkı münasebetler tesis edilmeye başlanmıştır.[169] Batıdaki siyasî ve sosyal düşünceler memleketin genç aydınları arasında tanınmaya ve benimsenmeye başlanmıştır. Özellikle Fransız yazarların bu konulardaki eserlerinin gerek aslından gerekse tercümelerinden faydalanılmıştır. Bu aydınların bir kısmı, memlekette yabancı dil öğrenmeye muvaffak olmuş ve bu sayede devrin fikir cereyanlarıyla temas etmek ve Avrupalıların Osmanlılar hakkındaki maksatlarını öğrenmek

[167] Fazlı Arabacı, Osmanlı Modernleşmesinde "Yeni Osmanlılar"ın Din Ve Siyaset anlayışları, *Dini Araştırmalar Dergisi,* 2(5), 1999, 64
[168] Şemsettin Şeker, *Sadık Bir Muhalif Yeni Osmanlılar'dan Menapirzade Nuri Bey*, (1. Baskı), Dergâh Yayınları, İstanbul, 2012, 26.
[169] Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi Islahat Fermanı Devri*, (2. Baskı), TTK, Ankara, 1977, VII, 300.

imkânını elde etmişlerdir. Aydınlardan bazıları da, bir müddet Avrupa'da kalmışlar ve bu âlem hakkında müşahadeler edinmişlerdir.[170]

Genç Osmanlılar Gülhane Hattı ve Islahat Fermanı'nda geçen hükümlere göre yapılan ıslahatı yetersiz görüyorlar. Mustafa Reşit, Ali ve Fuat Paşaları, ıslahatçı olarak noksan ve kusurlu buluyorlardı. Devletin Avrupa'ya borçlanması, borçla elde edilen paranın memleketin acil ihtiyaçlarına kullanılacak yerde, sefahat yolunda kullanılması tenkid ediliyordu. Yabancı devletlerin, iç isyanları ve Hristiyan tebaanın durumunu bahane tutarak iç işlerimize müdahale etmeleri ve iktisadî, mali imtiyazlar koparmaları eleştiriliyordu.[171] Genç Osmanlılar, olayları dini itikattan gelen his ve heyecan ile değil, akla ve mantığa dayanan tenkit ile değerlendiriyorlardı. Bu düşünme tarzı ve çalışma onlara dinamik bir ruh hali de kazandırmıştı; büyük siyasî mevkilere geçmek için devrin büyük tanığı kişilere müdahene veya dalkavukluk yapmayı düşünmüyorlardı. Halka, hizmet için halk tarafından anlaşılmak ve hitap etmek gerektiğini anlamışlardı. Sultan Abdülaziz devrinde, Tasvir-i Efkâr, Muhbir ve Tercüman-ı Ahval gazeteleri, bu aydınlar grubuna mensup kimseler tarafından kurulmuştu. Bu gazetelerin idarehaneleri birer siyasî kulüp gibi idi. orada toplanılır, siyasî, iktisadî ve içtimâî meseleler görüşülürdü.[172] Bundan dolayı, Devletin içinde bulunmuş olduğu sıkıntılar dile getirilip çareler aranmaya çalışılırdı. Çünkü yabancı devletler tarafından memleket hasta adam olarak tabir edilmekte idi. Cemiyet mensupları ise bu durumu iyileştirebilecek yöntemler üzerine düşünüp fikirlerini beyan ediyorlardı.

Yeni Osmanlılar, Avrupalı devletlerin tabiriyle hasta adamın çöküşünün hızlı olmasının sorumluluğunu, Ali ve Fuad paşaların başında oldukları devlet adamı grubuna yüklemişlerdir. Bu iki kişi, zaman zaman, Sadrazamlık ve Hariciye Nazırlığı makamlarında birbirlerinin yerlerine geçmişlerdir. Onlar, aynı zamanda, Bab-ı Ali'nin politikalarının oluşturulmasında birlikte hareket etmişlerdir. Kendilerinin dışında kalan devletin nazırlarının tayin edilmesi, onların istisnai imtiyazları olmuştur. Bu yüzden, şahsi yönetimleriyle, bir fildişi kulesinde yanlış politikalar

[170] Nevin Yazıcı, *Osmanlılık Fikri Ve Genç Osmanlılar Cemiyeti,*(1. Baskı), T.C. Kültür Bakanlığı Yay. Ankara, 2002, 60.
[171] Karal, VII, 301.
[172] Karal, VII, 301

üretmekle ve bir dalkavuklar oligarşisi oluşturmakla suçlanmışlardır.[173] Cemiyet mensupları, bunların "Anı, yarına kurban eden" bir diğer ifade ile kısa soluklu siyasî mülahazalar ile günü kurtarıp yarını icraya veren kadük bir öngörüsüzlükle hareket ettiklerini iddia etmişlerdir. Böyle bir tablonun sorumluluğunu ise özellikle Ali Paşa'ya yöneltilmiştir.[174] Tespiti seslendirenlerin kısm ı azamı bilfiil devlet kademesinde önemli görevlerde bulunmuş kimselerdir. Bâb-ı Âlî tercüme odasında çalışmışlardır. Bundan dolayı, devletin dış işlerinin yürütme şeklini ve Avrupa siyasî sistemlerini öğrenme fırsatı elde etmişlerdir. Grubun lideri Mehmet Bey'dir. Mehmet Bey Paris'te bulunan Osmanlı mektebinde eğitim almış, "meşruiyet" ve "halkın temsili" fikirlerini iyi bir şekilde öğrenmiş olarak dönmüş biridir. MehmetBey arkadaşları olan Nuri Bey ve Reşad Beyi etkilemiş ve reformculuk fikrinin onların düşüncelerinde de yerleşmesinde etkili olmuştur. Üç arkadaşta Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye'nin devamı olan, Meclis-i Vâlâ'nın tercüme odasında bir süre görevlendirilmişlerdir.

1865 tarihinde toplantının yapıldığı gün İttifâk-ı Hamiyyet adıyla anılacak gizli bir cemiyetin kurulmasına karar verilmiştir.[175] Toplantıda bulunanlar arasında, Mehmet Bey, Nuri Bey, Reşad Bey, Namık Kemal, Âyetullah Bey ve Refik Bey vardır.[176] Namık Kemal edebiyat çevresinde şair olarak oldukça ün kazanmış birisidir. Âyetullah Bey, her yönden donanımlı bir aileden gelmekte ve oldukça iyi bir eğitim almış biridir. Babası Suphi Paşa'nın konağı Doğulu ve Batılı ilim adamlarının uğradığı bir yerdi. Âyetullah Bey, böyle bir atmosferin içinde yetişmiş ve bu ortamdan faydalanmıştır. Refik Bey ise Mir'ât gazetesinin sahibi idi.[177]Bu gençler, Avrupa irfanına açık olmaları sayesinde ihtilâli hazırlayan XVIII. yüzyıl Fransız düşünürlerini büyük bir merak ve heyecanla okumuşlardır. Jean Jack Rousseau'nun "Toplum Sözleşmesi", Montesquieu'nün"Kanûnların Ruhu Üzerine" gibi eserlerde ele alınan anayasal düzen ve kanun fikirleri, mutlakiyet rejimine sahip bir ülkede karşılık bulmaya başlamıştır. Bununla beraber, Şinâsî'nin Tasvîr-i Efkâr'daki yazıları, Münif Paşa'nın Mecmua-i Fünûn'daki tefrikaları, Anadolu ve

[173] Şerif Mardin, *Yeni Osmanlı Düşüncesinin doğuşu*, (3.Baskı), İletişim Yay. İstanbul, 2002, 20
[174] Şeker, 59.
[175] Mardin, 19.
[176] Mardin, 19.
[177] Hakan Soydaş, "Namık Kemal'in Tilmizlerinden Mustafa Refik Bey'in Edebiyat Tarihimizdeki yeri", *Akra Kültür Sanat Ve Edebiyat Dergisi,*7 (19), 2019, 122.

Courrier d'Orient gazetelerinde yayımlanan makalelerin fikir hayatı üzerindeki tesiri büyüktür. Avrupa düşüncesi ve yönetim anlayışları, yabancı dil bilen bu gençlerce takip ediliyor ve bu gençlerin zihninde ciddî fikirler uyandırıyordu.[178]

1865 Haziran'ında yapılan ilk toplantı, mutlakiyet idaresinin, meşrutiyet idaresine çevirilmesi için alınacak tedbirleri, yani bir inkılap Cemiyeti kurmayı hedeflemektedir. Âyetullah Bey yanında Carbonari İnkılap Cemiyeti ile Lehistan Gizli Cemiyeti'ne dair iki önemli kitap getirmiştir.[179] Cemiyet tüzüğünün esasları ilk olarak Carbonari esaslarına göre düzenlendiği halde sonraları özellikle ayrıntılar konusunda değişikliğe uğramıştır.[180] Carbonari (kömürcüler) İtalya'da Fransız Devrimi fikirlerinin etkisiyle kurulmuş (1820) amacı; ulusal, cumhuriyetçi bir İtalyan siyasî birliği kurmak isteyen örgütlerin en ünlüsüdür.[181]

1865 yılı biterken cemiyete olan ilgi artar ve üye sayısı 245'e kadar yükselir. Üyeler arasında devrin pek çok önemli simaları yer almaktadır. Ziya Paşa, Süleyman Paşa, Şırvanîzâde Rüşdü Paşa, Asım Mehmed Bey, Ömer Nailî Bey vardır. Ebüzziya Tevfikise 1866 yılında cemiyete üye olur. Devrin bankerlerinden Köçeoğlu Agop ve Hıristaki Efendilerin yanı sıra Yeni Osmanlıların, tahta geçmesi için şahsı adına büyük mücadele verdikleri ve bedel ödedikleri Veliahd Murad Efendi arasında muhabere sağlayan Karabet Efendi de cemiyete üyedir.[182]

İttifâk-ı Hamiyyet'in üyelerinin akıbetini belirleyen iki önemli olay meydana gelmiştir. Bunlar; Girit adasında ciddi bir isyanın başlaması diğeri ise Sultan Abdülaziz'e yönelik, Mısırlı bir Türk Prensi olan, Fazıl Mustafa Paşa tarafından yazılmış, Osmanlı İmparatorluğunda meşrûtî bir reform talep eden mektubun yayımlanmasıydı.[183] Bu durum İttifâk-ı Hamiyyetin kaderinin şekillenmesinde çok önemli bir olaydır. Mektup, Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşünü meşruti bir mekanizmanın bulunmayışına bağlamaktaydı, söz konusu mektup başkentte bir heyecan oluşturmuştur. Mektubun Sultan Abdülaziz'e ulaştığı hususu şüpheli

[178] Ferhat Korkmaz, *Yeni Osmanlılar Cemiyeti Kurucularından Mehmed Âyetullah Bey,* (1. Baskı), Grafiker Yay. Ankara, 2017, 24.
[179] Yazıcı, 60.
[180] Tevfik, c. I. 78.
[181] Yazıcı, 61.
[182] Korkmaz, 28.
[183] Ercüment Kuran, *Türkiye'nin Batılılaşması Ve Millî Meseleler,* Derleyen, Mümtaz'er Türköne, (5. Baskı), Türk Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2013, 60.

olmasına rağmen, çok geçmeden günlük "Liberte" gazetesinde (24 Mart 1867) yayımlandı. 8 Mart gibi erken bir tarihte ise, Namık Kemal ve arkadaşları Mektubun metnini ele geçirmişler ve el altından dağıtmak üzere tercüme etmeyi üstlenmişlerdi. Tercüme görevi, Namık Kemal'in arkadaşı Sa'dullah Bey'e (daha sonra Sa'dullah Paşa) havale edildi. Böylece mektup tam zamanında çevrildi, Fransız matbaacı Cayol'un dükkânında 50.000 nüsha basıldı ve başkentte dağıtıldı.[184]

Mektubun içeriği; Osmanlı Devleti'nin mevcut sıkıntıları hakkında bazı tespitler ve bunların giderilmesi için alınacak tedbirler olmak üzereiki kısımdan oluşmaktaydı. Öncelikle saray ve çevresinin doğru bilgilendirilmeye ihtiyaç duyduğunu belirten Mustafa Fazıl Paşa, milletin içinde bulunduğu sıkıntılı durumdan kurtulabilmesi için hürriyet ortamının sağlanmasını bunun da Müslüman ve Hristiyan bütün Osmanlı vatandaşlarına hak ve sorumlulukta eşitlik tanıyacak serbest bir nizamla mümkün olacağını savunmaktaydı. Mektubun son bölümü en köklü teklif olarak meşrutî idareye geçilmesini önermekteydi. Buna göre önce vilâyetlerde üyeleri serbest seçimlerle belirlenecek birer meclis-i kebîr oluşturulacak ve bunları hem padişah doğru yönlendirecek hem de padişahın kararlarının vilâyetlerde uygulanmasına yardımcı olacaktır. Daha sonra bu meclislerin İstanbul'a göndereceği vekiller, ahalinin ihtiyaçlarını ve memleketin gerçek durumunu doğrudan doğruya padişaha arzedecektir.[185] Ebu ziya Tevfik'in dediği gibi: Mustafa Fazıl Paşa, henüz devletin vücudunun dinç ve sağlam olduğunu, daha nice yüzyıllar yaşayabilecek bir gücü bulunduğunu ileri sürmekte idi. Fakat verilecek ilâcın çok iyi seçilmesi gerektiğini belirtiyordu. Yapılması gereken durum bundan ibaretti. Kaldı ki, ilaç ta beliliydi. Konuyu ilgiyle izleyenler, devleti idare edenler için: Ya bunlar haindir ya da Fazıl Mustafa Paşa kasıtlı olarak böyle bir iddiada bulunmaktadır diyorlardı.

> *Hâlbuki paşa, aynı hastalığa tutulup da ondan kurtulmuş ve yaradılışında var olan yaşama gücünü gittikçe daha çok ispatlayarak, sapasağlam bir vücutla, yeniden tarih alanına çıkmış devletleri de örnek olarak gösteriyordu; o yalan söylemediğine göre demek ki Osmanlı Devleti*ni *yönetenler haindir. Çünkü hastanın yakalanmış olduğu dert, onun ölümüyle sonuçlanacak, tedavisi imkânsız dertlerden değildi. Hâlbuki devleti*

[184] Mardin, 49
[185] Ş. Tufan Buzpınar, "Mustafa Fazıl Paşa", *DİA,* XXXI, Ankara, 2020, 300.

yönetenler, şahsî düşüncelerine kapılarak hastanın, şöyle böyle çarelerle, hayat ve ölüm arası bir halde bulunmasını yeterli görüyorlardı.[186]

Ebu Ziya'ya göre, mektupta yazılı olanlar bir gaflet içinde uyuyan halkı uyarmıştır. Fakat zamanın değersiz ve iyi niyetten yoksun devlet adamları, aynı uyanıklığı gösterememişlerdir.[187] Halk bu düşünceler ile uğraşıp ve hükümetin başındakileri kınamakla meşgulken, bu esnada Ali Suavî Efendi, bütün yazı işlerini üzerine almış bulunduğu "Muhbir" adlı gazetede, oldukça basit ve kaba bir dille, halkı heyecanlandıracak fıkralar ve makaleler yazıyordu. Ziya Bey ise (Ziya Paşa) yine kendine özgü bir dil ve anlatımla: *"Baskısız tahtayı el alır, el almazsa yel alır"*[188] atalar sözünü başlık yaparak "Muhbir" gazetesinde bir makale neşrediyordu. "Bu makalede Belgrat kalesinin Sırbistan'a terk edilişini, kalenin büyük tarihî önemini defalarca Avusturyalılar tarafından kuşatılıp alındığı halde yine Osmanlıların fedakârlıklarıyla geri alındığını, şimdi ise, ortada hiç bir sebep yokken, millete yüzbinlerce cana mal olmuş bir vatan kalesini kendi elimizle, doğuştan düşmanımız olan bir ulusa terk ettiğimizi ileri sürüyordu." *"Dedelerimizin karış karış fethettiği yerleri, şimdi, bizim ülke ona buna bağışlamak siyasetinde devam edecek olursak, çok yakın bir zamanda oturacağımız bir yer bulamayacağımızı, gelmiş olduğumuz yere, yani Orta Asya steplerine, sefil, perişan bir halde, dönmeye mecbur kalacağımızı da"*[189] sözlerine eklemiştir. Bununla beraber, bir diğer önemli sorun olan Girit meselesinde ise, Girit komitecileri, Resmo'da, Kandiye'de önlerine çıkan Müslüman evlerini yakıyorlar, rastladıkları genç, kız, erkek demeden vahşice öldürüyorlar, tarlalarını, bağlarını tahrip edip, ekinlerini yakıyorlardı.[190] Ebu Ziya Tevfik ise bu konuda hükümeti hedef alarak, Müslüman halkı korumak ve doyurmak hususunda âciz kaldığını söylemiştir. Bununla beraber asileri yola getirmenin elbette mümkün oluğunu ancak, böyle bir davranış karşısında Avrupalıların olaya müdahil olmalarından çekindiklerini ve bu durumun hükümetin, şan ve şerefine yakışmayan bir tavır olarak, miskince/bir boyun eğişle olaylara âdeta seyirci kaldıklarını ifade

[186] Ebuzzıya Tevfik, Yeni Osmanlılar Tarihi", Bugünkü Türkçeye uygulayan Şemsettin Kutlu, (1. Baskı), , Hürriyet Yay. İstanbul, 1973, 44.
[187] Tevfik, 44.
[188] Tevfik, 45.
[189] Tevfik, 45
[190] Tevfik, 45.

etmiştir.[191] Bu olaylara kayıtsız kalmayan Yeni Osmanlılar bu konuda hükümeti eleştirmişlerdir.

Kriz zamanında, başkentteki iki gazete Osmanlı Girit'ini savunmak için harekete geçmiştir. Bunlar; Namık Kemal'in editörlüğünü yaptığı "Tasvîr-i Efkâr" diğeri ise İttifâk-ı Hamiyyet'in kuruluşundan kısa bir süre sonra cemiyetle işbirliğine başlamış olan Ali Suâvî'nin baş editör yazarlığı bulunduğu "Muhbir" idi. Bu iki gazete ilk olarak hükümeti eleştirme konusunda oldukça temkinli davranmışlardır. Fakat daha sonraki zamanlarda sert şekilde hükümeti eleştirmişlerdir. Bunun durum ise gazetelerin kapatılmasına neden olmuştur. Muhbir gazetesinin sahibi Filip Efendi, "Giritlilere Yardım" başlıklı bir yazı yayımlamıştır. Tasvir-i Efkâr gazetesi de onu destekleyen, fakat daha etkili ve heyecanlı bir dille bu yardım fikrine katılmıştır. Bunun üzerine halk bu durumda yapılabilecek en faydalı olayın para yardımında bulunmak olduğunu düşünerek, Muhbir gazetesi idarehanesinde açılan deftere adlarını yazdırmaya başlamışlardır. Ülkede, o zamana kadar, bu tarz hayır ve yardım işlerine gazetelerin aracılık ettiği bilinen ve yapılan bir faaliyet değildi. Bundan dolayı, yardımda bulunmak isteyenler tereddütlü davranmaktaydı, paranın asıl amacına ulaşıp ulaşmayacağı konusunda endişe duymakta aynı zamanda yardımdan muhtaç kişilerin değil de, hükümete mensup kimselerin yararlanacağı düşünülüyor ve bundan korkuluyordu. Halkın bu konudaki tereddütlerini Filip Efendi, gazetesinde bu hususu aydınlatan bir hatırlatma yaparak giderdi: Toplanacak yardımın, buna muhtaç bulunanlar için olduğunu ve bu yardım belli bir miktara ulaştığı vakit, bizzat kendisi Girit'e giderek onu kendi eliyle ihtiyaç sahiplerine dağıtacağını ifade etmiştir. Bu durum kararsız ve endişeli bulunan halka güven oluşturmuş ve yardımlarda önemli bir yükselme meydana gelmiştir.[192] Bu yardım toplama işi, Ali Paşa'yı oldukça sinirlendirmiştir.[193]

Ali Suâvî, cephesinde ise, durumlar aynıdır. Suâvî, 1867 Mart'ının başında bütün ihtiyatı elden bırakmıştır. Bab-ı Ali'nin Belgrad kalesini terk edişini sert bir şekilde eleştirdiği bir makale yayımlamıştır. Ertesi gün gazetenin sahibi Filip Efendi, Maarif Nezareti'nden Muhbir'in bir ay süreyle kapatılmış olduğunu belirten kısa bir

[191] Tevfik, 45.
[192] Tevfik, 47.
[193] Mardin, 34.

not almıştır. Filip Efendi, Nezaret tarafından kendisine gönderilen ihbarnameyi yayımlama konusunda kanuni yükümlülük altında bulunduğundan, en azından kanuna uymuş olmak için, Namık Kemal'den bahsedilen notu Tasvir-i Efkâr'da yayımlamasını istemiştir. Onun, bu son sayıyı halka ulaştırmak istemesindeki sebeplerden birisi, söz konusu sayının imparatorluktaki ayaklanmaların arkasında Rusya'nın bulunduğunu ve sonra da reformlar için baskı yapmasının tam bir küstahlık olduğunu belirten bir makale yazmış olmasıdır. Makalede ayrıca, Osmanlı devlet adamları bir "milli meclis"e karşı sorumlu olsalardı, devletin bu işlerine bir ölçüde çare bulunabilecekti düşüncesi ileri sürülmekteydi.[194]

Namık Kemal ise Girit krizinin başlangıcında ilk olarak dikkatli davranmıştır. Fakat daha sonra yazma hususunda fikirlerini serbestçe söylemiştir. Namık Kemal'in editörlüğü altındaki Tasvir-i Efkâr, dış hadiselereileri ve aydınlatıcı tahliller getiren aynı zamanda yeni savaş metotlarının Avrupa askerî güç dengesine etkisi gibi konulara giren ilk Türk gazetesi olmuştur. Gazete, Osmanlı dışişlerine yabancı kabinelerin karışması gibi oldukça tartışmalı konuları da ele almaktaydı. Bununla beraber konuyu ele alma tarzında henüz saldırgan değildi. Fakat 1866 sonbaharında Namık Kemal, yerli Rumların, kahvehanelerinde "Türklerin imhasını konu edinen şarkılar söyleme küstahlıklarını" tenkit eden bir makale yazdı. Zabtiye Nezareti, bu konulardan haberdar olduğunu ileri sürerek, bir tekzip gönderdi ve Namık Kemal de bu tekzibi yayımlamıştır. Hadise burada kapanmıştır. Ancak bu fırtınanın ilk işaretiydi.[195]

Muhbir krizi ortaya çıkınca, Namık Kemal Tasvîr'de hem Muhbiri bir ay süreyle kapayan emri hem de Filip Efendi'nin bunu protesto eden "şark meselesi" ile ilgili bir makale yazmıştır. Bu durum Ali Paşa'yı oldukça sinirlendirmiştir. Namık Kemal'i yazı alanından uzaklaştırmak için çareler aramaya başlamıştır.[196] Sonuç olarak Suavî, tutuklanmıştır Tasvîrde bir ay süreyle kapatılmıştır. Bu sebeplerden dolayı Bâb-ı Âlî; Namık Kemal ve Ali Suavî'ye karşı harekete geçmiştir. Bu dönemde Ziya Paşa'ya da karşı bir cephe söz konusudur. Çünkü Ali ve Fuad Paşalarıtenkit eden bir diğer kişi ise Ziya Paşa'dır. Ziya Bey; Sultana etkin bir

[194] Mardin, 35
[195] Mardin, 36.
[196] Tevfik, 54

sadrazam ve görevini yerine getirebilecek nâzırlar seçmesini tavsiye etmiştir. Ziya Bey 1861'de, Ali Paşa aleyhindeki entrikaları dolayısıyla saraydaki mevkiini kaybetmiş ve Bu tarihten itibaren Ali Paşa'nın hiddetiyle karşılaşmıştır.[197] Nihayetinde her üçü de İstanbul dışına gönderilmek istenmiştir. Ali Suavî'nin Kastamonu kasabasına bir seyahate çıkması söylenmiştir. Bu durumun asıl nedeni Ali Suavî'nin kahvehane çevrelerini dolaşarak, Müslümanların, Hıristiyanlar tarafından katliama tâbi tutulacakları ve kiliselerin cephanelikler olarak kullanıldığı söylentisini yayıyor olmasıdır. Namık Kemal Erzurum iline vali tayin edilmiştir. Ziya Bey ise, Ahkâm-ı Adliye Meclisinden Kıbrıs'a nakledilmiştir. Bu atamalardan haberi olan Mustafa Fazıl Paşa, Namık Kemal, Ziya Paşa ve Ali Suavî'ye ulaşarak onları Paris'e davet etmiştir. Paris'te kendisiyle çalışırlarsa, Âlî Paşa'ya karşı yürüttükleri mücadelede her üçünü de desteklemeye hazır olduğunu belirtmiştir. Her üçü de bu teklifi kabul etmişlerdir ve ülke dışına kaçırılmışlardır. Bu kaçış, Fransız büyükelçisi Bourree'nin, Giampetry'nin güvenilir adamları vasıtasıyla yaptığıyardımla başarılmıştır. (17 Mayıs 1867)[198]

Mustafa Fazıl paşa anayasa taraftarı biridir. Fakat yeni Osmanlıların yanında yer alması tamamen kendi menfaati doğrultusunda yaptığı bir eylemdir.[199] Mustafa Fazıl Paşa, XIX. yüzyılın başında, imparatorluğa bağlı Mısır vilayetinde fiilen bağımsız bir hükümdar haline gelmiş olan asi vali Mehmed Ali Paşa'nın torunu idi. Fazıl Paşa'nın hayatı Bab-ı Ali'de geçmişti. Eğitiminin çoğunu, ilk olarak onaltı yaşında Saadet Dairesine tayin edilerek idari kariyerine başlamış olduğu Bab-ı Ali kalemlerinde yaptı. Mısır'da kaldığı dört yıl hariç, mesleki hayatı Osmanlı Devleti'nin bir memuru olarak geçmiştir. 1862'de Maarif Nazırı, 1864'te Maliye Nazırı ve nihayet 1865 Ekim'inde kurulmuş bulunan Meclis-i Hazain'in reisliğine tayin edilmek suretiyle hızlı bir şekilde yükselmiştir. Fazıl Paşa mesleki kariyerini Osmanlı başkentinde yapmış olsa bile, zihni bütünüyle resmi vazifeleri ile meşgul değildi, aynı zamanda Mısır'daki çıkarlarıyla da ilgileniyordu. Mısır hıdivi İsmail Paşa'nın kardeşiydi. Osmanlı İmparatorluğunda olduğu gibi, Mısır'da da takip edilen saltanat veraseti usulüne göre, İsmail'in ölümünden sonra, yerine hıdiv olarak

[197] Abdullah Uçman, "Ziya Paşa", *DİA*, XLIV, 1999, 185
[198] Mardin, 52.
[199] Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma,* (26. Baskı), YKY, İstanbul, 2018, 278.

Mustafa Fazıl'ın geçmesi gerekiyordu. Fakat İsmail'in başka planları vardır. Hıdivliği kendi sülbünden olan ahfadına bırakmak istemektedir. Uzun zamandır Mustafa Fazıl Paşa, kardeşinin o hedefine ulaşmak için iktidarındaki bütün vasıtaları kullandığından kuşku duymaktaydı.[200]

Mustafa Fazıl Paşa, Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin önde gelen isimlerinden, Ziyâ Bey (Paşa), Ali Suâvi ve Namık Kemal ile temaslarını arttırmıştır. Mustafa Fâzıl Paşa'nın evi, Sadrazam Fuad ve Hariciye Nâzırı Âli paşaların tahakkümündeki hükümete karşı olanların toplantı merkezi gibi kullanılmaktaydı. Bu arada Fâzıl Paşa padişaha Sadrazam Fuad Paşa'nın malî politikaları hakkında şikâyette bulundu. Sadrazam durumdan haberdar olunca 18 Şubat 1866'da görevinden azledildi. Azledilmesi kararında, muhalif tavırlarının yanı sıra gücünü sınırlandırmak isteyen ağabeyi İsmâil Paşa'nın Sadrazam Fuad Paşa ile iyi ilişkiler içerisinde bulunmasının da etkili olduğu âşikârdır.[201] Mustafa Fâzıl Paşa önce Kahire'ye gitmek istedi. Ancak Mısır yönetiminde rakipsiz kalmak çabasında olan ağabeyi İsmâil Paşa'nın izin vermemesi üzerine Nisan 1866'da İstanbul'dan Napoli'ye, oradan Paris'e gitti. Sultan Abdülaziz'in 28 Mayıs 1866 tarihli fermanıyla Mısır vilâyetinde Mehmed Ali Paşa zamanından beri uygulanmakta olan verasette "ekberiyet" kaidesine son verilerek babadan oğula intikal esasının kabul edilmesi Mustafa Fâzıl Paşa'nın veliahtlığını sona erdirdi. Hemen ardından Mısırdaki mal varlığı satılıp kendisine birkaç milyon İngiliz sterlini verildi. Mısır'a gitmesini gerektirecek bir vesile bırakılmamaya çalışıldı.[202] Böylelikle faaliyetlerini gerçekleştirmek adına Yeni Osmanlılarla temasta bulundu.

Cemiyet üyelerinin, ülkeyi terk etmesinden iki gün sonra polis birçok medreseye baskın düzenlemiştir. İki hafta içerisinde, İttifâk-ı Hâmiyyet'in mensuplarına yönelik genel bir tutuklama olmuştur. İstanbul Polisi tarafından yürütülen bu hareketin Ziya'nın, Kemal'in ve Suavî'nin kaçışıyla ilgisi yoktur. Mehmed Bey tarafından yönetilen bir planın (bir hükümet darbesi planlamıştı) ortaya çıkarılmasındandır. Ebüzziya Tevfik, Yeni Osmanlılarla ilgili eserinde suikastı

[200] Mardin, 37.
[201] Buzpınar, "Mustafa Fazıl Paşa", 300.
[202] Buzpınar, "Mustfa Fazıl Paşa", 300.

ihbaredenin Âyetullah Bey olduğunu ima eder.[203] Bahse konu olan suikast hadisesinin konuşulduğu toplantı ise şu şekildedir;

1867 yılının Haziran ayında Veli Efendi çayırındaki yapılan toplantı da alınan karar: hükümet toplantı halindeyken Bâb-ı Âli'yi basma, Sadrazam Âlî Paşa'yı öldürüp yerine o sıralarda Trablusgarp valiliği yapan Mahmud Nedim Paşa'yı getirme hazırlığı düşüncesi idi. Bu durum karşısında telaşa kapılan cemiyet mensuplarından Suphi Paşazâde Âyetullah Bey'in kararı ifşa etmesi üzerine ortaya çıkmıştır. Hadisenin öğrenilmesi üzerine Mehmed, Nûri, Reşad beyler yurt dışına kaçmak zorunda kalmış ve hemen akabinde gıyaben idama mahkûm edilmişlerdir.[204] Daha sonra, Mehmed Bey, Âyetullah Bey'in hain olduğu şüphesinin gerçekte herhangi bir temeli bulunup bulunmadığını öğrenmek için, kaçak yoldan geri dönmüştür. Carbonari'nin, arkadaşlarından birisi olan joseph Cabbaldini vasıtasıyla Mehmed Bey, işçi kıyafetine girmek suretiyle bir gemide kaçak olarak seyahat etmiştir. Mehmed Bey, İstanbul'a geldiği vakit Âyetullah Bey'in evini araştırır. Âyetullah Bey'in evinin yolunda kendisine yaklaşarak, eğer gerçeği söylemezse onu hemen öldüreceği tehdidinde bulunur. Âyetullah Bey, suçsuz olduğunu söyler. Bunun üzerine Mehmed Bey de kendisini getiren gemiye geri döner. Bununla birlikte, bir kez daha polise ihbar edilir ve Mehmed Bey'i yakalamak için şehir tümüyle aranır Bu kez ona kimin ihanet ettiği hususunda şüphe yoktur. Âyetullah Bey'in birdenbire hükümeti Mehmed Bey'in darbe hazırlığı konusunda uyarmaya karar vermiş gözükmesinin sebebi, Mehmed Bey'in ve lttifâk'ın taleplerini kabul ettirme hususunda kuvvet kullanmaya yönelik kat'ı planlar geliştirmiş olmalarıdır.[205]

Ali Suavî, Namık Kemal ve Ziya Paşa, 31 Mayıs 1867 tarihinde Paris'e ulaştılar. Hemen akabinde Mustafa Fazıl Paşa'nın yanına gittiler. Fakat Sultan Abdülaziz'in Paris'e resmi bir ziyaret yapacağı duyuldu. Bundan dolayı Fransız hükümeti tarafından ülkeden çıkartılırlar. Namık Kemal, Ziya Bey, Ali Suavî, Agâh Efendi, birlikte Londra'ya geçtiler.[206] Nuri Bey, Reşad Bey ve Mehmed Bey ise

[203] Mardin, 53.
[204] Kemal Beydilli, "Yeni Osmanlılar Cemiyeti", *DİA,* XLIII, İstanbul 2013, 431.
[205] Mardin, 54.
[206] Nermin Menemencioğlu, *Bir Çağdaş öncü Namık Kemal*, (1. Baskı), Amaç Yay. İstanbul, 1988, 34.

Jersey adasına geçer.[207] Sultan Abdülaziz'in ziyareti esnasında Mustafa Fâzıl, İngiliz Kraliçesinin vasıtasıyla padişahın "af ve teveccühünü" kazanarak onun maiyetinde İstanbul'a dönüş izni kazanır. Bu durum cemiyet üyeleri arasında büyük bir hayal kırıklığı oluşturur. Paşa'ya baskı yapmaya başlarlar. Fâzıl Paşa ise Yeni Osmanlılar ile bağlantısını doğrudan kesmeyip Bâb-ı âlî'ye karşı "bir tehdit cephesi" olmak üzere bırakmak düşüncesinde olur. Bunun üzerine kararlaştırılan bir tertip ile hükümdarın maiyetinden yarı yolda ayrılarak Paris'e döner ve doğan güvensizlik ortamını gidermek üzere bütün Yeni Osmanlıları 10 Ağustos 1867'de toplantıya çağırır.[208] Bu toplantıda kendisinin İstanbul'a dönüşünü müteakip cemiyetin takip edeceği hareket tarzı bir programa bağlanır.[209]

Mustafa Fazıl, Ziya Paşa, Namık Kemal, Nuri Bey, Suavî, Mehmed Bey, Reşad Bey ve Rıfat Bey'den oluşan bir grup, Mustafa Fazıl Paşa'nın Champ Elysees'deki konağında toplandılar. O gün, Mustafa Fazıl Paşa'nın sultana gönderdiği mektupta zikredilen reform ilkelerini program olarak benimseyerek yeni bir teşkilatın kurulmasına karar verildi.[210] Genç veya Yeni Osmanlı Cemiyeti olarak adlandırılan bu yeni grubun başına Ziya Bey getirildi. Bu toplantıda cemiyetin fikirlerini beyan edecek gazete çıkartılması kararı alınmıştır. Suavî Muhbir'i çıkarmakta ısrar ederken; Kemal ve Ziya ise Hürriyet adında bir gazete çıkarmayı düşünüyorlardı. Nihayetinde Suavî'nin Muhbir'i çıkarmasına sonra da Hürriyet'in çıkmasına karar verildi Ancak, gazete Fransa'nın sıkı basın kanunu yüzünden, Paris yerine Londra'da yayımlanmak zorunda kaldı. Fazıl Paşa, yayın için bir sandık kurarak 250.000 frank sermaye koydu. Bu para dizgi, baskı ve posta masrafıydı. Sandığın idaresi Ziya Bey'e verildi. Genç Osmanlıların her birine farklı maaş bağlandı.[211]

Cemiyet üyelerinin arasındaki güvenli anlaşmanın muvakkaten tesisi üzerine Fâzıl Paşa daha ileri çapta alınacak kararların müzakeresi için 30 Ağustos'ta cemiyet azalarını Baden-Baden'de Leh ihtilalcilerinin de katılacağı bir toplantıya davet etti. Toplantıya Kont Plater, Genaral Langiewicz ve sosyalist Simon Deutsch gibi

[207] Şeker, 35
[208] Şeker, 35.
[209] Ömer Faruk Akün, "Namık Kemal" *DİA*, XXXII, İstanbul, 2006, 365.
[210] Mardin, 55.
[211] Yazıcı, 69.

tanınmış simalarda katılmışlardır.[212] Baden-Baden'deki toplantıdan sonra oluşturulan Yeni Osmanlılar Cemiyeti tüzüğünde, Nuri, Reşad ve Mehmed'in adı geçmemektedir. Bu durum daha evvelki kanlı teşebbüsten dolayı tedbirli davranmalarının bir neticesi sayılır.[213]

Baden-Baden toplantısı H.R. Davidson'ın ileri sürdüğü gibi, ihtilalci bir espri taşıdığı anlaşılan Genç Osmanlılar tüzüğünün hazırlanması için yapılmamıştır. Mustafa Fazıl Paşa'nın İstanbul'a dönmesi ihtimali üzerine gençlerin durumunun ve geleceğinin bir karara bağlanması amacıyla yapılmıştır.[214] Prens Mustafa Fazıl, Sultan Abdülaziz'in Avrupa seyahatinden dönmesinden bir süre sonra 12 veya 14 Eylül tarihinde İstanbul'a gitmiştir. Fakat Paris'te toplamış olduğu gençlerin geçimi ve yayınlanmasını kararlaştırdıkları Hürriyet gazetesini çıkarabilmeleri için gerekli parayı da onların emrine vermiştir. Baden-Baden toplantısında alındığı anlaşılan bu kararla Paşa'nın İstanbul hükümeti ile anlaşmasından doğan şüphe ve endişeler giderilmişti. Nitekim Namık Kemal babasına yazdığı mektupta (mavi mektup) bu durumu anlatmaktadır.[215]

Yeni Osmanlıların Avrupa'daki birbirini takip eden yayın maceralarının tarihi, kısa olmasına rağmen, yine de oldukça karmaşıktır. Bunun nedeni, Mustafa Fazıl'ın fırsatçı tabiatı kadar, yüzeysel olarak bütüncül ideolojilerinin altında yatan gerçek farklılıklardır.[216] Genç Osmanlıların Avrupa'daki basın faaliyetleri 4 gazete etrafında meydana gelmiştir. Bunlar sırasıyla; Muhbir, Hürriyet, İnkılâb ve İttihad gazeteleridir. Muhbir gazetesi 31 Ağustos 1868'de Londra'da çıkmıştır. İlk sayısında yer alan "Muhbir doğru söylemek yasak olmayan bir memleket bulur yine çıkar" cümlesiyle Ali Suavî İstanbul hükümetine meydan okuyan tavır almıştır. Yedinci sayıdan itibaren Genç Osmanlılar Cemiyeti damgasıyla çıkmaya başlamıştır. Muhbir İstanbul'da düzenlenen yeni hükümet çalışmalarını sert bir dille eleştirir. Ayrıca Şeriat'ın kaynaklarının tamamının modernleşme çabalarında dikkate alınmadığını belirtir. Bu eleştiriler hükümete karşı daha ılımlı bir muhalefet isteyen Mustafa Fazıl'ın hoşuna gitmez. Ayrıca Osmanlı hükümeti, İngiltere hükümetine başvurarak

[212] Akün, "Namık Kemal", 365.
[213] Şeker, 36.
[214] Yazıcı, 71.
[215] Yazıcı, 71.
[216] Mardin, 55.

bu gazetenin ülkeye girmemesi için yazışmalarda bulunulur.[217] Diğer taraftan, Mustafa Fazıl'ın İstanbul'a gelişinin siyasî durumda fazla bir değişiklik oluşturmamıştır. Bununla beraber sultanın veraset usulünü değiştirmek için (Mısır veraset usulü) hazırlanmakta olduğuna dair, Genç Osmanlıların Londra merkez bürolarına bir mektup seli akmaya başlar. Bunun üzerine Ziya Paşa, İstanbul'a bu konuyu geniş bir çerçevede ele alan iki mektup gönderir. Mustafa Fazıl Paşa Ziya Paşa'ya sitayişle, fakat yine de Muhbir'in hata etmekte olduğundan yakınan bir cevap verir. Bunun üzerine Namık Kemal ve Ziya Bey Muhbir'in Genç Osmanlılar damgasını kaldırmasını isterler fakat Ali Suavî damgayı kaldırmadan yayına devam eder. Ali Suavî ile Genç Osmanlılar arasında anlaşmazlık başlamıştır.[218]

Hürriyet 29 Haziran 1868'de Londra'da yayın hayatına başlamıştır. Hürriyet Ziya Bey ve Namık Kemal Bey tarafından çıkarılır. Ebu ziya Tevfik, Hürriyet gazetesi için şöyle diyor: "Ali Paşa'nın ölüm sebebi araştırılacak olursa yalnız bu gazete görülür." Hürriyet gazetesi Muhbir gibi bayağı bir lisanla değil edebi bir anlatma üslubu ile düşünen kimselerin tabakasına siyası fikirler aktarmayı esas meslek edindiğinden, misallerini bu yolda şahsi menfaatlerini hiçe sayarak belirtmek ile başarı elde eden Batı milletlerinden seçip veriyordu.

> *Ziya Bey'le Kemal Bey'in kalemlerindeki kuvvetin dimağlarda dolaşan hürriyet ateşini anlatma kudretini son derece şiddetlendirmesi: memleketine bağlı insanların damarlarındaki asabiyet kanını kaynatacağı, neticede de öteden beri taraftar olduğu ve kuvvetlenmesine ısrarla ve sebatla uğraştığı siyası mesleği pek az zaman sonra hürriyet taraftarlarının artmaları ile meydana gelecek ekseriyetçe alt-üst edileceği kanaati vardı.*[219]

Namık Kemal'in Hürriyet'in birinci nüshasındaki yazısı vatan sevgisi, hürriyet fikri ve Genç Osmanlıların amacını içermektedir:

> *Genç Osmanlılar ki, eski Osmanlı şanının yenilenmesine çalışanlardır, zulmün ne kadar düşmanı iseler "fitnenin" de o kadar düşmanıdırlar. Sultan Süleyman zamanının "feyz ve ikbâlini" isterler. Ama bu asrın gerektirdiği intizam ve medeniyet içinde ararlar. Buna çare adalettir. Adalet, Osmanlı topluluğu mensuplarının eşit hakları ile meydana*

[217] Yazıcı, 72.
[218] Yazıcı, 72.
[219] Yazıcı, 72.

gelir. Eşitlik hakkı ise akla ve nakle tam manası ile uygun olan "meşveret usulü"nü temin eder.[220]

Bu sözlerden anlaşılacağı üzere, Genç Osmanlıların etrafında toplandıkları tek kelime, ezeli olan meşru adaleti memleketimizde "usûlü meşveret" yoluyla meydana çıkarmaktır.[221] Yeni Osmanlılar düşünce ve fikirlerini, artık Avrupa'da mensup oldukları gazetelerde dile getirip ifade etmişlerdir. Fakat ülke içinde maruz kaldıkları problemlerle yine karşılaşmışlardı. Nitekim yazıları engellenmek istenmiştir. Hürriyet gazetesinin ilk sayısından itibaren Mustafa Fâzıl Paşa, rahatsız olmuştur. Prens artık Genç Osmanlıların Bab-ı âli'ye yönelik bir tavır sergilemesini istememektedir. İlk sayıda Ziya Paşa tarafından yazılmış Osmanlı kabinesini eleştiren bir makale Mustafa Fâzıl'ın tepkisini artırmıştır. Mustafa Fâzıl'ın mali desteği Hürriyet'in devamı için önemlidir. Mustafa Fâzıl'ın eli altında, Genç Osmanlılar'ı isteklerine boyun eğdirme hususunda güçlü bir mali manivela vardı. Genç Osmanlılar'a yapılan aylık yardımlar Prensin vekil harcı Mösyö Sakaktnt vasıtasıyla Paris'te bulunan Rıfat Bey'e kanalize ediliyordu. Rıfat Bey Hürriyet'in, editörüne yazdığı mektupla Bab-ı âli'yi itham eden makaleyi eleştirir, cevap alamaz ve Genç Osmanlılara yapılan ödemeyi durdurur. Mustafa Fâzıl'ın bu durumu teşvik edip, etmediği bilinmemektedir. Rıfat Bey beş ay sonra bir mektupla, grupla ilişkilerini kesin olarak koparır. Mustafa Fâzıl Paşa, Namık Kemal'in Hürriyet'in yayını durdurması ve Ziya Bey'den uzaklaşması yolunda ısrarlı taleplerde bulunmuştur. Namık Kemal bu durum karşısında, böyle bir ayırıcı tavrı benimsemeyi reddetmiştir. Ziya Paşa, Mustafa Fâzıl'ın gözünden düşmüştür. Artık Prensin yardımları giderek azalmaya başlamıştır. Kemal Bey yayın masraflarını karşılayamamıştır. Bununla birlikte Mustafa Fâzıl her ne kadar cemiyetin yazdıklarına engel olmak istese de öte yandan onlarla olan ilişkisini açıkça bitirmek istemiyordu.[222] Bu şartlar altında, Mehmet Bey Hürriyet grubunu terk eder ve Paris'te başka bir gazete (İttihad) yayımlamaya başlar. Genç Osmanlıların artık morali bozulmaya başlamıştır. Hürriyet gazetesi zor durumdadır. Bu zamana kadar düşman olarak bildikleri iki muhtemel bağışçı ortaya çıkar. Bunlardan ilki Ali Paşa'dır. Bab-ı âli, Hürriyet'e yaklaşımlarının biraz değiştirilip ılımlaştırılması

[220] Yazıcı, 73.
[221] Yazıcı, 74.
[222] Yazıcı, 74.

şartıyla, 2000 abonelik gazete alınacağı teklifiyle yaklaşır. Cemiyet mensuplarından özellikle Nuri ve Reşat Beyler Bab-ı âli lehine bir makale yazılmasına, abone parası ele geçirildikten sonra aleyhte yazmayı planlayıp Namık Kemal'i ikna ederler ve makale yazılır. Ancak plan başarılı olmaz.[223] İkinci yardım girişimi Hidiv İsmail Paşa'dan gelir. Hidiv İsmail Paşa'nın Ali Paşa ile arası bozulmuştur[224] ve Hürriyet'i, Ali Paşa karşıtı propagandanın iyi bir platformu olarak görmektedir. Namık Kemal, Hürriyet gazetesinden 64'üncü sayısından itibaren ayrılmıştır. Gazete Ziya Paşa tarafından "Arif" müstearıyla İngiltere ve sonra Cenevre'de çıkartılmıştır. Hidiv İsmail Paşa'nın özel sekreteri Felatun Bey Ziya Bey'le görüşür ve Hürriyet gazetesi Hidiv İsmail Paşa'nın desteğiyle tekrar yayın hayatına döner. Namık Kemal'siz Hürriyet gazetesi Ali Paşa'nın siyasetini eleştiren bir yayın haline gelir. Bundan sonraki Hürriyet yazıları Bab-ı âli ricali ve siyasetlerinin eleştirilerini içerir. Hürriyet gazetesi Ali Suavî'nin "Ali Paşa Muhakemesi" adlı makalesini yayınlayınca Ali Paşa İngiltere hükümetine başvurarak yayının durdurulmasını ister ve Ziya Bey mahkemeye verilir. Hürriyet 88. sayısından sonra kapanır. İsviçre'de tekrar yayımlanan Hürriyet 100. sayıdan sonra başarılı olmadığından kapanmıştır.[225]

Cemiyet mensuplarından, Mehmed Bey'in başında bulunduğu İttihad gazetesi ise Paris'te 15 Mayıs 1869 tarihinde yayın hayatına başlamıştır. Ali Suavî ve Reşat Bey'in de yazıları yayımlanmıştır. Bu gazetede çıkan yazılar şu fikirleri içermektedir: Türkiye'de hukuk, hürriyet ve eşitliği ilan etmek, Meşrûtî idareyi ve umumi nezaret sistemini tavsiye etmek, vatanın içinde bulunduğu tehlikeleri ortaya koymak ve çareler aramak, Osmanlı birliğini sağlamak.[226]

Yeni Osmanlılar siyasî bağlamda Osmanlı Devleti'ndeki mutlakiyet idaresini eleştirmişlerdir. Savundukları sistem mutlak bir idare sistemi değil, aksine mutlakıyeti meşrûtî bir idareye dönüştürmek düşüncesidir. Meşrûiyet ve "halkın temsili" cemiyet nezdinde önemli kavramlardır. Genç Osmanlıların, hemen hepsinin ortak isteği; Ali Paşa ve Fuad Paşa'nın yönetimden uzaklaştırılması idi. Bir diğer kısmının ise isteği Sultan Abdülaziz'in hâlliydi. Hem fikir oldukları şey

[223] Yazıcı, 75.
[224] Mardin, 63.
[225] Yazıcı, 75.
[226] Yazıcı, 76.

meşrûtîyet'ti; ancak ulaşmak için izlenecek metotlar farklıydı.[227] Devlet adamlarına karşı sahip olunan tutum ve davranışlar bizzat padişaha yönelik değil, kişiler bazında olmuştur. Özellikle Ali ve Fuad Paşa'ların başında olduğu devlet kademesindeki görevlilerdir. Bu düşünce nezdinde devlet adamlarının yapmış olduğu politikalara da karşı olmuşlar ve eleştirmişlerdir. Bu politikaların yanlış olduğunu dile getirmişlerdir. Bununla birlikte karşı oldukları bir diğer sorun ise klasik Osmanlı düzen algısının bu dönemde işlevini kaybetmesi, devletin kuruluş döneminden itibaren sahip olduğu düzen, istikrar adalet kavramlarının etkisini yitirmesi, gençleri endişelendiren bir durumdur. Böylelikle bir araya gelip Osmanlı Devleti'nin kötü gidişatına engel olmak istemişlerdir. Savundukları görüşleri mensup oldukları gazetelerde veyahut çeşitli mecralarda anlatmaya çalışmışlardır. Fakat yayımladıkları yazılarından dolayı genel olarak gazeteleri kapatılmış veya İstanbul dışına başka bir yere gönderilip görevlendirilmişlerdir. Bu görevlendirmeler neticesinde Avrupa'ya kaçmışlardır. Burada da düşüncelerini çeşitli gazetelerde dile getirip anlatmışlar ve hükümeti eleştirmişlerdir. Bu durum yine gazetelerin kapatılmasına cemiyet mensuplarının baskı altına alınmak istenmesine neden olmuştur. Yeni Osmanlılar bu baskılara hem ülke içinde hem de ülke dışında maruz kalmışlardır. Düşünce ve fikirlerini, zaman zaman dile getiren ancak özgürce söyleyemeyen ve açıkça belirtmek isteyen cemiyet mensupları, sıkıntı ve kaos ortamında kendini gösteren "rüya" kavramına sığınmışlardır. İnsan baskı altında olduğunda, çevresindeki şartlar kontrol edilemediğinde bu durumlardan dolayı kişi bir içsel iletişime ihtiyaç duyar.[228] Tarih boyunca başvurulan bu yöntemi, Yeni Osmanlılarda kullanmışlardır. Rüya üzerinden düşüncelerini ve görüşlerini açıklamışlardır. Nitekim rüya siyasî bir mesuliyet taşımadığı için üyeler de bu yola başvurmuşlardır.

[227] Yazıcı, 77.
[228] Halll, 57.

3.2. Namık Kemal'in Rüyası Ve Düzene İlişkin Teklifi

Namık Kemal 1840 tarihinde Tekirdağ'da dünyaya gelmiştir. Namık Kemal'in hayatı, ailesinin yanında değil de çoğunlukla dedesinin yanında geçmiştir. Dedesi, işi dolayısıyla ülkenin birçok yerine gitmiştir. Namık Kemal de bu yolculuklarda ona eşlik etmiştir. Nitekim edebi ve fikri uyanışı bu yolculuklar sayesinde olmuştur. Gittiği yerlerde önemli hocalardan ders almış ve ilmini geliştirmiştir. Dedesinin vefatıyla İstanbul'a yerleşen Namık Kemal burada tercüme odasında çalışmaya başlamıştır. Tasvîr-i Efkâr gazetesinin yayıncısı Şinasi ile tanışma fırsatı bulmuştur. Şinasi'nin gazetesi Tasvîr-i Efkâr'da yazma fırsatı elde etmiştir. Tasvîr-i Efkâr'da Girit meselesini eleştirmiştir. Bu durum hem gazetenin kapatılmasına hem de Namık Kemali'n Erzurum'a nakledilmesine neden olmuştur. Mustafa Fazıl Paşa'nın davetiyle Paris'e gitmiştir. Burada çeşitli gazetelerde yazılar yazmaya başlamıştır. Bu gazetelerden biri olan Hürriyet gazetesinin, ilk sayısı 29 Haziran 1868'de Londra'da yayımlanmıştır. İlk iki sayısı istenen ilgiyi bulamayınca gazetenin idaresi üçüncü sayıdan itibaren Nâmık Kemal'e verilmiştir. Namık Kemal'in gazetenin başına geçmesiyle, Hürriyet büyük bir hamle yapmıştır. Düşünce ve görüşlerini Bâbıâli'ye karşı dile getirmiştir. Namık Kemal, siyasî bir mücadele vermeye başlamıştır. Üzerinde durduğu konular ise ülkede meşrutiyet idaresinin kurulması, idari ve içtimâî kurumlardaki bozukluklar ve bunların düzeltilmesi için yapılacak olan faaliyetlerdir.[229]

Namık Kemal, 1865 yılında İttifâk-ı Hamiyyet cemiyetinin kurulmasına öncülük etmiş ve cemiyetin fikirlerini gerçekleştirmek için çabalamıştır. Namık Kemal düşüncelerini söylemekten çekinmemiş doğru bulduğu kavramları dile getirmiştir. Namık Kemal ve arkadaşları Osmanlı Devleti'ndeki bu kötü gidişatı durdurabileceklerine inanmışlar ve bu durumunda gerekliliğini meşruti bir yönetimle açıklamışlardır. Devlet adamlarının yapmış oldukları politikaları eleştirmişlerdir. Onun düşünce ve fikirlerinde her zaman üzerinde önemle durduğu bir konu vardır. Bahse konu hürriyet kavramıdır. Şair hürriyet ve özgürlük üzerinde yoğunlaşmıştır. Hükümeti eleştirdiği bir yazısında İstanbul'dan uzaklaştırılmak istenmiştir. Bunun sonucunda Namık Kemal, Mustafa Fazıl'ın davet etmesi üzerine Paris'e gitmiştir.

[229] Akün, "Namık Kemal", 364, 366.

Düşüncelerini, fikirlerini özgürce dile getiremeyen Namık Kemal Dönemin şartları gereğince, görüşlerini "rüya" üzerinden kaleme almıştır. Bahse konu olan rüya ise şöyledir;

Namık Kemal bir akşamüstü Boğaziçi'nde denize nazır bir köşke gider. Bir pencerenin köşesine oturarak denizi seyretmeye başlar. Bu sırada güneş, yavaş yavaş batar etraf kararır. Namık Kemal kendi kendines öylenmeye ve düşünmeye başlar.

> *Yarabbi! Bu perde-i zalam içinde acaba kaç mazlumun kanı dökülüyorda senden başka kimse görmüyor? Kaç gaddarın hançer-i taaddisine su veriliyorda senden başka kimse bilmiyor? Kaç yetimin gözlerinden oluklar gibi yaş akıtılıyor da senden başka kimse vakıf olmuyor! Kaç dathah zalim elinden feryat ediyorda senden başka kimse işitmiyor!*[230]

Diye düşünürken aniden fırtınanın kopması sonucu etraf karanlık olur karanlığın uzun sürmesi sonucunda, Namık Kemal uykuya dalar. Rüyasını şöyle dile getirir; *"Bir rüya gördüm; öyle hayale bin hakikat fedadır"*[231] "Bu rüyanın her dakikasına bir insan ömrünün feda edilebileceği olağanüstü bir rüya olduğunu söyler."[232]

Namık Kemal, rüyasında kendisini bir sahrada bulur, güneş ufuktan yeni doğmak üzeredir. Güneş ışığının dokunduğu her yer, yeniden canlanıp renklenmiştir. Ağaçlardan, çiçeklerden, dağlardan, taşlardan, yerlerden, göklerden nur akmaya ve renk yağmaya başlamıştır. Bu esnada bir bulut belirir ve içinden bir kız doğrulur. Olağanüstü bir güzellikle tasvir ettiği, bu kız onun meftun olduğu hürriyetin semavi timsalidir. Hürriyet hiddetle, ufukta görünen dağdan aşağı iner ve insanların bulunduğu yere gelerek yüksek bir kayanın üstüne çıktıktan sonra konuşmaya başlar:

"Ey sefalete düşmüş insanlar gözlerinizi mahşer sabahında mı açacaksınız." Diyerek serzenişte bulunur. "Ey Hâbidegânı gaflet, sanii Kudret asarı rahmetini temaşa için nazar vermiş. Siz o hakikat maşrıkını setr ediyorsunuz da hayalinizle veya kulağınızla görmeğe çalışıyorsunuz, gözünüz açık iken naim oluyorsunuz. Kapandıkça ölü haline geliyorsunuz. Fikirlerinizi uyandırmak için sarf ettiğiniz

[230] Namık Kemal, *Namık Kemal'in Rüyası*, İBB, Atatürk Kitaplığı, 5.
[231] Kemal, 7.
[232] Kemal, 7.

fedakârlık çarşaflarınızı yıkamak için sarf ettiğiniz paraya tekabül etmez. Vücudunuzu rahat döşeğinden uzak tutmayınız".

> *Çok zaman geçmeyecek ki meydanı sâya çıkmağı arzu eylesede vücudunuzu tahrik edemeyecek, gözünüz açılmak istese de göremeyecek, fikriniz taharrii hakikate başlasa da bir şey anlamağa muktedir olamayacak, yataklığınız demirden olsa da toprağa tahavvül edecek. Uyuyunuz, uyuyunuz! Gafleti hayatı hâbı memata tebdil için bundan kolay tarik yoktur.*[233]

İnsanların bulundukları ortamda susmalarına kızar ve takınmış oldukları tavrı uyumak ile bir tutar bundan dolayı da uyuyunuz diye sitem eder. "Azizi Zülcelal sizleri dünyevi ve uhrevi saadete mazhar olacak şekilde yaratmış, siz karnınızı doyurmak için evladınızı aç bırakmaya tevekkül adını veriyorsunuz; çalışanlar İlahi sevgiye mazhar iken az bir gıda ile geçinmeyi kanaat zannediyorsunuz; İnsan için her şeyin çalışma ile hâsıl olduğu açık iken çalışmadan el çekmeyi dini ve dünyevi maksat biliyorsunuz. Sürününüz, çok sürmez süründüğünüz yerde toprak olursunuz. Bu ne haldir ki hanginizle konuşulsa halinizden şikâyet ediyorsunuz. Ama yine hiç biriniz halinizi muhafazadan başka bir şey düşünmezsiniz." İnsanların halinden şikâyetçi olduğunu fakat yine de herkesin kendini düşündüğünü ve ses çıkarmadıklarını bu hallerindenneden şikâyetçi olmadıklarını sitemle dile getirir. Hürriyet bu ikazlardan sonra insanlara seslenerek eğer çalışırlar ise gelecek zamanın parlak olacağını belirtir. Namık Kemal, bu rüyadan büyük bir mutluluk alarak uyanır. O derece hoşuna gitmiştir ki, rüyayı görebilmek gayesiyle tekrar uyumaya çalışır ama bir daha görememiştir.[234]

Namık Kemal, fikir hayatında ve düşüncelerinde, hürriyet mefhumuna önem vermiş bunu dile getirmiştir. Nitekim rüyasında çölde bulunmaktadır. Bu sırada güneş doğar ve güneşle birlikte hürriyet perisi ortaya çıkar. Periyle birlikte müthiş değişiklikler meydana gelmiştir. Bununla birlikte Namık Kemal, uyumadan evvel etraf karanlık olmuştur. Fakat rüyada güneş henüz yeni doğmak üzeredir ve sabah saatleridir. Karanlık bir atmosferden sabahın aydınlığına ulaşılmıştır. Karanlıktan sonra, güneşin hürriyet perisiyle etrafa yeni bir renk ve ışık saçması ve doğadaki her unsurun yenilenmesi, rüyanın

[233] Kemal, 12.
[234] Kemal, 28, 29.

önemli bir detayıdır. Namık Kemal'in meftun olduğu istediği özgürlük kavramının, onun nazarında ne derece etkili ve değerli olduğu rüyada bahsettikleriyle anlaşılmaktadır.

3.2.1. Siyasî Teklifi

Namık Kemal, düşünce ve fikirlerini çeşitli şekillerde dile getirmiştir. Bu durumun sonucu sürgün dahi olsa bundan çekinmemiştir. Yazdığı konuların çoğunun ortak noktası, insanların siyasî özgürlüğünü kazanması ve iktidara karşı vatandaşlık haklarının korunmasıdır. Bununla birlikte idari keyfiliklerin önlenmesi, idarenin parlamento tarafından denetlenmesi görüşleridir.[235] Namık Kemal, İslâmî unsurlar çerçevesinde bir rasyonalizm sınırları dâhilinde gerçek bir değişimden yanadır. Bu değişimde parça şeklinde değil *"kaide-i idareyi bütün bütün değiştirmekle",*[236] olacağını belirterek, çağdaş toplumların mutluluklarının sebebi, olan meşruiyet rejimini uygulamakla olacağını ifade etmiştir. Namık Kemal'in savunduğu sistem önemle üzerinde durduğu ve istediği kavram meşruiyettir. Bununla beraber onun için bir diğer önemli konu ise hürriyettir. Bundan dolayıdır ki rüyasının ilk kısımlarında tasvir ettiği peri kızı, onun ulaşmak ve sahip olmak istediği hürriyet kavramıdır. Peri kızını olağanüstü özelliklerle tasvir etmiş, onun yüceliğini büyüklüğünü ifade etme konusunda her bir detayı incelikleriyle vermiştir. *"Bir nuranî cemaline, bir hüsnündeki taravete bakılsa bir bakışta güneş bir bakışta Nevbahar insan şekline temessül etmiş zannolunurdu."*[237] Peri kızı yüksekçe bir yere çıkıp orada bulunan insan topluluğuna seslenir. İnsanlara hitabı ise uyku üzerinedir.

> *Ey hâbidegânı gaflet, ey melûfanı sefalet, ey takayyütperastanı esaret ey mürtekibanı her mezellet, gözlerinizi sabah-ı mahşerde mi açacaksınız? Gerdanınızdaki kaydı esareti maliki cehime teslim etmek için mi ilelebet elsine-i nefreti âlemde namınızı ipka edecek kadar korkarsınız. Çektiğiniz barı hakarete mizanı kıyamette sıkletinizi göstermek için mi tahammül edersiniz? Heyhat?*[238]

[235] Akün, "Namık Kemal", 365.
[236] Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Gelişmeler (1876-1938) Kanun-ı Esasî Ve Meşruiyet Dönemi,* (4. Baskı), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2016, 80.
[237] Kemal, 9.
[238] Kemal, 11.

Hayatı boyunca fikirlerini söylemekten çekinmeyen Namık Kemal, peri kızı üzerinden, hallerinden şikâyetçi olmayan halkı gaflet ve uyumak ile suçlamıştır. Bulundukları durumu esaret ile adlandıran şair, içlerindeki en tecrübeli bir insanın fikirlerinin dahi küçük bir çocuğun rüyası kadar temiz bir hakikate isabet etmediğini söyleyerek insanları bilgisizlikle nitelendirmiştir. Bununla beraber insanların içinde bulunduğu kötü durumu ifade etmeye çalışmış ve onların hürriyetlerini elde etmek adına hiçbir şey yapmadıklarını, bilakis bu durumun onların umurlarında olmadığını belirtmiştir. Bundan dolayı peri kızı insanlara uyumaya devam edin diye sitem etmiştir.[239]

3.2.2. İdari Teklifi

Namık Kemal Hürriyet perisi üzerinden insanları gaflet ve miskinlik ile nitelendirmiş bulundukları durumu ise esaret olarak belirtmiştir. Onların konumunu izah ederken bunu sitemli ve kızgın bir şekilde dile getirmiştir. Sitemli sözlerinin ardından insanları, hürriyet için uyanışa çağırmaya başlamaktadır.

> *Acayip değilmidir ki bana nîgâh etmeğe tahammül edemiyorsunuz da bu kadar okka demiri boynunuzda, elinizde, ayağınızda taşımağa tahammül edebiliyorsunuz? Acaba zincirin rengi benim çehremden güzel midir? Yoksa onun acı acı sadası kadar benim sesimde letafet mi yoktur? Beni ruhunuza Allah vermiş, zinciri cisminize insan bağlıyor. Bilmem ki kulun zulmünü Hakkın inayetine nasıl tercih ediyorsunuz?*[240]

Hürriyet perisi insanların boyunlarında ve ayaklarında bağlı bir zincirle hareket ettiklerini bu zincire bağlı olduklarını ama yine de bulundukları durumu neden hürriyete tercih etmekten kaçındıklarını sitemle sormuştur. Ona göre hürriyet insanlara Allah tarafından bahşedilmiş bir durumdur zincir ise insanların yaptığı bir faaliyettir. Bundan dolayı hakkın iyiliğini değil de kulun zulmünü neden seçtiklerini sormuştur.

Hürriyet insanların esaret ve gaflet altında olduklarını belirtmiştir. Ona göre insanlar özgür değildir ve boyunlarında bulunan zincirle hareket etmektedirler. Bu durumdan kurtulmanın ise yine insanların elinde olduğunu ifade etmiştir. Namık

[239] Kemal, 11.
[240] Kemal, 18.

Kemal muhtemeldir ki burada belirttiği husus hükümet adamlarının yapmış oldukları faaliyetlerdir. Onların keyfi idareleridir. Bununla beraber fikirlerini özgürce söyleyen fakat bundan dolayı sürgün ve cezalarla karşılaşan şair yine esaret ortamından bahsederken kendi durumunu vurgulamıştır. Aynı zamanda insanların fikirlerini savunmalarını ve ses çıkarmalarını istemiştir. Bulundukları durumu uyumakla hatta ölümle bir tutmuştur. Ona göre insanlar haklarını savunmalı ve seslerini yükseltebilmelidirler. Çünkü her insanın halinden şikâyetçi olduğunu fakat bulunduğu konumu kaybetmemek adına ses çıkarmadığını ifade etmiştir

3.2.3. İçtimâî Teklifi

Namık Kemal, hürriyet perisi üzerinden insanların içinde bulundukları gaflet ve esaretten bahsetmiş, bu durumlarından şikâyetçi olmamalarını sitemle dile getirmiştir. Hürriyet, seslendiği kalabalığa özgürlüğün insanlara Allah tarafından verildiğini fakat insanların bunu esaret ve gaflete tercih ettiğini söylemiştir. Bundan dolayı onların ilk önce esaretten kurtulması gerektiğini ve fikri hürriyetlerini kazanmalarını belirtmiştir. Çünkü gelecek zaman diliminde daha yaşanabilir bir dünya düzeninin nasıl olması gerektiğini anlatmaya çalışmıştır. Ona göre insanlar gaflet içerisindedir ve herkes konumundan şikâyetçi fakat bununla beraber kimse olduğu konumunu kaybetmemek adına sessiz kalmaktadır.

Namık Kemal, hayatı boyunca fikirlerini ve düşüncelerini açıkça belirtmiştir. Bundan dolayı insanların hallerinden rahatsız olmamaları ona garip gelmektedir. Çünkü sefalet ve gaflet içerisindeki halk üzerine düşen göreviyapmamaktadır. İnsanları nitelendirdikleri problemler ise sefalet, gaflet uykusu, esaret, korkaklık, geçmişe yücelterek bakmak ve rüşvetçiliktir. Bununla beraber anlatmak istediği bir diğer nokta ise, insanlara sorunları dışarıda aramamaları gerektiğini sorunun bizzat kendilerinde olduğunu belirtmiştir. Bundan dolayı onlara bir sorumluluk yüklenmesi gerektiğini düşünür. Namık Kemal peri kızı vasıtasıyla ülkede yaşanan kargaşa ortamını belirtmiştir. Hürriyet perisi insanların bir gaflet uykusu içinde olduklarını zaman geçmeden hürriyetleri için artık uyanmalarını istemiştir. Hürriyet ülkenin gelecekteki konumundan bahsederken farklı bir renge bürünmüştür. Bulunduğu

bulutun içinden ayrılarak yeni bir kıyafet giymiştir. Bununla beraber insanlara şimdiki çalışmalarının gelecekteki neticelerini göstermek istediğini söylemiştir. İnsanları sefalet ve gaflet içerisinde uykuya dalmış bir vaziyette resmeden[241] Namık Kemal, eğer çalışırlar ise ve herkes üzerine düşen görevi yaparsa, ülkenin nasıl refah ve huzur içinde olacağını belirtmiştir. Namık Kemal'in düşüncesi, insanların gaflet ve esaret uykusundan uyanmaları ve memleket yararına işler yapmalarını istemesidir. Ona göre her insan üzerine düşen görevi yapmalı çalışmalıdır. Onları niteledikleri vasıfları terk etmeleridir.

3.2.4. İktisadî Teklifi

Peri kızı, insanları gaflet sefalet ve miskinlikle suçladıktan sonra artık gaflet uykusundan uyanmalarını söyler. Hürriyeti esarete tercih etmeleri gerektiğini vurgular. Sözlerinin hemen akabinde insanlara eğer bulunmuş oldukları durumdan uyanıp ülke için yararlı işler yaparlarsa ülkenin nasıl refah ve huzur içinde olacağını gösterir. Ona göre, her insan üzerine düşen görevi yapmalı ve vatan için çaba harcamalıdır. Bunun üzerine, kalabalığın gözleri önünde bir hayal belirmeye başlar. Hürriyetin gösterdiği hayalde, ülke refah, huzur ve mutluluk içindedir. Şehirler ve yollar aydınlıktır. Köyler, saraylar kadar süslü, kaleler kadar sağlam evlerden meydana gelmiştir. Demiryolları ve caddeler çoğalmıştır.

Hürriyet perisinin anlatmak istediği insanların gaflet halinden kurtulup çalışmalarıdır. Bundan dolayı gelecek zamandaki hayali henüz göstermeden evvel insanlara şimdiki çalışmalarının gelecekteki karşılığını göstermek istediğini belirtir. Burada vurguladığı nokta yine bellidir. İnsanların atalet halinden kurtulmaları ve vatan için çalışıp çabalamalarıdır. Hürriyet perisinin gösterdiği hayalde; Demir yolları, caddeler, nehirler, su kanalları, her tarafa yayılmıştır. Halkın içinden en bedbaht sayılan bir fakir dahi zamanın en muktedir padişahlarından ziyade daha mutlu ve bolluk içinde yaşamaktadır.[242] Ülkenin milletvekilleri bulunmaktadır. Mahkemeler adalet üzere hüküm vermektedirler. Bununla beraber isteyen herkesin

[241] Kemal, 16.17.
[242] Kemal, 24.25.

evinde bir telgraf bulunmakta ve insanlar birbirleriyle fikir alışverişi yapmaktadırlar. İnsanlar her gün yeni bir fikir icat etmektedirler. [243]

Namık Kemal hürriyet kavramı üzerinden seslenmiş insanları ilk olarak tembellik, acizlik ve gaflet ile suçlamıştır. Kimsenin üzerine düşen görevi yapmadığını sefalet ve esarete mahkûm olmaya çalıştıklarını üzerlerinde ki bu atalet duygusunu yenmediklerinivurgulamıştır. Daha sonrasın da eğer çalışırlar ve herkes kendi üzerine düşen görevini yerine getirir ise memleketin ne durumda olacağını insanlara göstermiştir. Anlatmak istediği herkesin kendini bir köşeye çekme çabasında olduğu insanların esarete ve sefalete boyun eğdiği aynı zamanda hallerinden şikâyetçi olduğu fakat kimsenin sesini çıkarmadığı hakkını savunmadığıdır. Hürriyet insanların çalışmalarını haklarını savunmalarını geleceğe yönelik çalışmalar yapmalarını istemiştir.

Freud'un rüya yorumlama analizi üzerinde değerlendirecek olursak, bu rüya Namık Kemal'in arzuladığı ve ulaşamadığı hayalleridir. Nitekim Freud'un da belirttiği gibi rüyalarımız günlük hayatımızdan, yaşantılarımızdan ve buna bağlı olarak bilinçaltımızdan kaynaklanmaktadır. Ona göre rüyalar gerçekleşmemiş veya ulaşılmak istenen hayal ve isteklerdir. İnsanlar bu durumu bilinçaltına gönderdikleri için, rüyalar uyku esnasında meydana çıkarlar. Namık Kemal'inde gördüğü rüya hayallerindeki sistem ve ulaşmak istediği, arzuladığı bir dünya düzenidir. Rüyası bu çerçevede şekillenmiştir.

[243] Kemal, 25.

3.3. Ziya Paşa'nın Rüyası Ve Düzene İlişkin Teklifi

Ziya Paşa 1825 yılında İstanbul'da dünyaya gelmiştir. İlköğrenimini burada tamamlamıştır. 17 yaşında Sadaret Mektubu kalemine başlamıştır. 1854 yılında Reşit Paşa'nın yardımıyla Mâbeyn-i Hümâyun beşinci kâtibi olarak saraya girmiştir. Burada Fransızca öğrenmeye başlamış ve Batı kültür ve edebiyatını daha yakından tanımaya çalışmıştır. Bu dönemde Reşid Paşa'nın himaye ettiklerini sevmeyen Ali Paşa ile arası açılmıştır. 1865 yılında Yeni Osmanlılar Cemiyetine girmiştir. Bu durumu hükümet tarafından fark edilmiştir. Bundan dolayı da sürekli sürekli taşra memuriyetleri ile görevlendirilmiştir.1862 yılında Kıbrıs'a görevlendirilmesinde burada türlü sıkıntılar yaşamıştır. Daha sonra eleştirilerinden dolayı tekrar Kıbrıs Mutasarrıflığına tayini sırasında Mustafa Fazıl Paşa'nın davetiyle Paris'e gitmiştir. Önce Paris'te bulunmuş sonra Londra'ya geçmiştir. Burada Namık Kemal ile birlikte Muhbir ve Hürriyet gazetelerini çıkarmıştır.[244]

Ziya Paşa, savunduğu görüş ve düşüncelerden dolayı sürekli İstanbul'dan uzaklaştırılmıştır. Fakat yine de düşüncelerinden taviz vermemiş, Ülke dışına dahi çıkmak zorunda kalmıştır. Gördüğü baskı dolayısıyla, bir sığınma aracı olarak kabul gören rüya kavramına başvurmuştur. Sultan Abdülaziz ile başlayan konuşma Sadrazam Mehmet Emin Ali Paşa üzerinden devam etmiştir. Bahse konu olan rüyası bu şekildedir;

Ziya Paşa Londra'da bir parkta bulunduğu sırada, Bâb-ıâli'de olduğu zamanları, gönderildiği memuriyetleri, buralarda neler yaşadığını ve Avrupa'ya nasıl geldiğini düşünmeye başlamıştır. Sonra, memleketin durumunun ne halde olduğunu ve bunu padişaha izah etmeyi aklından geçirmiştir.

> *Yarab bu ne haldir? Bu Devlet-i Aliyye'nin ne cürmü var ki bu sadmelere, bu beliyyelere uğrar? Bu millet ne suçun sahibidir ki, bu mihnetlere, bu felaketler giriftardır? Bu padişah ne sebebe mebni tebdîl-i efkâr u ahlak etti? Ah, Zat-ı Şâhâne'yi görsem ve kendine mektûm tutulan birçok ahvâli hakikatle kendine söylesem ve bununla hem velinimetime ve hem de devlet ve miletime elimden gelen hizmeti ifâ etmiş olsam.*[245]

[244] Şükrü Kurgan*, Ziya Paşa Hayatı Sanatı Ve Eserleri,* (2. Baskı), Varlık Yayınları, İstanbul, 1963, 4.
[245] Ziya Paşa, *Ziya Paşa'nın Rüyası,* İBB, Atatürk Kitaplığı, 5.

Kendi kendine böyle söylenirken, bu mekânlar arası yolculuğu da rüya ile mümkün olacaktır. Uykuya dalar ve rüyayı görmeye başlar. Ziya Paşa, kendini Beşiktaş sarayının olduğu yerde bulur ve hemen saraya gider. Sultan Abdülaziz onu görünce yanına çağırır ve hemen sorular sormaya başlar. Ziya Paşa'ya, benim senin hakkında ettiğim eltâf ve inâyet dururken neden Avrupa'ya kaçtın diye sorar. Buna karşılık Ziya Paşa sultanın iltifatlarına karşı şükürsüz kalmadığını ve onun hizmetini bırakıp Avrupa'ya gidecek kadar cahil olmadığını ama gitme konusunda mecbur olduğunu, ancak elinden gelen hizmette kusur etmediğini söyler ve kendisi hakkında padişaha söylenen sözleri savunmaya hazır olduğunu belirtir.[246] Bunun üzerine Sultan Abdülaziz; Muhbir ve Hürriyet gazetelerini kim çıkardı? Veraset mektuplarını kim yazdı diye sorar. Ziya Paşa; bunları çıkaran efendimizin malumudur. Her birinin altında müellifinin imzası vardır. Fakat hiç birinde sizin ve devletinizin menâfi'ine muhalif bir şey olmadığını Veraset Risalesinin ise kendisine ait olduğunu söyler.[247] Daha sonra aralarındaki sohbet yine soru cevap şeklinde devam etmiştir. Bu konuşmaların, nihayetinde padişahı ikna eden Ziya Paşa, Ali Paşa'yı görevden almayı başarır. Hadise bununla sınırlı kalmaz. Ali Paşa'nın Kıbrıs mutasarrıflığına gönderilmesine karar verilir. Bu haberi bizzat Ziya Paşa, Ali Paşa'ya vermiştir. Ali Paşa'yı Kıbrıs'a gönderme fikri manidardır. Çünkü Ziya Paşa, Kıbrıs'a gönderildiği vakit burada türlü sıkıntılarla baş etmeye çalışmıştır. Bu durumun intikamını almak istediği açıktır. Kendisi, 1862 tarihinde İstanbul'dan uzaklaştırılmak maksadıyla Kıbrıs'a gönderilmesinin müsebbibi olarak Âli Paşa'yı görmüştür. Şair burada çok sıkıntı çekmiş, sıtma hastalığına yakalanmış, bir evladını ve babasını kaybetmiştir.[248]

[246] Ziya, 6.
[247] Ziya, 7.
[248] Zeynep Tek, "Düşlerin Yorumu'ndan Ziya Paşa'nın Rüyâ'sına: Bir Savunma Mekanizması Olarak 'Fantezi' "*Türklük Bilimi Araştırmları,* 8(44), 2017. 30.

3.3.1. Siyasî Teklifi

Sultan Abdülaziz ve Ziya Paşa aralarında geçen konuşmalar sırasında Sultan, Ziya Paşa'ya, millet meclisi düşüncesinin istiklâl-i saltanatı bozucu bir faktör olduğunu söyler ve bunu senin yazılarında gördük der.[249] Bunun üzerine Ziya Paşa hemen açıklamasını yapar. Kurulacak millet meclisinin Padişah'ın bağımsızlığını zedelemeyeceğini, meclisin, şer'i sınırlardan belirleneceğini ve bakanların millet meclisinden sorumlu tutulmasının millî menfaatler adına büyük yararlar getireceğini söyler. Millet meclisinin teşkiliyle hükümet adamlarının keyiflerine göre hareket edemeyeceklerinive bu durumun son bulacağını ifade ederek millet meclisi fikrinin faydalarını anlatır.[250] Ziya Paşa'nın düşündüğü ve öngördüğü sistem meşruiyet sistemdir. Bu fikri Sultan Abdülaziz'e rüyasında açıklamaya çalışır. Daha sonra diğer ülkeleri de örnek vererek devam eder;

> *Â'sâr-ı sâbıkada her devlet vech-i istiklâl ile hükümet ederdi. Şimdi bir kere Avrupa kıt'asının üzerindeki devletlere nazar buyurunuz. Rusya devletinden başka bir yerde hiç hükümet-i müstakile kaldı mı? O dahi tedriç ile sâir Avrupa devletlerindeki nizâmâta taklid etmeğe uğraşmıyor mu? Fransa, Avusturya imparatorlarının İtalya ve Prusya krallarının ve İngiltere kraliçesinin azamet ve şevketleri Rusya'da noksan mıdır? Mademki Avrupa'nın efkâr-ı umûmiyesi seylü'l-arîm gibi bu cihetlere akmakta ve Napoli ve İspanya devletlerinin muhafaza-i istiklâl için uğradıkları tahavvülât ve izmihlâlât meyandadır ve mademki Devlet-i Aliyye dahi Avrupa familyasından ma'dûddur, bütün âleme muhalif olarak bizim bu halde bekâmız imkândâhilinde olamaz.*[251]

Rusya devletinin dışında diğer ülkelerde hükümet-i müstakile kalmadığını söyleyen şair Devlet-i Aliyyenin'de Avrupa ailesinden sayıldığını ve bundan dolayı devletin eski sistemle devam etmesinin imkân dâhilinde olmadığını ve millet meclisi fikrinin olması gerektiğini savunur. Millet meclisi fikrinin sadece vükelaya zararı olacağını belirtir.

> *Millet meclisi dokunsa dokunsa vükelânın istiklâllerine ziyâde dokunur. Zira o zaman herşeyi istedikleri gibi yapıp sonra: "Ne yapalım padişah böyle yaptı!" diyemezler. O zaman keyifleri istediği kadar Avrupa'dan istikraz ile yağma edemezler o zaman canları istediği kadar*

[249] Ziya Paşa, söylemek istediği düşünceleri, ilk olarak padişah üzerinden meydana çıkarmış daha sonrasında bu fikirleri savunmuştur. Genel olarak aralarındaki muhabbet Sultan Abdülaziz'in sorular sorması ve Ziya Paşa'nın sebep ve sonuçlara bağlı olarak açıklamasıyla gerçekleşmiştir.
[250] Ziya, 7.
[251] Ziya, 7, 8.

ahaliye vergi rüsûmât yükletemezler. O zaman istediklerini bilâ-muhakeme azil ve nefyedip hak-i payinize bir takım yalanlar söyleyerek mahzar-ı tahsîn-ü ikbal olamazlar. Zira bunlardan her biri için millet meclisinde sorumlu tutulurlar.[252]

Milet Meclisi fikrinin yalnızca devlet adamlarına zararı olacağını düşünen Ziya Paşa, onların artık istedikleri gibi hareket edemeyeceklerini, insanları azledip padişahı bir takım yalanlarla kandıramayacaklarını, halka zulüm yapamayacaklarını ve bu durumdan da padişahı sorumlu tutamayacaklarını belirtir. Çünkü millet meclisinin bu duruma izin vermeyeceğini söyler. *"Bu netice dahi idâre-i hazıra gibi birkaç zevâtın hükümet-i keyfiyelerinden ibaret olan bir idare-i fâside ile taban tabana zıttır. Ve bu hükümet-i keyfiyyeyi kaldıracakta 'Millet Meclisi' dir."*[253] Millet Meclisi'nin olmasıyla birlikte hükümet adamlarının keyfi uygulamalarının son bulacağını söyleyen Ziya paşa "Hükümet-i Keyfiyye" ve "Millet Meclisi" düşüncesinin birbirine zıt iki kavram olduğunu da belirtir.

3.3.2. İdari Teklifi

Ziya Paşa'nın gördüğü rüya; Sultan Abdülaziz'in soruları ve Ziya Paşa'nın savunmaları şeklinde devam etmiştir. Padişah muhatabına; Avrupalılar ülkenin hakkında ne düşünmektedir diye soru sormuştur. Bunun üzerine Ziya Paşa. Avrupa'nın Devlet-i Âliye'ye *"Canı çıkmış bir ceset gibi"*[254] baktığını, söyler ve Abdülaziz'e eleştirilerde bulunur. "Artık ölüye can vermek mümkün olmadığı için, Rusya'nın İstanbul'u işgal etme korkusundan ve yerine konulacak hiçbir şey bulunmadığından dolayı bu cesedin ibkâsını arzu ediyorlar. Buna da dinimizi sebeb-i müstakil addediyorlar. Ahaliyi tekâlif altında ezmek, hazine-i devletten para çalmak, yapılan nizâmâtı icra etmemek, yalan söylemek, utanmamak gibi bizim idare-i hâzıramızda gördükleri ef'âl ve harekâtı bil-cümle dinimizin iktizasındandır zu'm ediyorlar". Diyerek Avrupa'nın gözünde memleketin nasıl göründüğünü benzetme yaparak Sultan Abdülaziz'e anlatmaya çalışmıştır. Ona göre devlet kötü durumdadır. Avrupalı devletlerininde Rusya'dan dolayı sessiz kaldıklarını ifade etmiştir. Devlet

[252] Ziya, 8.
[253] Ziya, 9.
[254] Ziya, 11.

idaresindeki bozulmaları anlatır. Daha sonra sözlerine devam ederek; "Yaptırılan saraylara, sefinelere ve kimi insanlara verilen ihsânlara, hazinenin hâl-i hazırına ve edilen istikrazlara bakıp Zat-ı devletinizi ahvâl-i devletten bî-haber ve vükelasına mağlup itikadında ve vükelanın ne insan olduklarını pekâlâ bildikleri halde Devlet-i Aliyye'de başka adam olmadığından, bunların istihdam ve devamlarına ihtiyaç olmak gerektir zu'munda bulunuyorlar." "Islahat namıyla Bâb-ıâli'nin ilan ettiği belgeleri mel'abe gibi görüp inanmıyorlar. Hülâsa bizden öyle bıkmışlar ve terakkiyât-ı asriyeye kabiliyetimizden o derece me'yûs olmuşlar ki, eğer Rusya korkusu olmasa ve saltanatın yerine âhar bir hey'et teşkilinde tefrika ve suriş olmayacağını akılları kesse bizi çoktan Anadolu'ya def ederlerdi."[255]

Ziya Paşa, devletin içinde bulunduğu sıkıntılı durumu padişaha arz etmeye çalışmıştır. Ona göre yaşanan sıkıntılı süreçten, padişah habersiz ve ilgisizdir. Bununla beraber hükümet adamları keyfi hareket etmektedirler. Yapılacak işlem ise bir önceki paragrafta da ifade edildiği üzere hükümet adamlarının keyfi hareketlerine son verecek yöntem "Millet Meclisi" düşüncesidir. Ziya Paşa ve Sultan Abdülaziz arasındaki geçen konuşmalar genel olarak; memleketin ne durumda olduğu Avrupalıların gözünde nasıl göründüğü Anadolu'nun ve Rumeli'nin nasıl bir kaos ortamın da olduğu konuşulmuştur. Ziya paşa memleketin durumunu ayrıntılarıyla vererek padişahı durumdan haberdar etmek istemiştir.[256] Sohbetin akabinde Sultan Abdülaziz bu yaşanan kargaşa için ne yapılması gerektiğini sorar. Bunun üzerine Ziya Paşa Ali Paşa'yı görevden almanın gerekli olduğunu savunur. Ona göre bu yaşanan sıkıntılı süreçlerin sorumlusu Ali Paşa'dır. Devlet kademesinde görevli olan Ali Paşa yaşanan bu sürecin sorumlusudur ve yapılacak işlemde onu görevden almaktır.[257]

[255] Ziya, 11.
[256] Ziya Paşa'nın bahsettiği Anadolu ve Rumeli'deki gergin ortam içtimâî başlık altında incelenecektir
[257] Ali Paşa'nın azli ayrıntılı bir şekilde iktisadî başlık altında değerlendirilecektir.

3.3.3. İçtimâî Teklifi

Ziya Paşa kendi gözlemleriyle Avrupalıların Osmanlı'ya nasıl baktıklarını ve dış dünyadan devletin nasıl göründüğünü anlatmış sıkıntı ve sebepleri belirtmiştir. Bu sözleri üzerine Sultan Abdülaziz bunları gazeteler yazıyor mu? Diye sormuştur. Ziya paşa; gazetelerin bu olaylarla dolu olduğunu, fakat Takvim-i Vekâyi'nin bu olayları yazmadığını ve Zât-ı Hümâyûnunuza Takvim-i Vekâyi'den başka gazete gelmediğini söyler.[258]

Sultan Abdülaziz, bu kez bizim teba'anın ahvâl ve efkârı nasıldır diye sorar. Ziya Paşa; Rumeli'nin her tarafının yabancı casuslarla dolu olduğunu, bunların halka kötü davrandığını, mahalli hükümetlerin ve Bâb-ıâli'nin bunu bildiğini fakat sefaretlerle iyi geçinmek adına ses çıkarmadığını söylemiştir. Her yerden ziyade Bulgaristan'da bir fesat çıkmasından korkulduğunu çünkü casusların en çok burada olduğunu belirtir. Rum Patrikhanesinden ayrılma sorununun iki üç yıldan beridir sürüdüğünü ve bu durumunda ilerde bir sıkıntı oluşturacağını, aynı zamanda Boşnakların hükümet idaresinden memnun olmadıklarını fakat dini vecibeleri nedeniyle ilkaatı hariciyeye pek kulak vermediklerini söyler. Daha sonra ise Anadolu'dan bahseder; burayı bir yangın yeri olarak tasvir eder. Her yerin yıkılmış köy ve harabelerden oluştuğunu belirtir.[259]

Sultan Abdülaziz, başka bir soruya geçer; Mısır meselesi için ne dersin der. Bunun üzerine Ziya Paşa; Sadr-ı Âli-kadr Hazretleri vaktiyle Mısır valisinden akçalar, bohçalar almayı irtikâb etmeseydi, şimdi Mısır gailesi bu dereceye ulaşmazdı. Zira usul-i veraset bozulmaz ve hidiv ünvânı verilmez, İsmail Paşa da böyle olmayacak efkâra düşmezdi.[260]

Ziya Paşa, Anadolu ve Rumeli'nde yaşanan karışıklığı, içtimâî bozukluğu Sultan Abdülaziz'e anlatmaya çalışmıştır. Yaşanan sıkıntılar ileri düzeydedir. Anadolu'yu yangın yerine benzetir Rumeli'nin ise casuslarla dolu olduğunu ifade eder. Halka kötü davranıldığını ve halkın sıkıntı yaşadığını, bunu mahalli hükümetlerin ve Bâbıâli'nin bildiğini fakat sefaretlerle iyi geçinmek adına

[258] Ziya, 13
[259] Ziya, 14.
[260] Ziya, 15.

görmezden geldiklerini belirtir. Daha sonra ise Mısır meselesinde vaktiyle yapılan hatalara değinir ve gelinen noktanın, hükümet adamlarının yapmış oldukları faaliyetlerden kaynaklandığını söyler. Ziya paşa, yaşanan içtimâî sıkıntılardan Bâb-ıâli'yi sorumlu tutmaktadır. Ona göre, kargaşa ortamı hükümet adamları tarafından bilinmekte fakat kendi çıkarları uğruna görmezden gelinmektedir. Bununla birlikte hükümet adamlarının takınmış oldukları tavrın düşmana fırsat verdiğini söylemektedir. *"Ahaliyi iğfal ederler ve bizim idarenin hâli malum olduğundan, ahali bir yandan ezildikçe iğfalât-ı husemâya meydan-ı fırsataçılır."*[261] Bundan dolayıdır ki yaşanan sıkıntıların sorumlusu gördüğü Ali Paşa'nın görevden alınmasını istemiştir.

3.3.4. İktisadî Teklifi

Ziya Paşa, Sultan Abdülaziz'e Anadolu halkından bahsederken halkın yaşadığı ekonomik durumdan da bahsetmiştir bunlar; Halkın vergi ve yükümlülükler altında ezildiğini söylemiştir. Daha sonra sözlerine devam ederek, Tanzimat'tan önce her memleketi birkaç derebeyi zaptettiği gibi, şimdi de vücûh ve âzâyı meclis istila ettiklerini ve bu kişilerin halka istediği zulüm ve düşmanlığı yaptıklarını belirtir. Halkın içinde bulunduğu ortamı anlattıktan sonra, İstanbul ahalisinden bahsetmeye başlar; "Hazinenin ahvâl-i ma'lûmesi cihetiyle aylıklar tedahülde kalmaya başladığından beri maaşlı memurların hali diğer-gun oldu. Zaptiye Müsteşarlığında, Beylikçilikte ve Deâvi Nezaretinde ve mükerreren Meclis-i Vâlâ'da bulunduğum esnada memurin ve ketebe için öyle adamlar gördüm ki, adeta avuç açıp dileniyorlar. Nice erbâb-ı iffet ü namus tahvili meşrep edip batakçı ve mürtekip olmuşlar. Ulemâ, hademe-i evkaf ve mütekâîdin dahi tamamıyla bu haldedirler. Esnaf ise alış veriş ile geçinecek iken, alış olup veriş olmadığından sermayelerini elden çıkardılar ve bunların yarısı müflis oldu."[262]

Ziya Paşa, vergilerin ağırlığından bahseder ve halkın bazı kimseler tarafından ezildiğini ifade eder. Daha sonra hazinenin kötü durumda olduğuna değinir ve kendisi bir zamanlar devlet kademesinde bulunduğu için buradaki olayları bizzat

[261] Ziya, 14.
[262] Ziya, 14.

görüp şahit olmuştur. Bundan dolayı buradaki görevlilerin dilenecek kadar kötü ve sefalet bir durumda olduğunu anlatır.

Ziya Paşa ülkenin içinde yaşadığı sıkıntılı süreçten bahsettikten sonra, Sultan Abdülaziz'e halkın, yaşanan bu durumdan onu sorumlu tuttuğunu söyler; "Gerek Rumeli, gerek Anadolu ahalisinin çektikleri belaların esbâb-ı sahîhasını akıl ve idrakten aciz olduklarından dolayı, bunların hepsini zât-ı şahanenizi sorumlu tutarlar diyerek Sultan Abdülaziz'e durumu izah eder."

> *En teessüf olunacak şey odur ki, bunlar çektikleri şu ızdırabı yine Zat-ı Şâhânenizden bilirler. Ve bazı ebniye yapılmasını ve bazı bendegâna ihsan verilmesini gördüklerinde, gûyâ onların yiyecekleri ekmek ellerinden alınmış da oralara verilmiş gibi gayz ve hasetleri tezâyüd ediyor ancak Muhbir ve Hürriyet gazeteleri çıkalı işin doğrusunu anlamağa başladılar.*[263]

Fakat ona göre, bu içtimâî, iktisadî, idari ve siyasî bozulmalar hükümet adamlarının yapmış oldukları politikalardan kaynaklanmaktadır. Bundan dolayı devlet böyle bir kaos ortamının içerisindedir.

Ziya Paşa'nın sözlerine karşılık Sultan Abdülaziz hazinenin ve halkın durumunu izah etmeye çalışır; hazinenin darlığından dolayı, halkın sıkıntı yaşadığını, maliye nazırının iş konusunda çaba sarfettiğini ve ümit ederek darlıktan ferahlığa çıkmayı umar. Ziya Paşa bunun tatlı bir arzu olduğunu söyler ve devam eder. Bâb-ı âli'nin yalnız sefaretlere hoş görünmek adına bazı işleri gevşek tuttuğunu ve bunun da hazineye zararı olduğunu belirtir. Bunlar; Girit meselesidir ve bu olay hazinenin iki milyon kese zararına neden olmuştur. Bir diğer olay ise Şam meselesinde Fransa İmparatoru'na iyi görünmek için sekiz yüz bin kese tazminat vermeyi kabul edilmesi ve Fuad Paşa gibi mesned-i ikbâlde bulunan bir zat kendi marifet ile bil-beyandört yüz bin kadar keseyi hazineden aldığını ve bir masraf defteri vermeye tenezzül etmediğini söylemiştir.

> *Sadrazam hazretlerinin hoşlanmadığı bazı adamları nefyeder gibi doldurmak veyahut sefâretlere karşı ıslahat icra ettik demek için vilayetler, meclisler teşkil ve açıktan maaşlar tahsis ederse ve biz de demir yolu yaptık demek için müceddeden senevî yetmiş bin kese zamân-ı ta'ahhüdünden pervâ etmezse ve keza bunlara Mâliye Nâzırı ne yapsın?*[264]

[263] Ziya, 14.
[264] Ziya, 14, 15.

Söz padişaha geçer ve Sultan; memleketin, hazinenin ahvalini, Avrupa'nın, teba'anın efkârını ve Mısır meselesinin sebebini anladığını söyler. Bunların sahîhen ve kat'iyyen ıslahı için ne makule esbâb hatırına gelir der. Bunun üzerine Ziya Paşa; Padişaha, bu durumların ıslahına kesin olarak karar verip vermediğini sorgular ve kararı ne olursa padişahın buna itimat edip etmeyeceğini sorar. Padişah'ta; evet diyerek onaylar.[265]

Ziya Paşa, Ali Paşa'nın görevden alınmasını hatta Kıbrıs mutasarrıflığına gönderilmesini belirtir. Sultan Abdülaziz, Ziya Paşa'ya, sen de bilirsin ki ben bu zatı tab'an sevmem lâkin Avrupa'da çok itibarı olduğundan, politikada işe yaradığından ve şimdi görevden alınırsa Avrupa'da tesirinin kötü olacağını ve buradaki sefaretlerin razı olmayacağını, bu sebeplerden dolayı onu, görevden alamayacağını dile getirir. Bu sözler karşısında Ziya Paşa, "Avrupa devletleri ne Ali Paşa'yı tanır, ne filan paşayı iltizam eder. Onların nazar-ı itibarları burada cereyan eden ahvâl-i umûmiyyeye ma'tufdur." *"Avrupa'da adı söyleniyorsa o da sizin ona giydirmiş olduğunuz kisve-i ikbalden nâşidir ki, hakikatte o rağbet ona değil belki Zat-ı şahânenizedi."*[266]" O hil'at-i ikbâli herhangi bendenize giydirseniz, Avrupa ona da öteki kadar itibar eder, der ve devam eder, buradaki sefaretlere gelince, hukuk-ı düveliyye iktizasınca hiçbir devlet âharının umûr-ı dâhiliyesine müdahaleyehakkı yoktur." *"Ne demek, siz bir hizmetkârınızı kullanmamak istersiniz de ona sefaretler razı olur mu, olmaz mı diye düşünürsünüz."* Diye serzenişte bulunur.

Ziya Paşa sözlerine devam ederek, Avrupa devletlerinin bu olaya karışacak olmasının abartıldığını böyle bir şey olmayacağını belirtir ve Ali Paşa'yı kötülemeye başlar; "Politikada işe yarıyor dediniz, acaba hangi meselede böyle bir kerameti görüldü, işte Belgrad kaleleri bu zatın sayesinde elimizden çıktı. O kadar top mühimmat ve yapı da beraberinde gitti. Hani kalenin burcuna Sırp bayrağı ile Rum bayrağı da çekilecekti. Hiçbir defa görülmedi. İşte Cidde işte Şam, işte Girit bu meselelerinin hangisinde Ali Paşa'nın Avrupa'daki haysiyet-i zâtiyyesi işe yaradı? İşte şimdi de Mısır belası meydana çıktı. Ali Paşa'nın Mısır'dan aldığı paraları Avrupa'lı bilmiyor mu? Yoksa Mısır valisi unuttu mu?"

[265] Ziya, 16.
[266] Ziya, 17.

Ve valinin Avrupa'daki memurları kapı kapı dolaşıp, Mısır idaresinin istikrâzât-ı hâriciyyeden aldığı parayı devletin vükelâsına bezl ettiğini söylemiyorlar mı? Ancak bunun dalı budağı pek çoktur. Ekser memurlar onun çırağıdır. Hattâ benim hizmet-i mahsûsamda bulunanların birtakımı bile hakikatte ona hizmet ederler. Sonra bunların entrikalarıyla birçok uğraşmalı.[267]

Sözlerine kızgınlıkla devam eden Ziya Paşa, Sultana; "Siz padişah mısınız? Yoksa onun esiri misiniz der. Onun hizmetini üzerine alan birtakım hain ve münafıkları bilerek niçin hizmet-i mahsûsanızda tutar ve her işinizi onların eline bırakırsınız? Bunların def'inde mahzûr nedir acaba? Ali Paşa size gücenir de, tahtan mı indirir, yoksa Avrupa'ca bir fesat eder de i'lân-ı harp mı ettirir? Hayır hayır, bunların hiç birisi onların elinden gelmez. Bütün bu korku ve hayaller onun taraftarlarının sizi korkutmak ve işe karıştırmamak için yaptıkları faaliyetlerdir. Siz padişahsınız, Ali Paşa aciz hizmetkârınızdır. Efendi hizmetkârından korkarsa, hiçbir işi istediği gibi göremez. Müddet-i ömrü esaretle geçer." Diyerek sözlerine son verir.

Ziya Paşa'nın, Ali Paşa'yı uzunca eleştirmesinden ve memleketin sorunları, bizzat dile getirmesinden sonra bir nebze de olsa fikri biraz yumuşayan Sultan Abdülaziz; "Bu adamı def 'etsek yerine kimi getirmeli? Meydan da bulunanların halleri ma'lûm" der. Ziya Paşa: *"Onun yerine bir sırık hamalı getirilse, elbette ziyade mazarrat edemez"*[268] der. Ali Paşa'yı azletmesini ve sadaretten alıp başka bir makama vermemesini aynı zamanda da, İstanbul'da da bırakmamasını söyler, çünkü burada kalırsa bu durumun devlete zarar vereceğini belirtir. Bunun üzerine padişah söyle yerine kim münasiptir der. Ziya Paşa bu makama gelecek kimsenin sahip olması gereken nitelikleri sırasıyla anlatır; "Vükela sınıfından olmasına gerek yoktur. Asrın, dönemin ve devletin ahvalini iyi bilmelidir. Azlinden korkmaz ve yorulmaz olmalıdır. Hakkında yapılan garazkârane isnatlara ve rütbesinin küçüklüğüne bakılmamalıdır" der. Uzun süren çabanın ardından nihayetinde Ziya Paşa, Sultan Abdülaziz'i ikna eder. Padişah, Ali Paşa'nın konağına gitmesini, mühr-i sadareti ondan almasını belirtir. Hemen bir saat içinde de Kıbrıs'a gitmesi gerektiğini ve bizzat bu işle Ziya Paşa'nın ilgilenmesini söyler. Ziya paşa hemen Ali Paşa'nın konağına gider. Konağa gittiği vakit orda bulunanlardan birine Ali Paşa'nın nerede olduğunu sorar ve onun peşine düşer. Hemen akabinde ise yanında kimlerin

[267] Ziya, 17.
[268] Ziya, 18.

olduğunu sorar. Bu kişiler; zaptiye Müşiri Hüsnü Paşa, Saib Bey, Vehbi Molla'dır. Onların bulunduğu ortama girecekken konuşmalarına kulak misafiri olur. Yeni Osmanlılar ve Hürriyet gazetesinin bahsi geçmektedir. Hüsnü Paşa; artık onların yılı bitti. Sayenizde gazetenin de önü alındı hiçbir nüshanın geldiği yok. Sonra kimin konuştuğunu anlamaz o ses ise; nasıl geldiği yok hatta 66 nüshasını dün gördüm (özr-i ne'âme) unvanıyla bir mufassal makale vardı. Yine ağızlarına geleni söylemişler. Bunları susturmanın veya memalike almamanın bir çaresini bulmalı. Bu da size düşer demiştir. Bu sözlerin üzerine Ziya Paşa, içeri girmiştir.[269]

Ziya Paşa, Ali Paşa'nın kusurlarını uzun uzun dile getirme fırsatı bulmuştur. Ali Paşa'ya; "Bendenizi ansızın görmekle şaşırdınız. Lakin bazen insanın tasavvurundan geçmeyen şeyler olur. Mesela kulunuzu Kıbrıs'a memur buyurduğunuzda, bu belayı def ettik diyerek ne kadar memnun ve bahtiyar oldunuz. Sonra Avrupa'ya kaçtığımı duyunca ne kadar canınız sıkıldı diyerek hemen Ali Paşa'yı suçlayacağı konulara giriş yapar; Mesela Mısır meselesinin bu hale bulacağı hiç hatır-ı devletinize gelir miydi?" diyerek Mısır konusunda yaşanan sıkıntıları anlatır. Daha sonra devletin geçmişte ve şimdiki durumu hakkında değerlendirme yaparak Ali Paşayı suçlamaya başlar.[270]

"Siz yirmi beş yıldan beri şu devletin en büyük makamlarında bulundunuz. Özellikle Reşid Paşa'nın vefatından sonraon üç yıldır ki bilârakip mesned-i ikbalde murabba'-nişin-i istiklâl oldunuz. Demektir ki siz her işte merci'i ârâ ve merkez-i icrâ idiniz. Yirmi beş yıl mukaddem Ulah-Buğdan'nın Devlet-i Aliyye'ye irtibâtı nasıldı? Şimdi ne haldedir? Yirmi beş yıl evvel Sırbistan ne idarede idi, şimdi ne sûrete girdi? Belgrat ve tevâbiâtında sakin iken, mallarınız tazmîn olunacak diyerek on bin hâneden mütecâviz nüfus-ı İslâmiyyeyi hâne ve emlâk ve akârını ve hatta levazimât-ı beytiyyeye varıncaya kadar, her şeylerini bıraktırarak hicret ettirdiniz. Bu hâneler ne oldu? Yirmi beş yıl önce Devlet-i Aliyye'nin Avrupa'daki itibarı ne mertebede idi bugün ne dereceye tenezzül etti? Yirmi beş yıl mukaddem hazinenin, bir akça harice borcu yoktu. Me'murîn ve asâkir ve sâir erbâb-ı vezâif muhessesâtını vakit ve zamanıyla alırlardı ve hazinenin vâridâtı şimdikinin nısfı derecesinde idi şimdi ise hazinenin borcu yüz milyon liraya çıktı. Ve vâridâtın hemen nısfını fâize

[269] Ziya, 24.
[270] Ziya, 25.

veriyor. Vergilere zam verilerek ve halkın medâr-ı hayatı olan tuza varıncaya kadar inhisar altına konularak, yeni yeni rüsumat ihdasıyla varidat üç milyon keseyi tecavüz ediyor. Cihan dilenci oldu, asker aç çıplak kaldı. Yirmi beş yıldan beri bu devlet sizin ve sizinle hem-efkâr bulunanların elinde kalarak, şu kadar fark etti. Hâlbuki hem efkâr dediğim zâtlarıncümlesi size musahhar ve meshûr idiler. Bu fark ve tenezzülün sebebi ne olabilir."[271] Diyerek Ali Paşa ya soru sorar. Ali Paşa hemen kendini savunmaya başlar; "Politikadaki değişmelerin Avrupa'nın zorlamasıyla meydana geldiğini maliyenin durumunun ise, cennet mekân Abdülmecid Han'ın zamanında icra edilen ve hala devam eden saray sefahatının âsârıdır. Demiştir. Bu sözler üzerine Ziya Paşa hemen cevap verir;

> *Politika umurundaki tahavvülât, bütün Reşid Paşa'nın vefatından sonra meydana geldiğinden, besbelli onun vefatından evvel Avrupa yokmuş yahut varmış, memleketeyn ve Sırp meseleleri Reşid Paşa zamanında da vardı kaç defa memurlar gönderildi, şöyle böyle yapıldı. Lakin bir zamanda hukuk-ı saltanata halel getirilmedi. Maliye hususunda dahi, vâkıa o asırda çok sefahetler edildi, kaç defa hazine-i hassadan maliyeye borçlar devrolundu. Ancak bu padişahın zamanında onların birisi olmadı. Bununla beraber padişahı mağfurun hîn-i vefatında hazine-i maliyeye bıraktığı düyûn ile, bir de ondan sonra bugüne kadar edinilen borçların yekûnuna bakıldıkta, hani o asrı sabıkın sefahâtıyla beraber bir de Kırım muharebesi gibi bir beliyye-i uzmâya sürüklenmişken, yine şu sekiz sene zarfında edilen borçlar akıllara hayret verecek derecede değil midir.*[272]

Ali Paşa, bu sözlere karşılık; Sizin öteden beri bana düşmanlığını var bundan dolayı her hareketim size çirkin görünür. Eğer işin içinde bulunsaydınız bu sözlere gerek kalmazdı. Demiştir. Ziya Paşa ise vakti zamanında işin içinde bulunduğunu ve her şeyin farkında olduğunu belirtir. Sonra Ali Paşa'ya dönerek size iki soru soracağım lütfen doğru cevap verin demiştir. Bunlardan ilki; "Yirmi beş yıldan beridir devletin kademesinde bulunuyorsunuz. Elbette hal-i umumiye sizde bir itikad hasıl olmuştur. Yani devletin bekası size göre mümkün müdür, değil midir? Ali Paşa hemen cevap vererek değildir der. Ziya paşa; Mademki devletin bekasından ümidiniz yok neden kendi elinizle vefat etmesini bekliyorsunuz diyerek kızar.[273] Ali Paşa ise kendini haklı çıkarmaya çalışarak; ne yapalım sebep ben değilim. İşte padişah, işte Avrupa işte millet, işte Rusya. "Ben bunların arasında hüsn-i idare ile bir müddet

[271] Ziya, 27, 28, 29, 30.
[272] Ziya, 30.
[273] Ziya, 30.

daha süründürmek hizmetine çalışıyorum. Çoluk çocuk sahibiyim, geçineceğim esnaflık edemem gerçekten bende usandım hem çalışıyorum hem de mazhar-ı lanet oluyorum lakin hamiyyetim bırakmıyor devlette adam yok"[274] Söz Ziya Paşa'ya geçer; "Efendim sebep ben değilim diyorsunuz peki kimdir? Der daha sonra Ali Paşa'ya karşı tekrar kusurlarını söylemeye başlar. Bunlar; "Devrin ünlü dedikodularından biri olan Ali Paşa'nın babasınınmış gibi göstererek devlete ait bir mülkü hazineye yüksek fiyatla satması, bununla beraber yanan evini kargir olarak yaptırması ve masraflarını devlet hazinesinden karşılaması, yakınlarına iltimas geçmesi, ahaliye ağır vergiler yüklemesi, maaşların ödenmemesi, yolsuzluklara neden olunması, liyakatli kişilerin önünün kapatılması gibi sadrazamlık makamına uygun olmayan hareketlerdir.[275] Bu sözlerin hemen akabinde, Ali Paşa'ya azlini söylemiştir.[276]

Nihayet elleri titreyerek koynundan mühr-i hümâyûnu çıkarmağa uğraşırken vapurda yalının önüne yanaştı. Zât-ı âlî bununla bil-cümle ümid ve inşirah bulup 'galiba elçilerden biri geldi' dedi. Bende 'hayır elçi olmamalı, bu vapur memuriyet-i cedidenize îsal için hizmet-i aliyyenize tahsis buyurulmuştur' dedim.[277]

Ali Paşa sadece sadaret makamından azledilmediğini aynı zamanda sürgüne gönderildiğini de anlar ve ağlamaya başlar. Ziya Paşa ise hayır efendim der sürgün değil size Kıbrıs Mutasarrıflığı uygun görüldü, oranın hali için direyâtkar bir memur olarak beni uygun görmüştünüz. *"Dirâyetçe ve kıfâyetçe sizin bendenize rüçhânınız olduğundan ve Girid'de adaların ahvaline vukuf-ı tammeniz görüldüğünden, zât-ı devletinizden elyak kimse bulunamadı."*[278] Ali Paşa, Ziya Paşa'nın ayaklarına sarılıp, ben ettim sen etme diyerek yalvarır. Ziya Paşa eğilir onu yerden kaldırır. Bu esnada yanına biri gelir ve Ali Paşa'yı kötülemeye başlar; onun yanında olmasını bulunduğu makamı muhafaza etmek için olduğunu söyler. Bu kişinin Hüsnü Paşa olduğu anlaşılır. Bu konuşmaya Ali Paşa'da dâhil olur ve Hüsnü Paşa'ya:

> *Behey kâfir-i nimet senin Selanik ve Manastır ve Bursa valiliklerinde ettiğin habâsetleri örtüp, nihâyet Yeni Osmanllılar'ın men-i neşriyâtını ta'ahhüd ettiğin cihetle Zaptiye müşirliğine nasb eden ben değil miyim? Ve*

[274] Ziya, 31.
[275] Tek, "Düşlerin Yorumu'ndan Ziya Paşa'nın Rüyâ'sına: Bir Savunma Mekanizması Olarak 'Fantezi' ", 32.
[276] Ziya, 29.
[277] Ziya, 34.
[278] Ziya, rüya, 36.

hâlâ bu memuriyette de yevmiye zuhûra gelen bin türlü uğursuzluklarını ketm ile muhafazaya çalışan ben değil miyim?[279]

Hüsnü Paşa hemen devreye girerek kendini savunur; "Efendim size tapınmayı siz kendi kerametinizden mi sandınız, sizin bu devlete bu millete ettiklerinizi kimse bilmez, herkes sizinle ittifak eder mi sandınız memurların size itaat etmeleri acizliklerindendir. Yoksa her birinin içinden kan gider. Beni zaptiye müşirliğine getiren benim liyakatimdir. Siz değilsiniz." Bu arbedelerle yalının sofasına gelindi daha sonra bekleyen vapura bindiler. Ali Paşa tekrar Ziya Paşa'ya yalvarmaya başlar. Aynı cümleleri yine kurar "Evladının başı için benim canıma kıyma ben ettim sen etme eğer bana acımazsan evlat ve ıyalime acı merhamet et" diye konuşur. Ziya paşa bu sözler üzerine onu teselli etmeye başlar kendi de bir an için çektiklerimi unuttum der.

Asr-ı ma'delet-hasr-ı mülûkânede kimse kimsenin canına kasdedemez ve herkes sizin mayanızda olamaz. Siz kendinizden ez'af olana galebe ile iftihar edersiniz. Lâkin bunun aksi olarak, kendimden âciz olanlarla uğraşmayı nefsime zül görürüm. Hayır efendim, emin olunuz ben o zebunu-küşlerden değilim. Benim için en lezzetli şey siz makâm-ı iktidarda bulunmadığınız halde sizinle güleşmektir.[280]

Bu sözler üzerine vapur saraya yaklaştı, Ziya Paşa, vapurdakilerle veda edip kayığa bindi. Vapur ise Akdeniz'e doğru yol almaya başladı. Bir süre arkasından bakan Ziya Paşa, kendi kendine söylenmeye başladı;

İşte devletin vücudunda yerli yakı gibi mûcib-i ızdırab olan illet zâil oldu. Padişah taht-ı esaretten ve millet-i Osmaniyye tılsım-ı nuhusetten kurtuldu. Bundan sonra Abdülaziz Han padişahtır. Ve çekilen belaların asıl sebebi kimmiş, bütün âlem anlar. Padişah dahi kuvvet-i hilâfetinin hüküm ve vüs'atini şimdi görüp, teba'asına kendini sevdirmekteki lezzeti duyar ve Ziya'nın da âyâr-ı sıdk u ihlâsı anlaşılır.[281]

Bu esnada saray-ı hümâyunda paşa dairesine yaklaşır. Mühr-i hümayunu teslim etmek için Sultan Abdülaziz'in yanına gider ve teslim eder. Bu sırada kendisi de uyumuş olduğu bankta birinin kendisini dürtmesiyle uyanır.[282]

[279] Ziya, a.g.e. rüya, 37.
[280] Ziya, a.g.e. rüya, 38
[281] Ziya, 39.
[282] Ziya, 39.

Ziya Paşa, rüyasında düşündüğü, öngördüğü sistemi siyasî ve idari teklifini detaylı bir şekilde anlatmış, bu fikri padişaha kabul ettirmek istemiştir. Devletin ahvalini iktisadî ve içtimâî pencereden değerlendirip sorun ve sebepleri bulmaya çalışmıştır. Bununla beraber ona göre, bu iktisadî ve içtimâî sorunların tek bir sebebi vardır. O kişi ise Ali Paşa'dır. Çünkü memleketin görünümü ve dış dünyaya yansımalarını kendi çerçevesinden anlatmıştır. Avrupalılar, tarafından devletin nasıl çöküntüde görüldüğü, Rusya korkusundan dolayı ses etmediklerini belirmiştir. Rumeli'nin her tarafının yabancı casuslarla dolu olduğunu, Anadolu'yu ise bir yangın yerine benzetmektedir. Daha sonra İstanbul'daki olaylardan ve ekonominin kötülüğünden, bahseder. Mısır meselesine de değinen şair bu konuda padişahı suçlar ve konunun bu derece uzamasındasultanı haksız görür. Bunun üzerine padişah bütün bu olayların sebebini anladığını ve bunların ıslahı için ne gerektiğini sorar. Ziya Paşa'ya göre, bu kargaşa ve düzensizlik ortamının müsebbibi Ali Paşa'dır ve o görevden alınırsa tüm bu olan olayların düzeleceğini söylemektedir. Devlet iktisadî ve içtimâî çöküntü yaşamaktadır. Bununla beraber maliyenin bozulduğu ekonominin kötü olduğu ve devletin yaşadığı buhranın yabancı devletler tarafından görüldüğü açıkça belirtilmiştir. Bu durumunu da tek çözümü Ali Paşa'nın görevden alınmasıdır. Ziya Paşa, Ali Paşa'yı görevden alırken onun, hata ve kusurlarını yüzüne karşı söylemiş ve yaptığı hareketlerin Sadrazamlık makamına uygun olmayan tavırlar olduğunu belirtmiştir.

Ziya Paşa'nın gördüğü rüya Sultan Abdülaziz ve kendisi arasında sohbet havasında ve soru ve cevap şeklinde ilerlemiştir. Kendi düşüncelerini Sultan Abdülaziz'le paylaşmış onu devletin yaşadığı buhrandan hem haberdar etmek hem de bu durumun sorumlusunu söylemek istemiştir. Padişaha birebir kendini arz etme imkanı bulan Ziya Paşa her konuyu detaylıca verip anlatmıştır. Bununla beraber bahsettiği hususlarda bizzat kendi arzu ve isteklerinin yattığı görülmektedir. Rüyasını bu çerçevede işlemiştir. ÖrneğinSultan Abdülaziz, sadaret makamına kim getirilmeli diye sorduğunda, Ziya Paşa'nın saydığı tüm özellikler kendisinde mevcuttur. Bundan dolayı hayatı boyunca gelmek istediği makam olan sadrazamlık için kendisini işaret ettiği söylenebilir. Şair, esas arzusunu örtük bir şekilde dile getirme fırsatı bulduktan sonra siyasî fikirlerini de ortaya koymuş; sadaret makamının lüzumlu olduğunu belirtmiştir. Bir millet meclisinin kurulması ve vükelaya padişahın riyaset etmesi

gündeme getirilmesi, gerektiğini belirten eski bürokrat, tekrar aynı konuya dönerek meselelerin çözümünü Sadrazam Âli Paşa'nın azline bağlamıştır.[283] Aynı zaman da Kıbrıs'a gönderildiği vakit burada çeşitli sıkıntılarla karşılaştığı için içinde biriken öfkeyle Ali Paşa'yı da buraya göndermek istemiştir. Bununla birlikte Ali Paşa'ya karşı tüm kusur ve hatalarını söylemiş ve bu durumda Ali Paşa'nın arkadaşlarının yanında olmuştur. Giriş kısmında açıkladığımız üzere, Freud'un, rüyayı tanımlarken bahsettiği husus, Ziya Paşa'da kendini göstermektedir. İnsanın kendi arzu ve isteklerini baskı altına aldığı fakat dışarıya yansıtmadığı düşünceler, rüyalar ile kendini açığa çıkarmıştır.

3.4. Âyetullah Efendi'nin Rüyası Ve Düzene İlişkin Teklifi

Mehmed Âyetullah Bey, 25 Mayıs 1846'da Kahire'de doğdu. Babası, Abdüllâtif Suphi Paşa, dedesi ise ilk Maarif Nazırı olan Abdurrahman Sami Paşa'dır. Abdüllâtif Suphi Paşa'nın büyük oğludur.[284]Abbas Paşa'nın Mısır valiliğine getirilmesi üzerine babası ve dedesiyle birlikte İstanbul'a gelmiştir. Bu esnada Mehmed Âyetullah, henüz üç yaşındadır. Özel hocalardan ders alarak yetişir. Ders aldığı hocalardan biri ise Dr. Mordtmann'dır. Mordtmann, Mehmed Âyetullah Bey'e felsefe, tarih ve hukuk dersleri verir.[285] Ziya İnan, Mehmed Âyetullah Bey'in "Fransız mürebbiyelerin elinde" büyüdüğünü ifade eder. Bu sayede Fransızcayı mükemmel denilen bir düzeyde öğrenir.[286] Âyetullah Bey, her yönüyle olağanüstü bir ailenin ve eğitimin ürünü idi. Babası Subhi Paşa'nın konağı doğulu olduğu kadar batılı ünlü âlimleri barındıran bir edebiyat ve sanat hamisi olarak ün kazanmıştı. Bu gelenek Âyetullah Bey'in dedesi Abdurrahman Sami Paşa ile başlamış, babası tarafından devam ettirilmiştir. Herhangi bir konuda otorite olan birisinin, Suphi Paşa'yı ziyaret etmeden İstanbul'dan geçmesi düşünülemezdi. Âyetullah Bey; böyle bir atmosfer içerisinde, Doğu kültürü kadar, sağlam bir Batı kültürünü de tahsil imkânını elde etmişti. Âyetullah Bey'i siyasî muhalefet saflarına katan, bu kültürel

[283] Tek, "Düşlerin Yorumu'ndan Ziya Paşa'nın Rüyâ'sına: Bir Savunma Mekanizması Olarak 'Fantezi'", 237.
[284] İbnülemin Mahmud Kemal İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1969, I, 139.
[285] Mardin, 261.
[286] Korkmaz, 19.

arka-plan ve özellikle kendisinin Napoleon'un başarılarına (Fransa'nın restorasyonu konusunda dikkati çekecek şekilde tasvir edilen radikal nitelikli bir tavra) olan hayranlığı idi.[287]

Sami Paşa ve Suphi Paşa'ların konakları zamanın birer ilim akademisi sayılacak şekilde bilim ve sanat insanları buraya akın ederdi. Doğunun ve Batının tanınmış bilginlerine sığınak ve karargâh olmaktaydı. Mirza Safa'lar, Hoca Abdülkerim'ler, Doktor Mortman'Iar; Hindistan'dan, Pencap'tan, batının en uzak bölgelerinden gelmiş bilginler ilim ve sanat üzerine düzenledikleri açık oturumlar ve tartışmalarla o konaklara birer üniversite havası vermişlerdi. O günlerin en başta gelen gerçek aydınlarından biri olan Sami Paşa, bütün bu tartışma ve açık oturumları zevkle yönetirdi.[288] Konak, genç aydınlar arasında mektep görevini yapmaktaydı. Konağın en mühim müdavimleri arasında gençlerden Namık Kemal, Ali Suavî gibi ilerde birinci Jön Türklerin timsali olacak olanlar da vardı. Sami Paşa görünüşte şarklıdır, fakat oğulları ve torunlarını Batı usulüyle yetiştiriyordu. Bu konağa Batı'yı getiren Âyetullah Bey olmuştur. Genç Osmanlılar Cemiyetinin en faal ve mücadeleci ruhları olan Namık Kemal, Ali Suavî ve konağın sahibi Âyetullah Bey burada yetişti.[289]

Âyetullah Bey, 1861 yılında, babasının etkisiyle Defter-i Hakanî kalemine kâtip olarak girer. Divân kalemleriyle Bâbıâlî Tercüme Odası'nda bir süre çalıştıktan sonra babası Abdüllâtif Suphi Paşa'nın Tahrîr-i Emlâk Komisyonu Reisi iken kurduğu Tahrîr-i Emlâk İdaresi'nde Tahrîr Kalemi Müdürü görevine getirilmiştir. Daha sonra da Şûrâ-yı Devlet Muavinliği'ne kadar yükselmiştir. Âyetullah Bey, bulunduğu dönemin içtimâî ve siyasal olayları ile yakından ilgilenmiştir. 1867'ye kadar Tasvîr-i Efkâr gazetesinin matbaasına devam ederek Namık Kemal, Ziya Paşa ve Ebuzziya Tevfik'in etkisinde gazeteciliğe başlamış, arkadaşı Musullu Sami Bey ile birlikte yine 1867 yılının Mayıs ayında Utârid gazetesini beş sayı ancak çıkarabilmiştir. Daha sonra Filip'in sahibi olduğu 1875 yılında Vakit gazetesinde başmuharrir olarak yazılar yazmıştır. Başmuharrir olarak yazı yazdığında henüz otuz

[287] Mardin, 20.
[288] Tevfik, 75.
[289] Yazıcı, 50

yaşına varmamıştır. Kısa bir sürede döneminin en önde gelen gazetelerinin birinde yazı yazması yazarlığı konusundaki yeteneğini gösterir.[290]

1867'den yani İttifâk-ı Hamiyyet Cemiyeti faaliyetlerinin ortaya çıkması ve bir süre gözaltına alınmasından 1875'e kadar geçen sürede devlet memurluğu görevinde bulunur. O dönemde devlet memurlarının gazetelere yazı yazmasının hoş görülmemesi ve ailesinin çeşitli devlet görevlerinde bulunmasının etkisiyle Vakit gazetesinde de yazı yazmayı terk eder. Mehmed Âyetullah Bey, 1876 yılında Tuna Vilâyeti Mektupçuluğuna atanır. 1877 yılında, Edhem Paşa'nın Sadrazamlığı sırasında Erzurum vilayeti mektupçuluğuna tayin edilir. Erzurum'a tayin edilmesi, onu derinden üzer.[291]

Âyetullah Bey'in Yeni Osmanlılar ile bağlantısı ise, 1865 yılına dayanmaktadır. Yeni Osmanlılar Cemiyeti, Mustafa Reşîd Paşa'nın Gülhâne Hattı'yla başlayan kanun fikrinin daha ileriye götürülmesi ve devlet düzeninin yarı-demokratik unsurlarla işleyişini sağlamak amacıyla örgütlenen ilk siyasî teşekküllerdendir. Yeni Osmanlılar Cemiyeti, dış borçlanmanın arttığı, Girit İsyanı, öteden beri süregelen Mısır Sorunu, Eflâk-Boğdan'a muhtariyet verilmesi, Balkanlardaki Osmanlı kale/karakollarının yıkılması veya tahliye edilmesi gibi bir ortamda kendine yer edinmeye çalışmıştır. Ülkenin içinde bulunduğu zorluklar ve karışıklıklar karşısında Bâbıâli, Hariciye ve Mabeyn Kalemleri gibi dönemin sorunlarının yansıdığı çevrelerde çalışan gençler Osmanlı ülkesi ve Avrupa'da ortaya çıkan yeni gelişmelere kayıtsız kalmamış ve bu durum için bir şeyler yapılması gerektiğinidüşünmüşlerdir. Bu gençlerden olan Mehmed Âyetullah Bey ve arkadaşları, Avrupa'daki siyasî rejimleri Osmanlı ülkesine tatbîk etmek ve çöküşün önüne geçebilmek maksadıyla "İttifâk-ı Hâmiyet" adını verdikleri gizli bir cemiyet kurmuşlardır.[292] 1865 yılında Belgrad ormanında toplanan gençler vatanın, milletin refahı ve huzuru için bu kargaşa ortamına son vermek adına bu durumu kalemle çözmeye çalışmışlardır. Bunu da eserlerinde ve çeşitli gazetelerde dile getirmişlerdir. Kimi zaman da içsel bir iletişime ihtiyaç duyan gençler çözümü rüya üzerinden anlatmaya ve sunmaya çalışmışlardır. Âyetullah Bey de bu geçlerden biridir. Kendisi

[290] Korkmaz, 23.
[291] İnal, 140
[292] Korkmaz, 25.

de diğer Jön Türkler gibi rüya mefhumunu kullanmıştır. Nitekim baskılanmış ve arzulanan istekler vardır. Bunu da rüyada anlatmak istemişlerdir. Âyetullah Bey'in, rüyası ise biraz daha farklılık göstermektedir. Onun gördüğü rüya, öteki dünyadadır ve burada Reşid Paşa ve Kıbrıslı Mehmed Paşa yargılanmaktadır. Muhtemeldir ki onların yaptıkları haksızlıkları ve adaletsizlikleri, düşünen şair bunu kendi penceresinde anlatmış ve kendi çerçevesiyle yargılamıştır.

Bahse konu olan rüya ise şöyledir;

Mehmed Âyetullah Bey, bir gece kendi kendine düşünüp uyumaya çalışırken gözünün önündeki eşyalar aniden kaybolur ve kendisini bir mezarlık içinde bulur. İki saate yakın mezarlığın dehşeti içinde bekledikten sonra bir ses duyar; bu ses kendisine "Ey fani eğer hakiki âlemi yerinde görmek istiyorsan beni takip et!" diye seslenir. Sesin geldiği tarafa dönen Mehmed Âyetullah Bey, bir çukurun açıldığını ve içinden rûhâniî bir şahsın çıktığını görür. Hayretler içinde kalan Mehmed Âyetullah Bey, gördüğü manzaranın dehşetinden ötürü bir süre sessizce bekler. Bunun üzerine o "şahs-ı rûhânî" neden böyle şaşkınlık içinde durup kaldığını söyler, Mehmed Âyetullah Bey de bulunduğu yerin neresi olduğunu ve hakiki âlemin ne olduğunu sorar. Rûhânî şahıs, kendisinin sadece ruhen geldiğini söyler ve kendisinin de bedenini terk ederek yalnız ruhuyla gösterdiği mezara girebileceğini söyler. Aynı zamanda gördüğü o rûhânî şahıs, ona kendisini yeniden dünyaya ve bedenine iade edeceğini söyler. Mehmed Âyetullah Bey, bir an tereddütte kalır, fakat daha sonra mezarın içine girer.[293]

Mezarın içine girdiğinde karanlık bir âlemle karşılaşır, iki kişi üzerindeki elbiselerini çıkarır. Hemen akabinde şimşek çakar gibi olur aniden başka bir âlemde olduğunu söyler ve beş duyu organı hissini kaybettiğini; ancak yeni bir algılama şekli hissettiğini ifade eder. Bu esnada elinde kalan bir avuç toprağın tekrar dünyaya gönderileceğinin işareti olduğunu anlatır. Ahiret âleminde iyice dolaşıp gördüklerine hayran kalan Mehmed Âyetullah Bey, kendisini mezara davet eden şahıs tarafından kalabalık bir meydana götürülür. Burası mahşer olup iyi ve kötülerin ayırt edilip herkesin ceza veya mükâfatını alacağı yerdir. Kendisinin de gelecekte buraya geleceği bildirilir. Bu meydanda iki büyük kapı vardır. Birisi cennet; öteki ise

[293]Mehmed Âyetullah Bey, *Âyetullah Bey'in Rüyası,* İBB, Atatürk Kitaplığı, 4,6.

cehenneme açılır.[294] Başka bir tarafa bakan Mehmed Âyetullah Bey, öte tarafta başka bir kapı daha görür. Üzerine bir terazi asılmış ve iki büyük dürbün konulmuş kapıdan beraber geldiği şahısla girer. Karşıda büyük bir konak görürler ve bu konağın üzerinde *"Hak yücedir, ondan üstün ve yüce hiçbir şey yoktur"*[295] anlamına gelen ve hadis olan *"El-hakku ya'l u velâ yu'lâ aleyh"*[296] ifadesi ta'lik hattıyla yazılıdır. *"Kasrın ne olduğunu sual eylediğimde şahsi ruhani (burası mahkeme-i kübradır) İçeriye girip seyir edelim orada ahvali dünyaya dair çok malumat alırsın dedi."*[297]

Mehmed Âyetullah Bey ve şahs-ı rûhânî, mahkemeden içeri girip birkaç yargılamaya tanık olurlar. Bu esnada mahkemede bulunanları tanıdığını ifade eden, Mehmed Âyetullah Bey,

> *Birincisi merhum Reşid Paşa, ikincisi Fuad Paşa üçüncüsü Ali Paşa dördüncüsü Kıbrıslı Mehmed Paşa fakat Kıbrıslı Mehmed Paşanın orada bulunduğuna taaccüp edip balada mezkûr meydan-ı tefriki niçin o bir cihete gönderilmeyip burada muhakeme altına alındı biz umumen ondan hoşnut idik diye sual ettim.*[298]

Yargılanacak olan kişileri saydıktan sonra Mehmed Paşa'nın neden orda olduğunu sorar. Bu söz üzerine şahs-ı ruhani onun burada bulunmasının şikâyet üzerine yani sanık olarak olmadığını sadece diğerlerinin mahkemesinden dolayı tanık olarak bu mahkemede bulunduğunu söyler. Hâkimlerin yüzlerinde nûr görüp hayret eder. Metindeki istiâreyle bunlar meleklere işarete etmektedir. Mahkeme salonu büyük bir daireden müteşekkil kubbeli bir salon olup savcılar sağda, sanıklar solda ve hâkimler de kapının önündeki yüksekçe bir yerde oturmaktadır. Zabıt kâtipleri de savcı ve sanıkların arkasında oturmaktadır.[299]

Mahkemenin işleyişinde farklı bir kapı fark eden Âyetullah Bey, kapının iki kez açılıp kapandığını ve her açılmasında bir nur ortaya çıktığını söyler. Yanında bulunan zat-ı ruhaniye o kapıdan girip orayı izlemek istediğini teklif eder fakat zat-ı ruhani; "oraya dâhil olmak için iki dünyada büsbütün tecerrüd ettikten sonra alim hakikatte birçok zaman kat-ı meratip eyleyip o makam-ı alinin hidmetinden olmak ve

[294] Korkmaz, 77.
[295] Korkmaz, 77.
[296] Âyetullah, 8.
[297] Âyetullah, 8.
[298] Âyetullah, 9
[299] Âyetullah, 9.

ehliyet ve liyakatınız bir mahkeme tarafından tasdik olunmak lazım gelir yoksa başka türlü mümkün değildir."[300] Dedikten sonra kendisine soru sormamasını söyler.

Mahkeme başkanı Ali Paşa'ya hakkında pek çok şikâyet olduğunu ve yapılan şikâyetlerin doğruluğunun kabul edip etmediğini sorar. Ali Paşa ise hakkındaki şikâyetlerin ne olduğunu ve iddiaları kimin öne sürdüğünü sorar bu sırada Kıbrıslı Mehmed Paşa gelir ve Osmanlı milleti tarafından vekâleten davaya gönderildiğini mahkeme başkanınca söylenir. Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa, Âlî Paşa'nın kendisini rakip olarak görmesi, Hüsnü Paşa gibi birinin peşine taktığı hafiyelerle saraya jurnallemesi ve saraydan uzaklaştırılması hadiselerinde hep parmağı bulunduğunu söyleyerek evinde azl edilmiş olarak oturduğu zaman dahi rahatsız edildiğini,[301] *"Bundan maksadınız ne idi ancak menfaati mahsusanınızın muhâfâzası yolunda cümlemizi kurban mı etmek istediniz.*"[302] Diyerek yaşadığı olayları mahkeme başkanına aktarır. Bu şikâyetten sonra Serdar-ı Ekrem Ömer Paşa da mahkeme meydanına gelerek elindeki dilekçeyi okur. Ömer Paşa kendisini ticaret mahkemesinde düzmece bir davayla yargılattığını ve kanûn hükümlerine uymayarak kendisine hakaret ettiğini söyler.[303] Mahkeme başkanı iddialar hakkında ne söyleyeceğini sorunca Ali Paşa, başını önüne eğerek acizlik ve miskinliğini itiraf etmeye mecbur olduğunu söyleyerek hakkındaki iddiaların doğru olduğunu ve suçluluğunu kabul eder. Bununla beraber, kendisiyle beraber suç işleyenlerin de yargılanması ve cezalandırılmasını ister ve kendisinden şikâyetçi olanlardan af diler. Mahkeme başkanı kendisini şikâyet eden Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa ve Ömer Paşa'ya sözü verir. Onlar da kendi haklarından vazgeçtiklerini ancak af ve mağfiretin yalnızca Allah'a ait olduğunu söylerler. Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa dava vekilliği yaptığı Osmanlı milletininhukukunu müdafaa ettiğini dile getirerek işlenen suçlarda Ali Paşa'ya ortaklık ettiği için Fûâd Paşa'nın da ifadesine başvurulmasını mahkeme başkanından ister.[304]

Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa, Âlî ve Fûâd Paşa'nın duruşmada hazır olduğu bir ortamda suçlamalalara;

[300] Âyetullah, 10.
[301] Korkmaz, 77.
[302] Âyetullah, 11.
[303] Âyetullah, 12.
[304] Korkmaz, 78.

Siz Devlet-i Âliyede yirmi sene kadar menâsıb-ı âliyyede istihdâm buyuruldunuz ve âhir vaktinizde beş altı sene kadar da kemâl-i istiklâl ile makâm-ı sadârette bulundunuz. Ve her arzu ettiğinizi icrâya muktedir idiniz. Bu müddetler içinde devlet ve millete nice muzır şeyler vukû' buldu. Niçin bunların önünü almağa sa'y ve gayret etmediniz? Bu fenâlıkların izâlesine himmet etmediğinizden başka milletin terakkiyâtına medâr olacak hiçbir teşebbüsâtta bulunmadığınız ve dâimâ erbâb-ı liyâkât ve ehliyeti birtakım erâzile tahkîr ettirdiniz?[305]

Sözleriyle karşılık vererek başlar. Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa'nın suçlamalarının odağında Âlî Paşa'nın Sadrazamlık zamanında verdiği kararlar ve izlediği politikalar olduğunu öne sürmüştür. Buna ek olarak Ali Paşa ve çevresini rüşvet yemek ve devleti zarara uğratmak da bulunmaktadır. Suçlamalar şöyle sıralanabilir:

1. Devlet hazinesi boşaltılmıştır.

2. Serdar-ı Ekrem Ömer Paşa'nın maaşı dahi çalınmıştır.

3. Devlet borçlandırılarak suiistimale uğratılmıştır.

4. Eğitim alanında bir adım atılamamıştır.

5. Diplomatlık unvanını alarak sadece kitâbetle devleti idare edeceğinizi sandınız.

6. Halkı yoksulluğa mahkûm ettiniz.

7. Belgrad kalesinin elden çıkmasına sebep oldunuz.

8. Avrupa'da güçlü devlet hangisi ise İstanbul'da onun sefîri gibi çalıştınız.

9. Karadağ'daki kaleleri Fransa'nın emriyle yıktırıp bu bölgenin elden çıkmasına sebep oldunuz.

10. Girit'in Yunanlara geçmesine sebep oldunuz.

11. Ahmed Vefik Paşa olmasaydı, Suriye'yi Fransızlara teslim edecektiniz; buna rağmen Ahmet Vefik Paşa'yı azlettiniz.[306]

[305] Âyetullah, 16.
[306] Korkmaz, 79.

Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa, Ali Paşa'ya yukarıdaki suçlamaları yönelttikten sonra Fûâd Paşa ile ilgili olarak da şunları söyler: Devlet borçlandırırken komisyon aldınız. Şam vakasında Ahmed Paşa'yı kurşuna dizdirdiniz. Devlet hazinesini Ali Paşa ile birlikte boşalttınız. Kendilerine yapılan suçlamaları niyetlerinin kötü olmadığını öne sürerek kabul eden Ali ve Fûâd Paşa için mahşerde daha sonra Osmanlı milletinin de bulunduğu büyük bir mahkemenin kurulacağı mahkeme başkanınca söylenir. Bu arada, Mustafa Reşîd Paşa'nın ismi de geçer. Kıbrıslı Mehmed Paşa, Mustafa Reşid Paşa'nın memlekete çok hizmetinin geçtiğini ancak "hain" olarak nitelendirdiği Ali ve Fûâd Paşaların, onun, sayesinde sorun olarak ortaya çıkmalarını görür ve bunun nedeni sormak istediğini belirtir.[307] Mehmed Âyetullah Bey, bu mahkemenin sona ermesinden sonra beraber gezdiği o rûhânî şahsa Halet Efendi'yi de sorar. Şahs-ı Rûhânî, "Dünyada onun yüzünden ne kadar ezâ ve cefâ çekmiş ve o sebeple çekecek bulunmuş âdem var ise hepsini yalnız kendisi çekmek üzere mahkûmdur." Der. Mahkemeden çıkarken Büyük İskender, Cengiz Han ve Napolyon'un da yargılandığı duruşmalara tanık olan Mehmed Âyetullah Bey, onları da izlemek isterse de beraber gezdiği şahıs tarafından uyarılarak sürenin bittiği ihtar edilir. Mehmed Âyetullah Bey, birdenbire kendini bir çukurda bulur ve daldığı "hâb u hayâl"den uyanır.[308]

Bahsedilen rüya konusu Mehmed Âyetullah Bey'in kendi içinde kurduğu muhakemenin dışa yansımasıyla olmuştur. Âyetullah Bey, yaşadığı dönemde devlet adamları tarafından yapılan haksızlığı eleştirmiş bu durumunun öteki dünya da nasıl olacağını görmek istemiştir. Kurduğu mahkemede ise düzensizliğe neden olduğunu düşündüğü kişileri yargılamıştır. Yargıladığı kişilerin suçlarını da belirtmiş ve sebeplerle açıklamıştır. Devlet adamlarının politikalarını eleştirmiş ve haksızlık yaptıkları konuları dile getirmiştir. Yaşadığı dönemde devletin içinde bulunduğu sıkıntılı süreci, devlet adamlarının yapmış oldukları faaliyetlere bağlayan Âyetullah Bey, bu durumu diğer Yeni Osmanlı mensupları gibi rüya kavramına sığınarak ifade etmiştir. Memleketin içinde bulunduğu siyasî, içtimâî ve iktisadî bozukluğu gören Âyetullah Bey, bunu kendi içsel iletişimiyle dile getirmiş onları kendi içinde yargılamıştır. Nitekim bu sıkıntılı sürecin sorumlusu olarak onları görmektedir.

[307] Âyetullah, 22.
[308] Âyetullah, 23.

Rüyasında suçlu gördüğü ve yargıladığı insanlar devlet kademesinde önemli mevkilerde bulunmuş kişilerdir. Âyetullah Bey de bu durumdan çekindiği için onları rüya yolu ile eleştirmiştir. Hem rüyanın ilahi boyutuna ve kutsallığına inanan Âyetullah Bey hem de Tanrı'nın adaletine sığınmıştır ve onları Tanrı'ya havale ederek kendi içinde Mahkeme-i Kübra'da yargılamıştır.

SONUÇ

Rüya, mefhumu ilk çağlardan itibaren insanlar tarafından önem verilen bir değer olmuştur. Tarih öncesi dönemlerde insanlar bu kavramı ilahi bir mesaj olarak adlandırmışlardır. Bununla beraber rüyaların; insanüstü varlıklar dünyasıyla ilişkili olduğunu ve tanrıların mesajları olduklarını söylemişlerdir. Bundan dolayı rüyaların önemli bir amacının olduğuna inanmışlardır. Tanrılar tarafından, rüyalar yoluyla öğretilecek mesajlar insanlar arasında önemli sayılan bir unsur olmuştur. Çünkü görülen rüyanın geleceğe dair bir haber veya bir mesaj içerdiği düşünülmüştür. Tarih boyunca bu kavram üzerine pek çok araştırma ve çalışma yapılmıştır. Fizyolojik, psikolojik ve ruhsal nedenlerden olabileceği çeşitli sebeplerle açıklanmıştır. Fakat rüyanın kutsallığı ve ilahi kökene dayanma düşüncesi, insanlar arasında en çok değer verilen kıymet olmuştur. İnsanlar en fazla bu düşünceye yatkın olmuşlardır. Bu düşünceye daha fazla inanmalarının bir diğer sebebi ise kutsal kitaplarda geçen rüya yorumlarıdır. Bunlar; Kral Nabukadnezar'ın ve Hz. Yusuf'un rüyalarıdır. Bu rüyalar, insanlar arasında değerli görülüp önemli sayılmıştır. Nitekim her iki rüya da sıkıntılı ve kaos sürecinin son bulmasına yardımcı olmuşlardır.

Rüyanın, ilahi kökenli olduğuna inancın çok fazla olması ve insanların bu görüşe daha çok inanması dönem içindeki halkı ve liderleri bu doğrultu da faaliyetler yapmaya yöneltmiştir. Toplumlar, dönemin siyasî, içtimâî koşullarına göre bu kavramı kullanıp değerlendirmişlerdir. Bu değerlendirmeler neticesinde rüya zamanın anlam değer çanağına uygun olarak insanlar tarafından farklı şekilde kullanılmıştır. Kimi zaman siyasî otoriteyi tesis edici bir araç kimi zaman kaotik ortamın düzeltilmesinde yardımcı bir kıymet olmuştur. Her dönemde değer gören bu kavram özellikle insanların sıkıntılı dönemlerinde başvurduğu önemli bir araç haline gelmiştir. İnsanlar bu terimi, yardım, sığınma aracı veya ilahi bir mesaj olarak değerlendirmişlerdir. Nitekim insanlar sıkıntılı ve kaos ortamında bir içsel iletişim ihtiyacı hissetmiş ve bu durumu da rüya ile tamamlamışlardır. Freud'un da ifade ettiği gibi insanlar genel olarak arzularını ve bu arzuların gerçekleşmesini istedikleri için görülen rüyalar bu duruma yönelik olmuştur.

Rüyanın insanlar arasında en fazla güncelliğini koruyan ilahi mesaj özelliği devletler tarafından da önemsenmiştir. Liderler, bu ilahi mesajı halkın düzen ve istikrarını sağlamak aynı zamanda hükümdarlıklarını tesis ve tahkîm etmede bir aracı olarak kullanmışlardır. Türk devletlerinde henüz kurulma aşamasında böyle bir rüyanın görüldüğü ve bunun ilahi olduğuna inanma eğilimi görülmektedir. Osmanlı Devleti de Türk devletlerinden aldığı bu geleneği devam ettirmiştir. Rüya kavramı Osmanlı'da ilahi bir mesaj olarak algılanmasının yanında toplumun refahını sağlamak açısından bağlayıcı bir unsur olduğu da dikkat çeken bir ayrıntıdır. Fatih döneminde vuku bulan rüya unsurunun amacı hükümdarlığa ilahi bir onayın bahşedildiği ve hükümdarlığın Tanrı tarafından onaylandığını halka kabul ettirmektir. Nitekim halkın ilahi çağrıya kayıtsız kalmayacağı ve Tanrı'nın onayına saygı duyulacağı bilinmektedir. Yaşanan bir kargaşa ortamı mevcuttur. Bundan dolayı hükümdarlığı tesis etmek ve kaosu teskin adına rüyaya sığınılmıştır. Bununla birlikte rüya, devlet ile halk arasında köprü görevi görmüştür. Bu görevin özellikle Osmanlı Devleti'nin karışık olduğu dönemde gündeme geldiği görülmektedir. Dönem düşünürleri tarafından da kullanılan bu kavram hem siyasî otoriteyi sağlamlaştırmak adına hem de kaotik ortamın düzeltilmesi için başvurulan bir yöntem olmuştur. Düşünürler toplumda görülen aksaklık ve bozuklukları rüyalar üzerinden anlatmaya çalışmış aynı zamanda hükümdara öğütler vermişlerdir.

Osmanlı Devleti'nde bahsedilen kaos ortamında ortaya çıkan rüyalar, huzuru ve güveni tesis etmek üzere dönem düşünürlerinin sığındığı bir yazım limanı olmuştur. Bu rüyaların kaos ortamında vuku bulması Osmanlı Devleti'nin ilk kurulduğu zamanlardan itibaren düzen, adalet, istikrar ve şeriat üzere hüküm vermesinden kaynaklanmıştır. Düşünürler Osmanlı'nın bu kavramlardan uzaklaştığı için kargaşa ortamını yaşadığını ifade etmişlerdir. Nitekim düzenin olmadığı sosyal hayat kaos ve fitne olarak adlandırılmıştır. Bundan dolayı düşünürler bu kargaşa ortamına çare bulmak adına hükümdara öğüt ve nasihat niteliğinde rüyaları kaleme almışlardır. Bahse konu olan rüyaların ilki Osmanlı krizlerinin başlangıcı olan XVII. yüzyılın ilk yarısında meydana gelmiştir. Söz konusu rüya dönem müellifi Veysî tarafından ele alınmıştır. Veysî, içtimâiî düzenin bozulmasını adalet ve şeriat üzerinden değerlendirmiştir. Ona göre Osmanlı Devleti bu iki kavramdan uzak

kaldığı için düzen ortamı bozulmuştur. Eserinde padişahı uyarmış ve nasihatte bulunmuştur.

Veysî'nin başlatmış olduğu geleneği Yeni Osmanlılar devralmışlardır. Cemiyet mensupları Osmanlı Hükümeti tarafından sürdürülen politikalara karşı çıkmışlardır. Bab-ı âli despotizmi olarak belirttikleri mezkûr politikayı bir felaket olarak nitelendirmişlerdir. Gençleri bir araya getiren ortak gaye ise, devlet adamlarının yapmış olduğu keyfi idarelerdir. Devlet içtimâî, iktisadî, siyasî ve idari buhran yaşamaktadır. Bu durum karşısında devlet adamlarının takınmış olduğu tavır yeni Osmanlılar tarafından eleştirilmiştir. Aynı zamanda cemiyet mensupları siyasî bağlamda Osmanlı Devleti'ndeki mutlakiyet idaresini eleştirmişlerdir. Savundukları sistem mutlak bir idare sistemi değil, aksine mutlakıyeti meşrûtî bir idareye dönüştürmek düşüncesidir. "Meşrûiyet" ve "halkın temsili" cemiyet nezdinde önemli kavramlardır. Yeni Osmanlıların üzerinde durduğu bir diğer nokta ise klasik Osmanlı düzen algısının değişmiş olmasıdır. Kuruluştan itibaren sahip olunan düzen istikrar adalet kavramlarından uzaklaşılması cemiyet üyeleri tarafından dikkat çeken bir ayrıntıdır. Eleştirdikleri konuları mensup oldukları gazetelerde veya çeşitli mecralarda dile getirmişlerdir. Bundan dolayı sürgünlerle karşı karşıya kalmışlardır. Bu sürgünler neticesinde Avrupa'ya kaçmışlardır. Avrupa'da yine baskı altına alınmak istenmişlerdir. Hem ülke içinde hem ülke dışında zorbalığa maruz kalan Jön Türkler baskı altında sığınılan ve yardım istenilen rüya kavramına sığınmışlardır. Jön Türkler dönem içinde yaşanan sıkıntıları, aksaklıkları ve bozuklukları rüya üzerinden kaleme alarak anlatmışlardır. Bununla birlikte bozulan Osmanlı düzeninden endişe duyan gençler yapılacak faaliyetleri yazmışlardır. Osmanlı Devleti için istedikleri siyasî düzeni ve olması gereken sistemi anlatmışlardır. Düzenin ve istikrarın bozulduğunu ifade ederek yapılacak faaliyetleri de açıklamışlardır. Eserlerin ortak noktası devlet adamlarının keyfi hareketlerinin üzerinde yoğunlaşmıştır. Bununla beraber Siyasî, idari, iktisadî ve içtimâî kaos ortamının sebepleri açıklanarak önerilerde bulunmuşlardır.

KAYNAKÇA

Kuran'ı Kerîm

Tevrat

Afyoncu, Erhan. "Otlukbeli Savaşı". ***DİA,*** (XXXIV, 4-6). İstanbul: TDV Yayınları, 2007.

Ahıskalı, Recep. "Rami Mehmed Paşa". ***DİA,*** (XXXIV, 449-451). İstanbul: TDV Yayınları, 2007.

Akalın, Haluk Şükrü. ***TDK.*** (11. Baskı). Ankara: 2011.

Akça, Gürsoy&İnce, Yunus. ***Klasik Osmanlı Çağında Tarih Meşruiyet Rüya.*** (1. Baskı). Konya: Palet Yayınları, 2015.

Akün, Ömer Faruk. "Namık Kemal". ***DİA,*** (XXXIII, 361-378). İstanbul: TDV Yayınları, 2006.

Akdağ, Mustafa. ***Türkiye'nin İçtimai ve İktisadi Tarihi.*** C. II. İstanbul: Cem Yayınları, 1974.

Akdağ, Mustafa. ***Celali İsyanları (1550-1603).*** (1. Baskı). Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Yayınları, 1963.

Aksan, Vırgınıa. ***Savaşta Ve Barışta Bir Osmanlı Devlet Adamı Ahmed Resmi Efendi (1700-1783).*** (1. Baskı). (Çev: Özden Arıkan). İstanbul: Türk Vakfı Yurt Yay. 1997.

Aktel Mehmet. "Tanzimat Fermanı'nın Toplumsal Yansıması". ***Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,*** 3(3), 1999, 177-184.

Akyıldız, Ali. "Tanzimat". ***DİA,*** (XL, 1-10). İstanbul: TDV Yay. 2011.

Algül, Hüseyin. "Muâhât". ***DİA,*** (XXX, 308-309). İstanbul: TDV Yay. 2005.

Atçıl, Abdurrahman. ***Erken Modern Osmanlı İmparatorluğu'nda Âlimler ve Sultanlar.*** (1. Baskı). (Çev: Gürzat Kami). İstanbul: Klasik Yayınları, 2018.

Arabacı, Fazlı. "Osmanlı Modernleşmesinde "Yeni Osmanlılar"ın, Din Ve Siyaset Anlayışları". ***Dini Araştırmalar Dergisi,*** 2(5), 1999, 51-90.

Âşıkpaşazâde, ***Tevârihi Âl-i Osman,*** (Çev: Ayşenur Kala). İstanbul: Kamer Yayınları, 2013.

Aydın, Cengiz. "Ali Kuşçu". ***DİA,*** (II, 408-410). İstanbul: TDV yayınları, 1989.

Bağdatlı, Özlem. ***İslâm Siyaset Düşüncesinin Kavramsal temelleri.*** (1. Baskı). İstanbul: Dergâh Yayınları, 2018.

Bayrakdar, Mehmet. ***İslâm'da Bilim Ve Teknoloji Tarihi.*** (8. Baskı). Ankara: TDV Yayınları, 2017.

Berkes, Niyazi. ***Türkiye'de Çağdaşlaşma***. (26. Baskı). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2018.

Beydilli, Kemal. "Yeni Osmanlılar Cemiyeti". ***DİA,*** (XLIII, 430-433). İstanbul: TDV Yayınları, 2013.

Bozgeyik, Burhan. ***Meşhurların Rüyaları (Rüya nedir? Rüya ile ilgili temel bilgiler).*** (1. Baskı). İstanbul: Tuğra Neşriyat, 2011.

Bozkurt, Nahide. ***Halife Me'mun Dönemi Ve İslâm-Kültür Tarihindeki Yeri.*** (Doktora Tezi). Ankara: Ankara Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1991.

Buzpınar, Ş. Tufan. "Mustafa Fazıl Paşa". ***DİA,*** (XXXI, 300-301). Ankara: 2020.

Cayce, Edgar. ***Rüyaların Dili.*** (1. Baskı). (Çev: Acar Doğangün). İstanbul: Arıtan Yayınevi, 1998.

Çadırcı, Musa. ***Tanzimat döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal Ve Toplumsal Yapısı.*** (3. Baskı). Ankara: TTK, 2013.

Çelebi, İlyas. "Rüya". ***DİA***, (XXXV, 309-310). İstanbul: TDV Yayınları, 2008.

Çelepi, Mehmet Surur. ***Türk Halk Kültüründe Rüya.*** (Yüksek Lisans Tezi). Muğla: Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012

Çelik, Esma. ***Tevhid-i Tedrisat Kanunu'na Kadar Türkiye'de Medreseler (1920-1924).*** (Yüksek Lisans Tezi). Ankara: Ankara Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2000.

Danışman, Zuhuri. ***Koçi Bey Risalesi.*** İstanbul: MEB, 1972.

Duman, Abdullah. ***İslâm Dünyası'nda Bilim Ve Bîrûnî.*** Uluslararası Prof. Dr. Fuat Sezgin Sempozyumu, Ed. Zeki Taştan, 2019.

Ebuzzıya Tevfik. ***Yeni Osmanlılar Tarihi.*** (Bugünkü Türkçeye uygulayan: Şemsettin Kutlu). İstanbul: Hürriyet Yay. 1973.

Ed Dûrî, Abdülaziz. "Divan". ***DİA,*** (IX, 377-381). İstanbul: TDV Yay.1994.

Ekinci, Ekrem Buğra. ***Osmanlı Hukuku.*** (1. Baskı). İstanbul: Arı Sanat Yayınları, 2008.

El- Cûzcânî, ***Tabakât-ı Nasırî.*** (5. Baskı). (Çev: Erkan Göksu). Ankara: TTK, 2015.

Erdem, Gazi. "İlanından Yüz Elli Yıl Sonra Avrupa Birliği Müzakereleri Bağlamında, Islahat Fermanına Yeniden Bir Bakış". ***Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,*** 51(1) 2010, 327-348.

Emecen, Feridun. "Selim I". ***DİA,*** (XXXVI, 407-414). İstanbul: TDV Yay. 2009.

Emecen, Feridun. "Ridâniye Savaşı". ***DİA,*** (XXXV, 87-88). İstanbul: TDV, Yay. 2008.

Freud, Sigmund. ***Rüyaların Yorumu I***. (3. Baskı). (Çev: Selçuk Budak). İstanbul: Öteki Yayınevi, 2016.

Freud, Sigmund. ***Rüyaların Yorumu II.*** (3. Baskı). (Çev: Selçuk Budak). İstanbul: Öteki Yayınevi, 2016.

From, Erich. ***Rüyalar Masallar Mitoslar***. (2. Baskı). (Çev: Aydın Arıtan&Kaan H. Ökten). İstanbul: Arıtan Yayınevi, 1992.

Gökçe, Ali Fuat."Osmanlı Klasik Döneminde İdari Reform Hareketleri: Koçi Bey Risalesi''. ***Yasama Dergisi,*** 62(14), 2010, 59-78.

Görgün, Tahsin. ***İslam Modernizm Ve Batılılaşma.*** (1. Baskı). Tire Kitap, İstanbul: 2021.

Gülsoy, Ufuk. "Islahat Fermanı". ***DİA***, (XIX, 185-190), TDV, Yay. İstanbul: 1999.

Halll, Manly. ***Rüya Sembolizmi.*** (1. Baskı). (Çev: Özgür Umur Hoşafçı). İstanbul: Mitra Yayınları, 2011.

Hasan Kâfî el-Akhisari. ***Usulü'L-Hikem Fî Nizâmi'L-Âlem-Dünyanın Düzeni İçin Hikmetli Yollar Osmanlı Yönetim Sanatı.*** (1. Baskı). (Haz: Kenan Ziya Taş). İstanbul: Doğu Kitabevi, 2011.

Itzkowıtz, Norman. ***Osmanlı İmparatorluğu Ve İslâmî Gelenek.*** (2. Baskı). (Çev: İsmet Özel). İstanbul: Şule Yayınları, 1997.

İbnülemin, Mahmud Kemal İnal. ***Son Asır Türk Şairleri C.I.*** İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1969.

İlgürel, Müçteba. "I. Ahmed". ***DİA,*** (II,30-33). İstanbul: TDV Yay. 1989.

İnalcık, Halil. ***Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu üzerine Araştırmalar I***. (62. Baskı). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2018.

İnalcık, Halil. ***Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar III (Köprülüler Devri).*** (7. Baskı). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2020.

İnalcık, Halil. ***Devlet-i'Aliyye Osmanlı İmparatorluğu üzerine Araştırmalar IV***. (5. Baskı). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yay. 2018.

İnalcık, Halil. ***Osmanlı'da Devlet Hukuk Ve Adalet.*** (5.Baskı). İstanbul: Kronik Kitap, 2017.

İnalcık, Halil&Seyitdanlıoğlu, Mehmet. ***Tanzimat Değişim sürecinde Osmanlı İmparatorluğu.*** Ankara: Phoenix Yayınevi, Ankara: 2006.

İnalcık, Halil. ***Osmanlı Tarihinde İslâmiyet Ve Devlet, Seçme Eserleri IX.*** (4.Baskı). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2018.

İnalcık, Halil. "II. Mehmed". ***DİA***, (XXVIII, 395-407), Ankara: TDV Yay. 2003.

İnalcık, Halil. ***Osmanlı Tarihinde Dönemler.*** (1. Baskı). İstanbul: Etkileşim Yayınları, 2006.

İnalcık, Halil. "Sened-i İttifak Ve Gülhane Hatt-i Hümâyûnu". ***Belleten,*** 28, (12), Ankara: 1964, 604-622.

Kafadar, Cemal. ***İki Cihan Âresinde Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu.*** Çev. Ceren Çıkın, Ankara: 2010.

Kafesoğlu, İbrahim. ***Türk Milli Kültürü.*** (34. Baskı). İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2012.

Karal, Enver Ziya. ***Osmanlı Tarihi V. Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri (1789-1856).*** (10. Baskı). Ankara: TTK, 2017.

Karal, Enver Ziya. ***Osmanlı Tarihi VI. Islahat Fermanı Devri 1856-1861.*** (8. Baskı). Ankara: TTK, 2011.

Karal, Enver. ***Osmanlı Tarihi VII. Islahat Fermanı Devri.*** (8. Baskı). Ankara: TTK, 1977.

Kaya, Bayram Ali. "Veysî". ***DİA,*** (XLIII, 76-77). İstanbul: TDV Yay. 2013.

Köksal, M. Asım. ***Peygamberler tarihi I***. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2021,

Karaman, Hayrettin&Özek, Ali&Dönmez, İbrahim&Çağrıcı, Mustafa&Gümüş, Sadrettin& Turgut, Ali. ***Kur'ân-ı Kerim Açıklamalı Meâli.*** Ankara: TDV, Yay. 2006.

Kutluer, İlhan."Nizam". ***DİA***, (XXXIII,173-175). İstanbul: TDV, Yay. 2007.

Kocabaş, Şakir. ***İslam'da Bilginin Temelleri (Emr Kitabı).*** (3. Baskı). İstanbul: Küre Yayınları, 2021.

Korkmaz, Ferhat. ***Yeni Osmanlılar Cemiyeti Kurucularından Mehmed Âyetullah Bey.*** (1. Baskı). Ankara: Grafiker Yay. 2017.

Kuran, Ercüment. ***Türkiye'nin Batılılaşması ve Millî Meseleler.*** Derleyen, Mümtaz'er Türköne, (5. Baskı). Ankara: Türk Diyanet Vakfı Yayınları, 2013.

Kurgan, Şükrü. ***Ziya Paşa Hayatı Sanatı Ve Eserleri.*** (2. Baskı). İstanbul: varlık Yayınları, 1963.

Lewis, Bernard. ***Ortadoğu İki Bin Yıllık Ortadoğu Tarihi.*** (3. Baskı). (Çev: Selen Y. Kolay). Ankara: Arkadaş Yayınevi, 2003.

Lewis, Bernard. ***Tarihte Araplar.*** (5. Baskı). (Çev: Hakkı Dursun Yıldız). İstanbul: Ağaç Kitabevi Yayınları, 2009.

Mardin, Şerif. ***Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu.*** (3. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları, 2002.

Mehmed Âyetullah Bey. ***Âyetullah Bey'in Rüyası.*** İBB, Atatürk Kitaplığı.

Mert, Özcan, "Ayan". ***DİA,*** (IV, 195-198). İstanbul: TDV, Yay. 1991.

Mevlânâ Mehmed Neşrî. ***Cihânnümâ,*** (Çev: Necdet Öztürk). İstanbul: Bilge Kültür Sanat yayınları, 2013.

Muhammed B. İshak En-Nedîm. ***El-fihrist.*** (1. Baskı). (Çev: Ramazan Şeşen). İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2019.

Naskalı, Esko. "İran Başlangıçtan Müslümanlar tarafından fethine kadar". ***DİA,*** (XXII, 394-395). İstanbul: TDV, Yay. 2000.

Namık Kemal. ***Namık Kemal'in Rüyası.*** İBB, Atatürk Kitaplığı.

Oruç Beğ Tarihi ***(Osmanlı Tarihi (1288-1502).*** (Çev: Necdet Öztürk). İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2014.

Ortaylı, İlber. ***İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı.*** (45. Baskı). İstanbul: Timaş Yayınları, 2017.

Oktay, Ayşe Sıdıka. ***Kınalızâde Ali Efendi Ve Ahlâk-ı Alâî.*** (5. Baskı). İstanbul: İz Yayıncılık, 2019.

Okumuş, Ejder. ***Osmanlı Devleti'nde Tanzimat Dönemi Din-Devlet İlişkisi.*** (Doktora Tezi). İstanbul: Marmara Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1999.

Ögel, Bahaeddin. ***Türk Mitolojisi I.*** (5.Baskı). Ankara: TTK, 2003.

Öğün, Tuncay. "Müsâdere". ***DİA,*** (XXXII, 67-68). İstanbul: TDV Yayınları, 2006.

Öngören, Reşat."Tasavvuf Ve Tarikatlar". ***DİA***, (XXXIII, 548-541). İstanbul: TDV Yay. 2007.

Özgüdenli, Osman Gazi. "İran Fetihten Safevîler'e Kadar". ***DİA,*** (XXII, 395-400). İstanbul: TDV Yayınları, 2000.

Öz, Veysel. ***Ferîdûn Bey'in Münşeât Mecmuası'nda bulunan İstimâletnâmeler Ve Osmanlı'da İstimâlet Siyasaeti.*** İstanbul: Marmara Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstititüsü, 2010.

Özkan, Mustafa. "Medine vesikası". ***DİA***, (II, 212-215). Ankara: TDV Yayınları, 2019.

Özkaya, Yücel. ***Osmanlı İmparatorluğunda Âyânlık.*** (1. Baskı). Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi yayınları, 1977.

Öztuna, Yılmaz. ***Başlangıcından zamanımıza kadar Büyük Türkiye Tarihi I.*** İstanbul: Ötüken Yayınları, 1983.

Özyılmaz, Ömer. ***Osmanlı Medreselerinin eğitim programları.*** Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı, 2002.

Rıf'at Ali Abou-El-Haj. ***Modern Devletin Doğası.*** (1. Baskı). (Çev: Oktay Özel&Canay Şahin). Ankara: İmge Kitabevi, 2000.

Sarıçam, İbrahim. "Nihâvend". ***DİA,*** (XXIII, 98-99). İstanbul: TDV, Yayınları, 2007.

Sarıçam, İbrahim&Aycan, İrfan. ***Emevîler.*** (11. Baskı). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2020.

Sarıçam, İbrahim. ***Hz. Muhammed Ve Evrensel Mesaj.*** (7. Baskı). Ankara: DİB Yayınları, 2012.

Sami, Şemsettin, ***Kâmûs-ı Türkî***. İstanbul: Çağrı Yayınları, 2000.

Soydaş, Hakan. "Namık Kemal'in Tilmizlerinde Mustafa Refik Bey'in Edebiyat Tarihimizdeki Yeri". ***Akra Kültür sanat ve Edebiyat Dergisi,*** 7(19), 2019, 121-136.

Şimşir, Mehmet. "İslam Devletinin İlk Kuruluş ve Kurumsallaşma Süreci". ***Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi***, 38, 2017, 273-286.

Şeker, Şemsettin. ***Sadık Bir Muhalif Yeni Osmanlılar'dan Menapirzade Nuri Bey.*** (1. Baskı). İstanbul: Dergâh Yayınları, 2012.

Tekeli, Sevim&Kâhya Esin&Dosay Melek&Demir Remzi&G. Topdemir Hüseyin&Unat Yavuz&Koç, Aydın. ***Bilim Tarihine Giriş.*** (9. Baskı). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2015.

Tek, Zeynep. ***Düşlerin Yorumu'ndan Ziya Paşa'nın Rüyâ'sına: Bir Savunma Mekanizması Olarak "Fantezi".*** Türklük Bilimi Araştırmaları, 2017.

Timur, Taner. ***Osmanlı Toplumsal Düzeni.*** (3. Baskı). Ankara: İmge Kitabevi, 1994.

Topuz, Ercüment. ***Siyasi İstikrar Ve İçtimai Sıhhat Bağlamında Osmanlı Devleti'nde Eğitim Kurumları.*** (1. Baskı). İstanbul: Libra Kitapçılık ve Yayıncılık, 2018.

Topuz, Ercüment. ***Osmanlı Siyasal Ve Sosyal Hayatın Tanziminde Geleneksel Eğitim Kurumlarının Rolü.*** (Doktora tezi). Kars: Kafkas Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017.

Topuz, Ercüment. ***Osmanlı Kimliğinin Gelişmesinde Tanzimat Fermanının Rolü.*** (Yüksek Lisans Tezi). Erzurum: Atatürk Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009.

Topuz, Ercüment, Ceylan, Nazlı. "Osmanlı Siyasi Geleneğinde 'Rüya'", ***3. Uluslararası Sosyal Ve Beşeri Bilimler Kongresi.*** 2019.

Tunaya, Tarık Zafer. ***Türkiye'de Siyasal Gelişmeler (1876-1938) Kanun-ı Esasî Ve Meşruiyet Dönemi.*** (4. Baskı). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2016.

Uçar, Şahin. ***Varlığın Mânâ Mazmunu.*** (1. Baskı). İstanbul: İz Yayıncılık, 1995.

Uçman, Abdullah. "Ziya Paşa". ***DİA,*** (XLIV, 475-479). İstanbul: TDV Yayınları, 1999.

Unan, Fahri. "Sahn-ı Semân". ***DİA,*** (XXXIII, 532-534). İstanbul: TDV Yayınları, 2008.

Veysî, "***Hâb-nâme-i Veysî".*** İBB, Atatürk Kitaplığı.

Yetiş, Kazım. "Destan". ***DİA***, (IX, 202-205). İstanbul: TDV Yayınları, 1994.

Yılmaz, Çoşkun. "Osmanlı Siyaset Düşüncesi Kaynakları ile İlgili Yeni Bir Kavramsallaştırma: Islahatnâmeler". ***Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi,*** 1(2), 2003.

Ziya Paşa. ***Ziya Paşanın Rüyası***. İBB, Atatürk Kitaplığı.

.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Soyadı, Adı :Ceylan Nazlı

Uyruğu :T.C.

Eğitim

Derece	**Eğitim Birimi**	**Mezuniyet Tarihi**
Lisans	: Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi / Tarih Bölümü	2017

VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

LİSANSÜSTÜ TEZ ORİJİNALLİK RAPORU

Tez Başlığı / Konusu: **Son Dönem Osmanlı Siyasi İstikrarsızlığına Dair Söylemler: Jön Türklerin Rüyaları**

Yukarıda başlığı/konusu belirlenen tez çalışmamın Kapak sayfası, Giriş, Ana bölümler ve Sonuç bölümlerinden oluşan toplam 110 sayfalık kısmına ilişkin, 07/04/2022 tarihinde şahsım/tez danışmanım tarafından Turnitin intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtreleme uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 17 (on yedi) dir.

Uygulanan Filtreler Aşağıda Verilmiştir:

- Kabul ve onay sayfası hariç,
- Teşekkür hariç,
- İçindekiler hariç,
- Simge ve kısaltmalar hariç,
- Gereç ve yöntemler hariç,
- Kaynakça hariç,
- Alıntılar hariç,
- Tezden çıkan yayınlar hariç,
- 7 kelimeden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç (Limit match size to 7 words)

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Lisansüstü Tez Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılmasına İlişkin Yönergeyi İnceledim ve bu yönergede belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini bilgilerinize arz ederim.

07/04/2022
Nazlı Ceylan

Adı Soyadı : Nazlı Ceylan

Öğrenci No : 18920006013

Anabilim Dalı : Tarih Anabilim Dalı

Programı : Yakınçağ Bilim Dalı

Statüsü : Y. Lisans ☐ Doktora ☐

DANIŞMAN
Dr. Öğr. Üyesi Ercüment Topuz
07/04/2022

ENSTİTÜ ONAYI
U Y G U N D U R
07/04/2022
Prof. Dr. Bekir KOÇLAR
Enstitü Müdürü